

05

30к-1
12702

УЗВЫШША

ЧАСОПІСЬ

ЛІТАРАТУРЫ, МАСТАЦТВА І КРЫТЫКІ
БЕЛАРУСКАГА ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦ-
КАГА ЗГУРТАВАНЬНЯ „УЗВЫШША“

№ 6

ЧАЦЬВЁРТЫ ГОД ВЫДААНЬНЯ

М Е Н С К—1930

З Ь М Е С Т

	Стар.
Кузьма Чорны—Ідзі. Ідзі. (роман)	3
Максім Лужанін—Дні спатканья са зброяю (вершы)	23
Я. Гаварушка—Калецтва (аповяданьне)	29
Кароль Брэгер—Мы (верш)	32
Крапіва—Хвядос чырвоны нос (казка)	33
Ю. Віцьбіч—Вятры Заходнія (аповяданьне)	42
Р. Папараць—вершы	53
Я. Плашчынскі—Праз муту жыцьця да гоману палёў	54
В. Вольскі—Аб творчых шляхох Беларускага другога дзярж. тэатру	72
Шалва Сослані—Тэатр Руставэлі	82
Біблі графія	86

І д з і. І д з і

Роман

Працяг¹⁾

VI

У тыя дні прыехалі на Пнівадзіцкае балота пад Чарніцу Адам Бародзіч і інжынэр Курц. Балота вызвалілася зусім з пад сьнегу, леташняя сухая асака і мох рыжэлі на ім пад вадою. Пнівадка гнала цэлае мора вады, узгоркаваты хвойны бераг падплыў да самага балота. Зыдор Пніцкі, атрапаўшы рукі ад усяго хатняга дробнага і непазбыўнага капеечнага клопату, зрабіўся нязьменны спада-рожнік—Адама Бародзіча і Курца. Ён іх прывез з станцыі, дазнаўся пра Бародзічава знаёмства з Галенаю і выкіраваў каня проста да больніцы. Зноў тлумачыў на больнічным ганку: „пад'яжджаю пад станцыю, бачу, каб ня схлусіць вам, стаяць яны ўдвух...“

Галена ўзрадавалася Бародзічу. Ужо дзён два прайшло з часу спатканьня з Зосяю у больнічным карыдоры. Ужо ўсё ведала Галена, Зося доўга расказвала, успамінала ўсё. Якая была новая Зося цяпер! Галена ўбачыла гэта адразу. Быў той самы малады твар, але задума ляжала на абліччы, і не падзіцячаму сьвяціліся вочы. Гэта ня была ўжо тая порстка дзяўчынка. Тую ноч яны праседзелі ў Галеніным пакоі, а назаўтра Зосяю выпісалі з больніцы. Галена не сьпяшала адпраўляць Зосяю дадому, і Зося не працівілася.

Бародзіч прывёз навіну пра Гаруса. Галену навіна гэтая ўзварушыла вельмі: тут была ўмешана Зося. Нават на першым месцы яна тут была. Бародзіч успомніў гэта на другі дзень; гэтае справы ён яшчэ ня ведаў.

Чарнявы, нізкарослы, Адам Бародзіч напоўніў Галеніну кватэру басавітаю сваёю гаворкаю. Ён мала сядзеў на адным месцы, гаворачы, любіў хадзіць, залажыўшы назад рукі і сьціснуўшы пальцы. Чорны пух укрываў яго верхнюю губу. Ён адразу-ж сабраўся на работу. З чамадана выцягнуў картовыя нагавіцы і практыканскія яшчэ свае боты з доўгімі халявамі.

Курц заkwатараваў першыя дні перад выездам на балота ў доктара. Ён быў высокі, тонкі, бялявы, вастрanoсы. З Галенаю ён быў ветлівы і далікатны.

¹⁾ Гл. Узвышша, № 4—5, 1930 г.

Яны з Бародзічам увесь другі дзень пасьяля прыезду праседзелі ў Галеніным пакоі, разбіраючы пляны і рысункі. Курц некалькі раз пытаўся ўсё ў Галены, ці не перашкаджаюць яны ёй. На трэці дзень прыехала некалькі чалавек тэхнікаў і рабочых, і яны выехалі на балота апаўдні. Зранку Бародзіч, Галена і Зося пашлі на фабрыку да Апанаса Сегеня. Той канчаў сваю ўжо тут работу. Ён выяжджаў у тыя дні на доўгі час зноў у Пнівадзічы. Бародзіч, Галена і Зося чакалі яго на дварэ.

Апанас Сегень перадаваў Вінгару цэх. Вінгар, падобны крыху да Бародзіча, стаяў ля нізенькага фанэрнага століка і складваў гатовыя блянкі на рапарты. Валасы яго зачесаны былі нізка на лоб, ён упарта глядзеў у жмут дробна раздрукаваных і сьпісаных папер. Зьмена падыходзіла да канца. Сегень і Вінгар працавалі гэтую зьмену ўдвух.

З сушыльнага цэху патыхала сухім цяплом, нават гарачынёю, гул стаяў скрозь. У праходах паміж машынамі беглі рабочыя, найбольш босыя, у расхрыстаных, не падперазаных чорных рубашках, пхалі перад сабою ў сушыльнію вагончыкі, падобныя да этажэрак; праз другі праход варочаліся назад з вагончыкамі пустымі. Пад высокай аркай, дзе пачынаўся другі цэх, і дзе поблізу быў выхад на двор, стаяла некалькі чалавек другое зьмены. Рэшта людзей была на дварэ. Чакалі гудка. Апанас Сегень нацягваў ужо на сябе ватоўку, як увайшла Наталя Гарбачынская:

— Ты, Апанас, як будзеш ісьці, ідзі праз малую фортку, там цябе чакаюць.

— Бародзіч? Ведаю.

Наталя пачакала яго. Вышаў разам з імі і Вінгар. Спаткаліся ўсе на фабрычным дварэ і пайшлі адсюль разам. Спатканьне Бародзіча і Сегеня было як-бы ўмоўлена раней, хоць яны яшчэ ня бачыліся цяпер. Разам—ўсе яны пасьяля спатканьня агульнага былі вельмі зьяднаная кампанія; пра гэта падумала Зося. Яна глядзела на ўсіх гэтых людзей, з якімі толькі адбылося першае яе знаёмства, і пазнавала тут нейкую аднасьць. Хоць яна яшчэ не пазнала гэтых людзей як сьлед, як трэба было ёй пазнаць іх. Вінгар трымаўся тут маўкліва; пасьяля яны ішлі поплич з Зосяю, наперадзе ўсіх, калі ўсе вышлі на дарогу ад фабрыкі.

— ...А табе прывітаньне ад Гаруса,—глянуў Бародзіч на Галену,—ты выбачай, што дагэтуль не перадаў.

— Што ён, як жыве?

І падумала яна, адчула: „чаму ён не напісаў ні слова, блізкага, інтымнага слова“.

Яна пашкадавала тут чагосьці, штосьці кальнула яе.

— Яго цяпер на практыку назначылі. Так сказаць, пачынае быць юрыстым. Пасьяля выпуску адразу прыкомандыравалі да аднае

справы аб забойстве; аб няўдалым забойстве. Забойства не адбылося, але яно, разам з тым, і было. Забойца—малады хлопец. Толяк Сегенецкі.

Зося адышлася з Вінгарам далей наперад і ня чула гэтае гаворкі.

— Гарус! Які гэта Гарус?—запытала Наталя Гарбачынская і глянула на Галену.—

— Вы яго ведаеце,—адказала Галена.

— Гэта той Гарус, Алесь Гарус, што тады ў пагранічным мястэчку ў мяне разам з вамі быў? Белатвары той хлопец?

— Вы яго добра памятаеце, калі гэтак успамінаеце. Гэта ён.

І тут Галена, уся ўсхвалёваная, загаварыла да Бародзіча. Яна ўзяла яго пад руку і загаварыла цішэй.

— От тая дзяўчына, што не ўдалося забойства Толяку Сегенецкаму. Яна паказала на Зосю.

— Гэта мая стрэчная сястра... Я ведаю Гаруса і ўжо адразу паставіла дыягноз: яму ў гэтай справе цяжка будзе, ён тут сапраўды практыку сваю ўгледзіць. Гэта добра яму. Ён можа зжыве цяпер непатрэбную сваю частку самога сябе... Але Гарус! Гарус у гэтай справе! Я яму толькі нядаўна пісала пра ўсіх гэтых людзей.

Яна цяпер гаварыла як-бы сама з сабою. Апанас Сегень спакойна слухаў усё. Ён толькі паглядзеў на Зосю з цікавасьцю. Зося йшла з Вінгарам ужо далекавата ад усіх. Белая хусьцінка цесна абвязвала яе галаву. Пахудзелы твар быў белы, нос—вастраваты. Яна йшла паходкаю лёгкаю; і з паходкі аднак-жа гэтак, як і з усіх іншых характэрнасьцяй, была вельмі падобна на Галену.

Адам Бародзіч як-бы крыху ашаламаніўся ад гэтае Галенінае гаворкі, і ад навіны, ад нечаканасьці. Ён тут як-бы чагосьці не разумей. Галена маўчала і йшла задумаўшыся.

Праз некалькі гадзін Апанас Сегень правёў Адама Бародзіча да самага больнічнага двара, дзе ўсе ўжо былі гатовы выехаць на балота. Яны паціснулі адзін аднаму рукі, цёпла разьвіталіся. Сегень пашоў назад, дадому. Перад гэтым яны сядзелі ў Сегеневай кватэры. Былі толькі яны ўдвух. Гэтымі днямі Сегень пахаваў сына. Сястра яго плакала ўсё, часта; мала сядзела дома. І сам ён мала быў цяпер у хаце: яго ўвесь час зьядаў клопат на заводзе. Вінгар даўно быў застрэльшчыкам арганізацыі ударных брыгад. Брыгады разгортвалі работу. І яшчэ да Сегеневага прыезду з Пнівадзіч спынена было штомесячнае паніжэньне вытворчасці. Увесь час пасля прыезду Сегень разам з Вінгарам клапаціліся больш за ўсіх. Сынава хвароба і сьмерць крыху прысадзілі Апанаса. Ён проста такі нудзеў па сыне. У яго была гаворка з Наталяю:

— Мне здаецца штосьці на сьвеце не дароблена. Ня гэтак нешта. Хіба ёсьць яшчэ большая недарэчнасьць як уміраць у гэтакім веку і ад нейкага там захалоджаньня? Я тут вінаваты перад ім. Як гэта я мог дапусьціць!

— Не перабірай меры Апанас. Як гэта ты вінават?

І яна старалася зьвесці яго думкі на другое.

Прыезд Бародзіча ўвёў Сегеня ў звычайную каляіну. Цяпер яны як сядзелі з ім удвух, гаварылі пра пачатак індустрыяльных работ ў Пнівадзіцкім раёне. Бародзіч, як сапраўдны малады энтузіясты, разьвіваў свае пляны далей ад таго, што ўжо ведаў Сегень. Ён радасна ганарыўся сваімі плянамі, іх зацьверджаньнем урадам, далейшым іх разьвіцьцём.

...„Пнівадзіцкі раён першы ўрэжацца у першапачатковую паласу соцыялізму“...

Ён быў зусім яшчэ малады. Першая практыка была разам з тым і вельмі важнай работай, вялікім будаўніцтвам. Удалая практыка пакідала быць толькі практыкай.

Яны ня былі падобны адзін на аднаго. Сегень рабіў усю сваю справу спакойна, роўна, упарта, ціха. Бародзіч увесь жыве звонку, як паверхня кіпучае рэчкі пад сонцам. На яго твары пісалася ўсё, што робіцца ў галаве. Наталя яму заўважыла была, неўзабаве пасля яго прыезду:

— А вы падобны нейкім чынам на Галену, маладога доктара нашага. Бародзіч засьмяяўся:

— Мне Гарус заўважаў гэта.

Але ў лішнія гаворкі Бародзіч не падаваўся. Ён сказаў толькі Наталі, што яны з Гарусам шмат гаварылі апошнія часы. Цяпер блізка да таго, што могуць разыйсціся востра, надоўга, калі не назаўсёды. Яны з Наталяю, з часу першага знаёмства і цяпер, сышліся ў знаёмстве; нават і адразу, як толькі пазнаёміліся, уражаньне у абайх іх было гэтакае, як бы яны даўно ўжо ведалі адно аднаго.

Галена ўгадвала наперад: яна гаварыла Наталі:

— Ведаючы Гаруса і Бародзіча, я думаю, што яны ня доўга будуць таіць выгляд дружбы. Тое самае адчуваю і я сама, хоць я вельмі даражу Гарусаваю дружбаю. Можа ня гэтак гавару, можа не даражу, а штосьці ёсьць тут дарагое мне..

Гэта яна спавядалася Наталі. А тая думала: „Галена ў нечым стараецца пераканаць сама сябе. Яна штосьці перамагае ў сабе.“

VII

Конь доўга піў з плыткага броду. Спусьцісты бераг жаўцеў пад вадою скрозь. Размытая гліна асядала з вады на дно. Веснавы вецер ачысьціў неба, вада жыла пад сонцам.

Па той бок броду Зыдор Пніцкі пагнаў каня шпарчэй. На ўзгорках дарога сохла пад ветрам. Хвойны лес абступіў яе з усіх бакоў. Доўга ехалі лесам.

Усё ўжо было перегаворана за гэтыя дні ў Галены з Зосяю. Зося ўспамінала і палявую дзічку ў лістападаўскі вечар, і вяселье

тое ў залеснай вёсцы. Далёка было ўжо тут ад Чарніцы. Галена развіталася з Пніцкім за высокаю сьцяною хвояў. Яна доўга стаяла на адным месцы. Была тут адзінота, сонца ішло над лесам. За выцерабам ізноў быў лес, там ён спускаўся ў лог, ішоў глыбока ўніз. Галена ўспамінала, як ёй расказваў дарогу Пніцкі. Яна пашла ўніз ледзьве пратаптанаю сьцежкаю.

Знайшла яна некалькі старэнніх хатак на нізкай прагаліне. Навокал стаялі хвоі, у адным месцы яны сыходзіліся на вузкую граду а за ёю, праз бялявыя прасьветы паміж хвояў, ляжала балота. Тут, ля лесу, дзе быў груд, стаялі нізенькія слупкі—адзнакі леташняга аплянаваньня. Уздоўж дарогі стаялі і сьвежыя, відаць, тычкі; Галена пашла скрозь па дарозе і вышла да крайняе ад балота хацінкі, як і расказваў ёй Пніцкі. Адам Бародзіч быў там. Пасьля ранішняе работы, рабочыя адпачывалі і чысьцілі струманты. Курц з паловаю людзей быў з другога боку балота, за некалькі вёрст адсюль. Тут быў Бародзіч.

— От наш і штаб,—сказаў ён, спатыкаючы Галену.—Маладзец, што даведалася, усё будзе так, як і казалі. Увечары паедуць нашы ў Чарніцу, дык і завязуць цябе.

Хата была абгароджана скрыўленым, плеченым з ядлоўцу, плотам. У вільготных сенцах было цёмна, аж чорна па куткох. Знаёмы водыр адсырэлае саломы тхнуў на Галену, як толькі пераступіла яна парог. Бародзіч правёў яе ў хату. Тут было сьвятлей. Ля сьцен было паслана сена, ляжала некалькі нязгорненых прасьцірадлаў і зрэбных дзяружак. Даўно ня беленыя сьцены паасыпаліся, з-пад гліны чарнелі пазы ў бяровеньні і спарахнелы мох. Столь навісала нізка. Яна нават і не навісала, гэтакае было уражаньне, што гэтае чалавечае жыльлё—проста цацка, усё гэта льга адным махам рукі зьмясьці як птушынае гняздо. І жыцьцё тут туліцца да часу, яно тут цёмнае, ціхае, няшчаснае. Як сухі дубец дзе-небудзь пад хвояю. Праз маленькія вакенцы прабівалася знадворку сьвятло. З двара было цямней—ад хвояў, з трэцяга вакна ў другой сьцяне—сьвятла было больш—там пачыналася адкрытае балота. Людзі зьбіраліся зноў на работу.

Рабочых яшчэ было мала і найбольш усё тутэйшыя людзі. Бародзіч ледзьве ўспеў пагаварыць з Галенаю, як сабраўся зноў ісьці. Вышлі ўсе, пуста стала ў хаце. Галена вышла за ўсімі і глядзела, як Бародзіч пашоў скрозь паўз балота нізкаю, расплюханаю дарогаю. Там варушыліся людзі. Тры студэнты ў бобрыкавых польтах нешта радзіліся на самай дарозе. Бародзіч падыйшоў да іх. Неўзабаве ён глядзеў у бінокль далёка ў дарогу, азірнуўся, махнуў Галене рукою й пашоў проста. Балота яшчэ жыло сваім уласным жыцьцём, яго стыхія яшчэ панавала тут. Як вокам акінуць, жаўцелі вяршкі леташняе асакі—гэта была жоўтая роўнядзь, мокрая, трасучая. Рух людзкі яшчэ тут быў малы. Піонэры новае чалавечнае стыхіі кагадзе яшчэ зьявіліся тут—пасланцы хуткае зьмены твару зямлі.

Галена стаяла адна. Раптам аднекуль з'явіўся перад ёю нізкарослы стары: кужальлё, зрэб'е, сярмяга ў латах, анучы, лыка, брудная воўна—усё гэта хавала пад сабою чалавека. Які быў стары яго твар!

— Бачыце, паненачка, хмара находзіць,—сказаў ён спакойным да фаталізму голасам.

Хрыпаты быў яго голас! Ён памахваў павольненька сухім дубцом і запрашаў Галену ў хату перачакаць хмару. Галена пашла за ім. Ён увайшоў у знаёмы двор.

— Усе з хаты пашлі ў зароботкі на балота, а я за гаспадара адзін астаўся. Сядайце, паненачка.

Ён сеў на нізенькую калоду і стаў скідаць лапці. У анучах было мокра, ногі яго былі ў мокрай гразі. Ён дастаў з печы сухія закарэлыя анучы, скручваў іх і качаў у далонях; пацертая на пясок гразь сыпалася з іх. Крэкчучы накручваў ён на ногі гэтыя анучы, усе ў сухой гразі і пяску. Вока яго адно было зацягнена бельмаю.

— З чаго ў вас, дзядуня, вока ня бачыць?—запытала Галена.

— А гэта я, дзеткі, некаторага году ў спасаўку вышаў грыбоў паглядзець. Ішоў я, йшоў, а мне лазовы дубчык сярбануў па воку, дык яно й выцякла... І што гэта вы тут робіце? Што гэта бог ужо дасьць? От прыходзяць людзі, выглядаюць, мераюць, ходзяць... Каб што добрае з гэтага вышла, можа-б бог даў які спосаб жыць на сьвеце людзям... Бывала сюды на паляваньне адно паны прыяжджалі, цэлае лета ўсё, то тыя, то тыя, усё мяняліся. А бывала—дык гэта мы былі княжацкія падданыя, дык князева псярня тут заўсёды летавала. Яшчэ тады тут галаў гэтых голых ня было—скрозь быў лес. І дарогі гэтае ня было. Я быў яшчэ хлопцам, можна сказаць яшчэ хлапчуком малым, ледзьве памятаю сёе-тое. Наша хата стаяла тады па той бок балота, унь дзе цяпер той хвойнік.

Ён ткнуў пальцам недзе ў вакно.

Бацьку, бывала, выганялі з княжацкаю псярняю бегаць, як князь на паляваньне прыяжджаў. Усіх тутэйшых падданных выганялі. Раз бацька бег з псярняю лесам. Князь паляваў мядзьведзяў. Тут, як на ліха, на бяду, у бацькі пад рукамі мядзьведзь, падстрэлены крыху, панскага ўлюбёнага ганчака рвануў за шыю. Дык той і кончыўся ў той самы момант. Бяда на бацьку ўся пашла. Князь ні піць, ні есьці ня ўзяў, пакуль бацьку не пакараў. Загадаў падвесіць за нагу да дуба і ня зьнімаць, пакуль ня скончыцца паляваньне. Бацька вісіць акрай лесу і енчыць пакуль мог, а пасья хрыпець пачаў. Мяне матка вадзіла пад яго плакаць; а вартавому было загадана ўсіх ад дуба таго адганяць. Дык ён нас і гнаў з маткаю праз усю дарогу. Бацька вісеў аж да змроку, а тады яго адвязалі, і каб сам яшчэ да хаты дабраўся. А ён і паварушыцца ня можа ўжо. От тут яго павалтузілі крыху і пакінулі. Уночы мы забралі яго, дык ён пасья таго ўсё жыццё крывёю кашляў. Калекам да самае сьмерці і пражыў.

Дзед доўга яшчэ сядзеў на адным месцы і ўсё глядзеў кудысьці за вакно. Фаталістычнае бяздум'е ляжала на абліччы яго. Раптам ён застагнаў:

— А сабакі тады гэтак залягаліся, як бацька вісеў!

І яшчэ колькі раз, сярод глыбокага маўчаньня:

— А сабакі гэтак залягаюцца, гэтак залягаюцца!

Цяпер штосьці жывое, пакутнае прабегла па твары яго і зноў зьнікла. Ён зноў, ня міргаючы вокам, глядзеў у адно месца і больш не абзываўся. Зямляны спакой, няжывы, быў на твары яго. Галена ціха вышла. Сьлёзы душылі яе. Ёй хацелася цяпер знайсці Бародзіча і з ім быць. Пасьля думкі пачалі апаноўваць яе. Яна думала пра ўсё.

„... Што-ж далей там? Што-ж больш? Дзе-ж браты цяпер, Уладзімер і Кастусь? Дзе-ж маці цяпер?...”

І яшчэ думала яна пра Гаруса. Яна думала пра востры і страшны момант некалькі год перад гэтым, у жудаснай цішыні, у лясным бязьлюдзьдзі.

— Братка, Алеська,—сказала яна тады была да Гаруса.—Што будзе з намі мо' нават праз некалькі хвілін?

І тады адчула, што ў гэтакія хвіліны гэтак не гавораць: Гарус быў як салом, а не як камень.

Праз дні, праз гады паўстае ўсё з часу!

VIII

Гэта быў пакутны водыр! Зноў тхнула на яе прэлая салом. Водыр гэты абуджваў буры.

Там, здаецца яў цяпер, і сонца інакш сьвеціць, і шчасьце, і няшчасьце людзкае іншае.

Каляіністая сьцежка, як з калясьмі праехаць, віецца там паўз малады лес. У той апошні дзень смуга вісела над лесам, як яе прымусілі разьвітацца з сваімі. Хата засталася адна—маці ішла сьледам доўга, праводзіла няма ведама куды адзіную сваю дачку. Мінулі маёнтак пана Азэмбловіча і вышлі на гасьцінец. Маці назіркам яшчэ крыху прайшла і вярнулася. Братоў дома ня было.

Вялікае места, тое самае, дзе прайшло маленства ў сутарэньні (дворнік жыў пад трыма паверхамі цаглянага дому)—спаткала яе гасьціннасьцю астрожнага муру. І назаўсёды засталася дзесьці і каляіністая сьцежка паўз лес, і асмуглае неба, і маці, і ўсё... У момант разьвітання з усім гэтым, пахла ў сенцах прэлая леташняя салом.

Абвінавачаньне прынеслі ёй праз некалькі месяцаў. Было ў камеры сьледчага:

— Вы Галена Сегень?

— Я.

Разам з тым вы і Гандзя? Нам вядома!

— Не.

Яна зацяла губы і маўчала больш. Толькі ўрэшце, калі сталі пагражаць катаваньнямі:

— А зашто мяне некалькі месяцаў трымалі ў вастрозе, не гаворачы нават, у чым я вінавата?

— Прывядзеце Гаруса, — загадаў сьледчы астрожнаму жандару.

Яна ўбачыла тады першы раз Гаруса. Ён быў малы, хударлявы зусім хлопчык.

— Вы ведаеце яе?

— Я яе першы раз бачу.

— Падпольнае яе імя Гандзя?

— Я ня ведаю

— Вывесьці Галену Сегень.

Як пасля Гарус расказваў, яго тады замучылі допытам ці Гандзя яна. Ён яе ня ведаў. Ніякае Гандзі яна ня ведала.

А яна яшчэ сядзела доўгія месяцы. Здаецца, пра яе забылі. Самае даражэйшае было тады — даведацца, што робіцца на сьвеце за сьценамі астрожнага муру. А нарэшце — другое абвінавачаньне. Яно было ўжо сапраўднае:

— Вы стараліся ўзьняць сялян супроць польскае школы?

— Я толькі выконвала сялянскую волю. Сяляне хочуць, каб школа была беларуская.

— Але вы жывяце ў польскай дзяржаве?

Колькі-б ты тут чаго ні гаварыў, усё адно не давядзеш, што калі ты абуты ў лапці, значыцца ў цябе лапці на нагах. Яна гэта ведала і яна маўчала. Зноў пацягліся доўгія месяцы. Тое-ж самае было і з Гарусам. Яна пасля ад яго самога дазналася пра ўсё.

Больш ня было ўжо ніякіх вестак з старэнькае хаты, недзе на маладым узьлеску ля каляіністай сьцежкі. Маці пэўна хадзіла там некуды, штосьці рабіла там, але што-ж, калі гэта было недзе як-бы за сьветам. Пэўна і браты стараліся, як маглі, але што могуць зрабіць людзі, якіх ненавідзіць вяльможны пан Азэмбловіч!

Так усё ажыло ў яе перад вачыма, калі выслухала яна, як калісьці княжацкі падданы вісеў цэлы дзень на дрэве за панскага сабаку. Водыр старое саломы мучыў яе на гэтым балотным дварэ. Яна пашла адсюль паўз лес. Канчаўся дзень. Сонца стаяла над лесам. Гэтак стаяла сонца над лесам і ў той памятны дзень.

Вокны тэй камары, дзе сядзела яна, выходзілі на астрожны двор. І апаўдні яна ўбачыла на дварэ на праходцы Гаруса і адразу пазнала, што гэта той хударлявы хлопец, з якім яе дапытвалі. Ён ускінуў вочы ўгару і таксама пазнаў яе. Яна кіўнула галавою, але вочы яго былі нярухомыя: на яго ўглядаўся жандар. Яна бачыла, як ён пашоў далей і ўжо йдучы, і ня гледзячы на яе, кіўнуў галавою

Яна здагадалася, што гэта ёй. Праз некалькі дзён яны на момант спаткаліся на дварэ, зноў у часе праходкі. Гаруса гналі ўжо ў камару. Праходзячы паўз яе, ён кіўнуў ёй моцным шэптам:

— Я думаю ўцякаць.

А праз дзён тры яе нечакана выпусьцілі. Яна напісала шпількаю на знойдзенай на дварэ фанэрнай трэсцы свой хатні адрас і папрасіла камарных таварышоў перадаць гэта як-небудзь Гарусу. Яна пеша прайшла сотні дзье вёрст і ў сонечны адвячорак падышла да маладога лесу. Як-бы якая непераможная сіла гнала яе хутчэй з гэтага гораду. Яна нават выкінула з галавы думку пайсьці на бацькаву магілу. Дома яе не чакалі, і гэтакае-ж было спатканьне! Маці і браты! Усё было, як і раней—Уладзімер хадзіў на работу ў лес, а Кастусь служыў за парабка ў Азэбловічаўскім маёнтку. За курыную хату на ўзьлеску за гэты час ужо выплацілі. Яна, як ішла дадому—здаецца зямля і лясы сьпявалі вялікасныя гімны, а як увайшла ў чарнату трухлявае хаты, зноў закалола ў сэрца бядота. Аж ня міл стаў сьвет. Так і пайшлі дні, усё як-бы да часу.

Падыходзіла восень. Маці хадзіла жаць у Азэбловічаў двор. Яшчэ ледзь разднее, а яна ўжо тупае, стараецца ўхадзіцца, разам з тым стараецца згаварыць пацеры, за работаю, каб не пашло на гэта лішне шмат часу. А неўзабаве яна йдзе ўжо роснаю яшчэ дарогаю ў панскія палеткі. Яна жыве нейкім сваім напружаным жыцьцём. Разам з ёю ідзе жаць і Галена, але яны мала гавораць адна з адной. Ім няма пра што гаварыць словамі, яны ведаюць адна адну як кожная сябе. Так разыходзіцца на цэлы дзень з хаты нябожчыкава дворнікава сям'я. А ўвечары зноў усе збіраюцца ў спаракнелай хаце.

У вялікім дварэ пана Азэбловіча работа кіпела цэлае лета. Парабкоў і парабчанак і падзённых наймітаў было многа. І от пад восень яны ўсе запатрабавалі большага заробтку. Была самая гарачая пара, работа стала, і пан падбольшыў парабкоўскі заробтак. Але праз некалькі дзён пачалі забіраць пачынальнікаў забастоўкі. Прычыны знаходзіліся! А яшчэ праз дзён тры і Галену зноў прымусілі разьвітвацца з сваімі. Яна ведала: гэта за забастоўку, але пра гэта ёй маўчалі, а быццам гэта аднаўляецца яе старая справа. Першую ноч яна праседзела ў маянткоўскім сьвірні. Пад дзень вартаўнічы поліцыянт ляжаў зьвязаны з заткнутым ротам, у садовых кустох, а яна пачула Кастусёў голас:

— Галенка, вылазь праз шчыт.

Яна праз гору і праз шчыт стала ратавацца. Кастусь падхапіў яе на рукі.

— Хутчэй на момант да хаты забяжым,—сказаў ён.

Калоцячыся ад трывогі, яна йшла сьледам за ім. Дома яна аж сумелася ад нечаканасьці. На дварэ сьвітала. У клеці, адкуль сьвятло не магло прайходзіць на двор, гарэла газавачка і на палку, здарожаны, зьнябыты, абарваны, сядзеў Гарус. Яна адразу пазнала яго. Ён

быў босы, у адных дранцях. Ён сьпешна адзяваў Костусеву рубашку.

— Я ўцёк і знайшоў вас,—сказаў ён.—Вы мяне памятаеце?

— Жыцця больш ня будзе, і спакою больш ня будзе,—сказаў Костусь,—ведаеш сама, Галенка.

Яна ведала гэта.

Яшчэ ўсё ледзь шарэла на ўсходзе, як яны з Гарусам пакінулі хату. Маці перахрысьціла яе ў сенцах і доўга глядзела праз адчыненыя дзьверы ў зорнае неба.

Разьвіднела неўзабаве. Яны мала прайшлі. Сонца стаяла над лесам. Адтуль Кастусь вярнуўся, каб яшчэ пасьпець на работу у двор, каб ніякае падазронасьці ані ў кога, ня было. А яны ўдваіх цэлы дзень у трывозе перачакалі ў тым лесе. Мясцовасьць была глухая. Яны самі дзівіліся пасья, як гэта гэтак блізка ад месца здарэньня, яны спакойна перабылі дзень. Адвячоркам яны вышлі з лесу. Сонца падала за хвойныя вяршаліны, трава пад босымі нагамі халаднела. Сонечны водблеск ляжаў на паўзьлесным выгане. Ціхі, сонечны быў адвячорак! Вялікая трывога апаноўвала імі. Яны ціхутка йшлі кустамі па сьцежцы паўз лесавы гасьцінец. За лесам іх агарнула ноч, незнаёмая вёска асталася ўбаку.

За ноч яны прайшлі шмат. Пад дзень лагоднае пачуцьцё прывычкі пачала гнаць ад іх бурныя прыступы трывогі. Яны дайшлі да першага лесу і засталіся там дняваць. Ім здавалася, што яны не адзін дзень ведаюць адно аднаго, а ня было ніколі часу, калі-б яны ня былі знаёмыя. Ёсць жыцьцё іх, здавалася ім, праходзіла разам. Яны цяпер ня думалі пра тое, што пакінулі за сабою, перад імі стаяла будучыня, але яна яшчэ не паддавалася уяўленьню. Вялікая трывога зьяўлялася цяпер толькі момантамі. Была яшчэ ноч і яшчэ дзень. Гэтаксама ішло над лесам сонца.

Яны сядзелі паводдаль ад дарогі і чакалі ночы. Яна толькі цяпер пачала думаць пра тое, што пакінула за сабою. Відаць, і Гарус гэтым мучыўся. Ён сядзеў ля яе, худы, змучаны астрогам. Яна палажыла яму рукі на галаву, ён палажыў галаву ей на калені.

— Небарак ты, пакутнік,—сказала яна.

Ён маўчаў.

— Адкуль ты родам?

— З Віленшчыны.

— Хто твае бацькі?

— Арандатары.

— Што-ж яны арандуюць?

— У пана зямлю, што-ж яны могуць арандаваць!

Памаўчаўшы, ён загаварыў:

— О, гэтак цэлы век, свае зямлі ня меўшы...

— А многа твае бацькі зямлі арандуюць?

— Валоку.

— Ну дык ім не бяда. За парабкоў яны ня служаць.

— Ты мяне як-бы чым упікаеш?

— Не, я гэта сваіх успомніла... Што цяпер небарака маці робіць...

— Гэта сымбаль нашае краіны.

— Што?

— Арандатарства. Мы дома, ня маем дому. Праз цэлыя вякі ў сваёй краіне арандатары...

Ён усхваціўся і сеў.

— Ведаеш, Галенка, мы-ж гэроі нацыі, мы змагаемся за нацыю.

— Бачыш, за якую нацыю? Я не за ўсялякую беларускую нацыю буду змагацца. Пан Азэмбловіч, у якога я дагэтуль служыла, таксама гаворыць, што ён належыць да беларускае нацыі. Я за яго змагацца ня буду. Я з ім змагаюся.

Гарус раптам паглядзеў на яе дзіка нейк.

— Галенка, пан ваш гэта дзеля політыкі называе сябе беларусам.

— Не гавары мне гэтага, не гавары.

Гарус маўчаў доўга. Ён ляжаў на зямлі, пасля, раптам, Галена заўважыла, што ён плача. Чулым сваім сэрцам яна адчувала, што гэта вялікая астрожная змучанасьць у ім.

— Ён пачаў скардзіцца:

— А можа ты й праўду кажаш, можа ўсё гэта ня варта нічога... У нас цяпер там дома гэтак добра... А я згубіў гэта... На сьвеце, змагаючыся, ёсьць-жа што губіць! Я цяпер уразумеў гэтую праўду...

„Як каму“,—хацелася крыкнуць ёй, але яна пашкадавала яго. Разам з тым, яна адчула сябе на момант у адзіноце. Але, неўзабаве, яны пашлі далей, і ўсё пачало згладжвацца. Яна больш не хацела ўспамінаць пра гэта. Яна чула якуюсьці Гарусаву іншую дарогу ад свае. Яна згодна была апраўдваць гэта астрожнаю змучанасьцю.

Гэта быў іх апошні дзень тут. Ноч вярнула зноў страшную трывогу. А на расьсьвітаныні яны ўкрадкі прачыталі над аркаю: „Камунізм зьмяце ўсе межы“.

Там была Наталя Гарбачынская.

Другі разьдзел

I

Хмурным адвячоркам стараваты чалавек сышоў быў з трухлявага ганку, з павольным одумам акінуў вокам мокры ліпавы газончык, ляпнуў вузенькаю брамкаю у шчыкецістай агароджы, мінуў, пасля, хутарскі дзядзінец і пашоў. Ступаў ён шырока, нагамі ў роськідку, варушыў у тахту ног плячыма, выціраў насаткаю вусы. Кароткая бравэрка на ім была расшпілена, пад ёю гарнітур—нагавіцы і рубашка з шарсьцянога шарачку—дрэнна ачышчаныя ад мякіны. Як мінуў прысадзістую смольную стайню, прыпыніўся, азірнуўся на гэты нізкі будынак. (Моцна тхнула адтуль на яго кіслым водырам конскага гною).

Ён праз хвіліну якую рушыў далей і вышаў у поле. Там ішла вузенькая дарога—санкавы сьлед. Тут ён пашоў няроўна. То паддаваў ходу, то сьцішваўся. Лес быў навокал—выносістыя хвоі. Сіняя хмурнасьць лажылася на іх. Тут была палявая гала пасярод лесу; узгорак, а наводдалек ён сыходзіў у лагчыну: хмызьняк і рэчка.

Чалавек, як ішоў, калі-ні-калі падаваў голас, гаварыў сам з сабою, гэтак думаў.

Паводдаль ад дарогі разгацілася палявая дзічка. Выгіністая рала ад пня ляжала над зямлёю нізка. Чалавек прыпыніўся перад дзічкаю.

— От тут гэта, тут... Толяк, згубіў ты сябе, не сьцярогся.

І шпарчэй пашоў. Мокры сьнег на дарозе шаргавата стагнаў у яго пад нагамі. Ён мінуў поле, пасля шырокую граду хвояў, паглядзеў у бакавую дарогу, дзе ледзь туманіліся у перадвячорным сутоньні саламяныя стрэхі.

— От там і вяселье тое было.

Мінуў яшчэ колькі хвойных градаў, палявых узгоркаў і лагчын і ўвайшоў у вуліцу. Меркнуў дзень, агні запальваліся ў хатах. Ён падышоў пад высокую, новую хату. Сьвятла у вокнах яшчэ ня было, яшчэ відаць было шалёўку на іх, выфарбаваную нажоўта. Саламаяная страхы не пасавалася з роўнаю вышынёю сьцен. Цесны двор застаўлены гаспадарскім набыткам. Як увайшоў чалавек у хату і як даў дабрывечар, адказаў яму голас гучны і праразьлівы. Сьледам за гэтым гупнуў чалавек босымі нагамі з печы на палок і, на ўсё жыльле пазыхаючы, стаў усьцягваць на ногі боты.

— Сядай, от я зараз газоўку...

Але той ужо сам шнарыў рукою па комінку.

Цьмянае сьвятло разьлілося па хаце. Мужчыны падалі адзін аднаму рукі, гаспадар—цвёрга і самаўпэўнена, госьць—як-бы украдкі і нясьмела. Гаспадар быў з выгляду моцны і дужы. Твар, відаць, галіў кожныя тыдні два, галаву меў аблыселую і з шырокім ілбом. Госьць яго здаваўся перад ім слабы і спрацованы. На ім былі здаравенныя боты; рэшта адзежы—як-бы толькі от з вайсковага добрага старога складу: ватовыя салдацкія новыя нагавіцы і гэтакі-ж кароценькі каптан („целагрэйка“). На сьценах віселі хамуты, над палаткамі сохлі недаробленыя палазы. Было ўсяго шмат у хаце, але было ў ёй крыху і капцанавата. Гаспадар стаяў на нагах пасярод усяго гэтага цвёрга, паварочваўся павольна і як-бы ні ў чым ня мог зрабіць тут ніякае памылкі.

— Што-ж ты, Аляксандр, адзін у хаце?—сказаў госьць.

Той і адказаў гэтакім тонам, як-бы навучаў няўмеку:

— На шэрай гадзіне ўсе пашлі з хаты, а я задрамаў... На сход трэба йсьці, але яшчэ рана.

Ад гэтага тонуў госьць ажывіўся.

— Табе цяпер што! Ты ў гэтую равалюцу ўбіўся з самага пачатку... Ты... Я...

Ён гэта гаварыў лёгка, сьмяючыся; ляпнуў далоньню па калене і сеў. Гаспадар заўважыў усю штучнасьць і фальш яго весялосьці.

— Я патвойму ў равалюцу ўбіўся?—здаецца зазлаваў ён,—я можа яе сам рабіў! Я за народ абстайваў, каб усякі жыў сабе як ён хоча. А ты тут мне!..

— Ну дык я-ж і кажу...

— Што ты мне тут кажаш! Мы з табою сваякі, швагры, а я табе скажу ў вочы, ты заціскайла, ты панок... Ты на мяне ня крыўдзіся, я чалавек адкрыты. Што-ж, ты ў паны выбіваўся, фальварак набыў, парабкоў трымаў, а гэтакіх, як ты, народ за шыю ды знаеш куды?..

— Ты пачакай. чаго ты?..

— Я нічога, я да цябе нічога ня маю, я табе як брату роднаму ўсё на адкрытую пускаю. Таму й гавару проста табе ў вочы, што апроч добра, нічога табе не хачу...

Ён гаварыў, тупаючы па хаце, і відаць было госьцю, што гэта чалавек проста здаволены сабою. Госьць маўчаў.

— Ну як Толяк?—сьцішыў раптам голас гаспадар, напэўна каб улагодзіць швагра,—што ад яго чуваць?

— Чакаю Балеслава з дня на дзень.

Ніжняя палова твару ў яго ўздрыганулася, плечы сагнуліся, і ўвесь ён угнуўся ў лаву, на якой сядзеў.

— Як гэта можа малады хлопец дапусьціцца, каб гэтакая падзронасьць на яго клалася? Неасьцярожны які.

— Ворагі ўсё, ворагі... Толяк. Хіба Толяк можа гэта!

— А Балеслава пускаюць напэўна?

— Пускаюць. Я-ж гэтымі днямі прыехаў, з сьледчым гаварыў.

— Ну дык і Толяка павінны пусьціць.

— Павінны, але ня пусьцяць. Яна сама наказвае, што гэта ён. Дзе-ж ты бачыў, ворагі навакол абсели... А што ў цябе чуваць?

— От я йду на сход... Ты дарэмна, я табе скажу, Якуба адцураўся быў, брата роднага.

— Гэта з яго боку ўсё гэтак пашло.

— Гавары ты мне, з яго боку!

— А, чэрці яго бяры, з усім разам! Адцураўся, дык адцураўся. Але-ж як гэта я адцураўся? Што ты мне гаворыш? Хто гэта цураўся! Што, я добра яму не рабіў? Хоць-бы й з гэтаю гадаўкаю! Не дабіў там яе нехта да рэшты, хто там біў яе! Яна як за родную дачку была ў нас, а цяпер яна топіць нас. Гэта я ім добра не хачу, ці яны мне?

Гаспадар ціхом закурваў, высокі роўны; ватова абмундзіроўка ляжала на ім гладка. Заклейваючы папяросу, ён доўга сьлініў паперу языком, пасья пажаваў яе пярэднімі зубамі. Широкая сківіца заядла хадзіла ў бакі.

— А так што чуваць на сьвеце?—абазваўся госьць.

Гаспадар штосьці думаў.

— Пра вайну нічога? Гаварылі, быццам гэта, што ў Маскве, быццам гэта, што камунічаскія заправілы грызуцца паміж сабою, дык Англія хоча скарыстаць гэта, каб сабрацца ды парадак устанавіць які патрэбен народу. У Польшчы, кажуць, вось - вось начаку. Ня чуў?

— Бабы брэшуць. Наш народ ня пойдзе на гэта. Каму гэта трэба цяпер? Каб паны вярнуліся? А к чортавай матары! Гэта адно што тут пачалі браць ня ў той бок. У камуну зганяць! Да чаго гэта! Гэта на гэта равалюца была, каб на паншчыну йсьці? Я гэта казаў, кажу і казаць буду. Я сёньня на сходзе пагавару. Равалюцу мы сваімі рукамі рабілі на тое, каб усякі жыву, як сабе сам хоча, а тут ня як сам хоча, а як нехта хоча.

Ён крычаў на ўсю хату, як перад натоўпам якім. Папяроса дымела ў яго з-пад вусоў сіберна. Неўзабаве ён пачаў апранацца — паволі ўссунуў на галаву кажушаную шапку, улез усім сваім шырокім тулавам у вышмарганы кажух. Госьць вышаў з хаты разам з ім. У варотах яны разьвіталіся:

— Крычы, не падавайся,—сказаў госьць.—Не дапусьці, каб гэта зрабілася.

— Ты мне свае таляжоўкі дасі, як сьнег сыдзе, удзірванела ў мяне за гумном. З таляжоўкаю трэба будзе прайсьці разоў па два.

Сказаў—гэта, уклаў рукі ў рукавы і падаўся паволі ў вуліцу. Швагер ішоў назад і думаў.

„Як-бы табе гэтая таляжоўка ўжо цяпер трэба! Яшчэ сьнег ляжыць. Галаву ў гару дзярэ, равалюцанер гэтакі...“

Зьмеркла як мае быць. Ён ішоў шпарка вузенькімі хутарскімі дарогамі. Грады хвойнага лесу стаялі ціхутка. Ралістая дзічка ледзьве чарнела ў сутоньлівай каламуце. Ён зноў стаяў перад ёю і ад яе павольней ішоў да чорнага абрысу прысадзістае стайні. У вокнах гарэла сьвятло вельмі моцна. Як сіла якая рванула чалавека. Ён проста такі ўзьбег на ганак. Знаёмы малады голас зьвінеў на ўвесь дом. Як бурная хваля, даў гэты голас у душу яму.

— Болеська, я цябе гэтак чакаў усе дні!

Балеслаў вымыўся ужо, зачасаў мокрыя валасы, узьдзеў ужо ўсё чыстае, як-бы атрэпаў з сябе ўсе свае пакуты. Бледы быў твар яго. Вочы запалі, глядзелі глыбока. Сам бацька зьдзівіўся ад гэтага зірку. Маці плакала: „небарачак мой.“

— Маё сэрца крывёю ацякло,—сказаў бацька і абняў сына.

Твар яго перасмыкваўся гримасамі. Ён плакаў.

— Ну, як тут у вас?—пытаўся сын.

— Як у нас! От ніяк у нас...

Балеслаў тупаў па хаце. Ён быў невялікага росту, зграбны з выгляду, спрытны ў рухах; рукі ў кішэнях і раз-по-разу заглядае на сябе ў люстэрка, кожны раз, як прайходзіць паўз яго.

— Зусім-жа цябе пусьцілі, сыноч?

— Ну вядома.

— Што з Толякам?

— Я й сам добра ня ведаю. Сьледзтва яшчэ ня скончылася. Канчаецца.

— Ну я ведаю, сыноч, ты ня хочаш нас, старых, палохаць. Але ты скажы, усё адно ўжо. Што там хаваць.

— Дапраўды-ж я сказаў як ёсьць.

— Яна самэ на яго паказвае. Прапаў наш Толяк... Але ніхто апроч яе на яго не пакажа. Ніхто ня скажа на яго нічога благога. Ніхто не пасьведчыць на яго, хіба самы арыштант які. Перагаруе, перапакутуе і выйдзе чысты, як анёл. Усе пройдзе, усё перабудзецца, бог дасьць, як найлепш... Ах, ах... Тут у нас без цябе, сыноч, нічога, сказаць, і ня было вельмі гэтакага... Нейк у тых дні, як вас кагадзе забралі, дык я от аднаго тут вырабіў быў! Араў там, зябліў на нашай горцы Пнівадзіцкі Шлёма. Я сабе йду. Жыд, думаю, на зямлю палез! Я сабе йду і богпомач не даю. Мінуў. А ён раптам давай клікаць, каб вярнуўся. Я вярнуўся. Каб ты бачыў, сыноч, сашнік сагнуў як ёсьць, у камень недзе ўправіўшы. Наараў, кажу. А ён, як ўюн круціцца—дай рады, кажа, пане Сегенецкі, з плугам некая хуртовіна зрабілася. Я паглядзеў, бачу, сашнік. Пастукай, кажу, лбом, або падзяўбі носам, дык адагнецца. Не жартуйце, кажа, пане Сегемецкі. А я яшчэ: лбом, або носам. Узяў дый пашоў.

— І не памаглі?

— Памагаць яму! Хіба каб папапрасіў, каб папаенчыў! А хваробы яму!

Усьмешка прайшла па твары яго. Усьміхаўся і Балеслаў. Падабенства да ціхае радасьці апанавала іх. Але неўзабаве стары зноў спахмурнеў. „Каб як Толяка выбавіць“. Думкі ён выказваў моцна. Балеслаў зачыніўся ў сваім пакоі. Ён нагнуўся над столікам, узьдзеў на галаву радыё-навушнікі. „А я думаў, што тут без мяне радыё сапсавалася“,—бацькава прывычка думаць моцна. Чула гэта маці, высокая, паморшчаная. Яна абазвалася:

— Ах, тут у нядзелю з Варшавы імшу было чуваць. Мусіць біскуп, або нават арцыбіскуп служыў. От ўжо там хараство!

З-за дзьвярэй Балеслаў чуў, як яна малілася нанач. Яна моцна шаптала.

Балеслаў адагнаў ад сябе думкі пра Толяка. Ён піў слодыч цішыні бацькаўскага гнязда. Бацька-ж, разьдзеты ўжо, яшчэ вярнуўся да сына:

— Яна кажа, у Варшаве імша йшла па гэтым рыдзіве. Цяпер там, але, і я кажу, парадак. А колькі было гора перажыта хоць гэтым самымі й панамі. Я памятаю, як кагадзе бальшавікі былі вышлі, ды

польская ўлада была асталявалася. Дык пан Шатроўскі з выгнаньня прыехаў быў у свой маёнтak. Гола, ўсё хамаўё парасьцягала. А ён небарак сам ня ведае, з чаго пачаць, за што ўзяцца. Спаткаўся я з ім, дык ён з радасьці са мною пацалаваўся. Дастае тутунь і частуе. Я калі глянуў на той тутунь—што гэта, кажу, пан курыць? Вішнёвае лісьце,—адказвае. Да чаго дайшло было. Ай, ай...

Балеслаў зноў узяўся за радыё. Стары стаяў яшчэ ў дзьверах ўсё гаварыў, гаварыў. Балеслаў ведае: бацька страціў ужо веру, але цешыцца гэта ён. Балеслаў глянуў на бацьку з замілаваньнем. „Я шаную цябе“—прачытаў бацька ў яго зірку.

II.

Аляксандр Нахлябіч увесь час стаяў ля сьцяны ціха, аж пакуль пачало выяўляцца, да чаго дагаворваецца сход. Тады ён падаўся наперад і шапнуў таму-сяму, што трэба не паддавацца і ня йсьці ў ярмо. Але ўсе гаварылі цішэй, як, яму здавалася, трэба было, ды яшчэ чакалі чаргі, каб узяць слова. Дык ён разгроб рукамі натоўп, вылез з-за сьпін, растапыраны ўвесь, з паднятым ўгару тварам, і, глушачы ўсё раўнуў:

— Адным словам, як той казаў, што кухар повару, аддзёў-бы носам голаву! Вы гэта равалюцу ў які бок пускаеце? На тое была равалюца, каб кожны жыў як сабе хоча, а ня то што зганяць усіх у талаку. Чалавек я, ці быдла?

— Табе ніхто слова не даваў.

— Не даваў, дык я сам узяў! Калгас—гэта ня правільна. Паноў на тое праганялі, каб кожны сам сабе панам быў.

— Каб-жа кожны сам сабе! А то ты зараз будзеш панам ня толькі сабе, але й мне. Ты й так ужо за гэты час дзедзічам зрабіўся. От зараз мне да цябе за парабка прыдзецца йсьці.

— Гэтакага абібока як ты, я не вазьму, каб ты й хацеў!

— Ну, дык калі я табе абібок, дык і ты панком ня будзеш. Колькі ў цябе скарбовага добра ляснула? Кулак!

— Я кулак? А хто сваімі рукамі паноў з пакояў выгрэбаў.

— На тое, каб самому над усімі панком стаць? Ці ня трэба адно й цябе раскулачыць?

— Мяне ты будзеш раскулачваць?

— Нашто канечне я, і без мяне гэта зробіць.

— Зробіць? Нічога ня зробіць. Няма такога равалюцоннага права. На гатовую равалюцу цяпер і ты прышоў. Разысьціся са сходу, таварышы, зараз-жа і больш нічога! На што нам гэта! Мы калгасу ня зналі й ня знацьмем. Ніхто ў нас яго ня хоча. Сама што людзі пачалі абжывацца, а тут—на табе! Я кажу, казаў і казаць буду...

— Хто абжывацца. Ты?!

Нахлябіч крычаў доўга, і цяжка было яго сьцішыць. Ля яго сабраўся гурт, спачувальна глядзелі на яго і падгуквалі яму. Але іх

ужо і сьцішаць пакінулі. Адбылося галасаваньне па усіх пунктах сходу, яшчэ да Нахлябічавага крыку, і цяпер падыходзілі да стала і расьпісваліся. Рабілася гэта павольна, часта з аглядкаю на суседзяў, але сьпіс вырастаў. Малады вельмі, бялявы, сядзеў за сталом хлопец і падтрымліваў за ражкі аркуш паперы, каб не сьцяглі яго доле. Рыжавусы чалавек падпёр локцямі твар і глядзеў на ўсіх. Нахлябіч раптам зьявіўся ля стала і тут разгроб рукамі ўсіх, каб самому выбрацца наперад. Тут ён дыхнуў у твар рыжавусаму чалавеку:

— Ты гэта прыехаў памагаць нам, ці бунтаваць усіх? Ты там сабе на фабрыцы панам, ці д'яблам, ці кім сабе хочаш быў, дык няхай-бы сабе й быў там! Ты тут прыехаў свае парадкі наводзіць? Таварышы, на чорта нам прышляцы гэтыя!..

— Я вас пазбаўлю голасу, як старшыня сходу, — сказаў рыжавусы.

— Раптам выткнуўся наперад ціхі дагэтуль чалавек. У яго былі буйныя рысы твару, высокі лоб. Сівізна пачынала абельваць срэбнымі ніткамі яго голаву, гаварыў ён ціхавата, голас гэтакі, відаць, меў слабы:

— Я ня ведаю, ці добра я кажу, але мне здаецца, што нам трэба Нахлябіча раскулачыць таксама. Што вы ня бачыце, ці што? Ён адзін можа закупіць, каб прышлося, нас усіх. Колькі ў яго добра хаваецца, мы ўсяго й ня ведаем.

— Дык нашто-ж гаворыш, калі ня ведаеш. Ты хаця раней раскулач брата свайго, Сегенецкага.

— Ты мяне братам ня ўпікай. Гэтакі ён і брат мне.

— А дачку-ж аднак пасылаў да яго! Можа, гэта гішэфты якія мерыўся з ім вырабляць, пакуль не папаўся разам з дачкою. Я проціў цябе нічога ня маю, але ты! Ты! Ты й дачку згубіў! Можа, цераз цябе калека якая назаўсёды астанецца...

— Я не магу яго перакрачыць...

— Я вам голасу не даваў, — сказаў рыжавусы чалавек. — Вас ніхто ў калгас не цягнуў, ды і нікога ніхто туды дубінаю не заганяе. Вы адгаворваеце таго, хто хоча туды пайсьці... Я сам, як вы живеце, мала ведаю, але вы самы чулі, што тут падаў чалавек думку. Дык я стаўлю на галасаваньне.

Сход яго раскулачыў. Ён ішоў з яшчэ большым крыкам дадому разам з усімі. Ён вылаяў бялявага хлапца, што пісаў пратакол сходу. Ён, здаецца, раструшчыў-бы сківіцамі ўсё, што папалася пад іх. Нарэшце ён прыціх, як-бы акінуў адумам усё, што адбылося. Ён не трапляўся. Ён спакойна закурыў насупроць свайго двара і пашоў у вуліцу. Ён і там яшчэ, у самым канцы, пастаяў, падумаў. І тады цвёрда падаўся ў дарогу, больш нідзе ўжо не прыпыняючыся. Ён мінуў і палявую разгацістую дзімку, і ўсе, якія былі на дарозе, грады хвойнага лесу. Сегенецкага хутар спаў. У стайні грукалі коні; два сабакі спаткалі яго моцным брэхам. Ён пастукаў адразу ў крайняе вакно і ўсё адмахваў рукою сабак. Сегенецкі абазваўся адразу, здалося яму, што нават раней, чым усьпеў ён стукнуць.

— Я гэта, Аляксандар,—гукнуў ён Сегенецкаму.

Нахлябіч моўчкі, нічога не адказваючы Сегенецкаму, увайшоў у салёнчык.

— Болесь прышоў,—сказаў Сегенецкі.

— Атрамант і папера ў цябе ёсьць?

— Ёсьць,—здзівіўся Сегенецкі.

— Ну, дык садзіся, напішы мне ліст да Мікалая.

— Нешта здарылася, што ты ўночы прышоў дзеля гэтага!?

Нахлябіч маўчаў і чакаў. Сегенецкі моўчкі і пакорліва шукаў атраманту, пасля пашоў будзіць Балеслава. „Няхай Балеслаў, ён лепш складзе, мае ўночы вочы ня сьвецяць“.

Балеслаў усьцягнуў галіфэ і зьявіўся перад Нахлябічам. На яго прывітаньне Нахлябіч ледзьве адказаў. Балеслаў сеў пісаць.

„... Мяне гэтымі днямі будуць раскулачваць. Зараз-жа пачынай што-небудзь рабіць. Націскай на тое, што ты некалі быў за камісара над дварамі, а я ў камітэтчыках, ці што яшчэ прыдумай. Сам лепш за мяне ведаеш, куды павярнуцца. Адразу пачынай, ня сьпі ў шапку...“

Старая Сегенецкая чула з суседняга пакою гэтую Нахлябічаву дыктоўку, і, як трывога ні мучыла яе, яна ўсё-ж моцна ўсьміхнулася: гэтак і дыктую, каб пісаў—ня сьпі ў шапку—папросту так і валіць, як гаворыць. Сегенецкі стаяў над Балеславам і ня зводзіў вачэй з паперы. Нарэшце ён дачакаўся канца.

— Ну, а мяне?—цяпер толькі асьмеліўся запытаць ён.

— І цябе, цябе яшчэ першага,—адразу высмаліў праўду у вочы Нахлябіч.

Сегенецкі кашляў і дагэтуль, а гэта зусім закашляўся і сеў. З замілаваньнем і клапацлівасьцю Балеслаў палажыў яго ў пасьцель. Нахлябіч пашоў. Сегенецкі кашляў доўга.

— У гэтага дык хоць ёсьць каму паклапаціцца, а гэта хто тут паклапоціцца,—нарэшце выгаварыў ён.

Балеслаў і старая не адыходзілі ад яго цэлую ноч. Пад дзень яму яшчэ горш стала, але ён падняўся на ногі. Думка зьявілася ў яго адразу. Ён загадаў Балеславу ўзяць пяро ў рукі.

— Пішы, дарагой пляменьніцы Галене Сегень. Напішы—Сегенецкай. У нас—пішы—ў гэтым годзе было вельмі ўсё добра — фруктаў многа і мёду шмат. Толькі дарагая пляменьніца ніколі ў госьці не загляне да нас. А цяпер раскулачваць усё будуць, дык мы просім вас як няшчаснаму старцу руку дапамогі працягнуць і выратаваць нас ад зьнішчэньня гаспадаркі. Вы ўцяклі з-пад панскае няволі, адтуль, дзе паны й цяпер яшчэ здзекуюцца з мужыка, і вы, як равалюцынерка маеце ў нас сілу і павагу, дык можаце выклапатаць збавеньне нам...

— Гэтак ня можна ёй пісаць,—сказаў Балеслаў.

Ад бацькавага імя ён пачаў пісаць іначай. Было позна. Пакуль ён дапісаў, цадзілася першае сьвітаньне. Змучаны бяссоннаю ночаю і

ўсею мінулай зімою, вышаў ён на кухню. Там ужо абуваў лапці хлапчук ісьці да жывёлы. Ён узяў з стала хлеба і, жуючы, адзяваў вопратку. Сегенецкая не магла спаць цэлую ноч. Яна стаяла ўжо ў дзьве-рах і пачала навучаць хлапчука:

— Чаму-ж ты, богу не памаліўшыся, ясі, што-ж я тваёй матцы скажу, калі ты ад мяне выйдзеш гэтакі, бяз бога, бяз сэрца, бяз душы... Усялякі чалавек павінен насіць у сэрцы бога, міласэрдзе да людзей...

Хлапчук маўчаў. Яны ўдвух з Балеславам вышлі на двор. Мокры сьнег шастаў у іх пад нагамі.

— Апошнія дні ты ў нас,—сказаў Балеслаў.

— Я ўсё чуў, як дзядзька Нахлябіч прыходзіў, як твой тата гаварыў табе ліст пісаць... Я ведаю...

— Ты на нас скаргі будзеш заносіць? Ты ў нас быў як свой...

— А калі-ж будуць раскулачваць?

— Бачыш, тата мой хворы, яго трэба пашкадаваць, цяпер сьвет перавярнуўся, і ўсё пашло наадварот. Ён цяпер мучыцца...

— Я ведаю й сам. Ён успамінаў уночы, як пан той курыў вішнёвае лісьце, вельмі спагадаў яму, дык я й падумаў быў—нашто ён гэтак гаворыць, а ніколі ня ўспомніў, што от нават і мой тата заўсёды бяз хлеба галодны быў, як каля вас жывіўся. Мне горна стала...

Балеслаў нічога яму не адказаў і моўчкі, унурыўшыся пашоў за браму. Ён ішоў адзін саннаю дарогаю, плюхаў нагамі па мокрым сьнезе, глядзеў ўсё перад сабою. Палявая дзічка забрала на некалькі часу яго ўвагу. Ён прыпыніўся насупроць яе і ўсё глядзеў на зямлю пад ёю, дзе зьвісала і ляжала над самаю зямлёю выгіністая рала. Пасьля ён пашоў назад. Упарты агонь загарэўся ў яго ваччу.

III

Апанасу Сегеню ў тыя дні падыходзіў тэрмін выяжджаць у Чарніцу. На другі дзень пасьля таго сходу ён доўга сядзеў у сельса-вецкай канцэлярыі на нарадзе. Ён перадаваў усю работу бяляваму, хлапцу, таму, што на сходзе тады пісаў пратакол. Ён сам бачыў Апанас Сегень: ня было часу лішне гаворыць, вясна йшла шпарка.

„Вывясьці масы на работу ў пору. Пераступіць парог першае неспрактыкаванасьці...”

Ён праз некалькі дзён выехаў, і, пакуль прыехаў зноў, вясна як мае быць пачала ўсталёўвацца. У тыя дні, як выяжджаў ён, Якуб Сегень чакаў з дня на дзень Зосю дадому. Вышла-ж аднак, што яна прыехала крыху пазьней, тады, як Апанас Сегень зноў вярнуўся на работу сюды. Яны прыехалі разам. Тады ўжо вялікія зьмены адбыліся тут за гэты кароткі час. Зьмены адбыліся й на Сегенецкага сялібе. Там усё ўжо было да таго часу зьмяняна.

Зося з вялікім радасным утрапеньнем праехала тады была па гэтай ўсёй мясцовасьці...

Балеслаў, як вярнуўся быў тады раніцаю пасля тае ночы ў хату, застаў бацьку слабога. „Нецярпеньне і трывога ў мяне—гаварыў стары.— Ты прыпісаў Галене што я тады сам быў па яе прышоў запрасідь да нас, напамніў ей?“ Балеслаў цешыў яго. Але праз гадзін дзьве яшчэ яму стала горш. Ён папрасіў ксяндза. Балеслаў запрог лепшага каня і паехаў па апошняга доктара душы чалавечае. Пнівадзіцкі ксёндз прыехаў недалёка да змроку. Балеслаў з маткаю вышлі ў другі пакой. Сегенецкі спавядаўся доўга.

Як увайшлі ўсе, ён сканаў. Ксёндз сказаў, што пехатою пойдзе дадому. Балеслаў правёў яго за сад, пад мост цераз Пнівадку, і ён ціхутка пашоў, разглядаючы знаёмую мясцовасьць. Балеслаў некалькі разоў азірнуўся на чорную постаць у сутане. Ён хацеў адзін момант вярнуцца, дагнаць ксяндза і прызнацца яму пра свае намеры, пра сваю думку, што ў гэтую хвіліну як мае быць сфармавалася ў яго. Але ён не вярнуўся і не пашоў. Ён падбегам падышоў дадому. Тут у сенцах яшчэ другая думка зьявілася ў яго, менш важная і, як пасьля ацаніў ён яе, непатрэбная. Але цяпер яна не давала яму спакою. Ён яе выканаў назаўтра ўвечары. Апаўдні пахавалі старога Сегенецкага, а ў самы змрок Балеслаў зачыніўся ў пакоі і дастаў паперу. Першы ліст ён напісаў да Гаруса.

„... Я тады, як гаварыў з вамі, убачыў, што вы не падобны да ўсіх. Таму і сказаў быў вам тады тое. Вы ня гневайцеся на мяне і даруйце. Цяпер прашу вас зрабіць, каб я мог пабачыцца гэтымі днямі з братам. Я гэтымі днямі яўлюся да вас у горад, і вы гэта, прашу вас, зрабеце...

Ён пасьля момантамі шкадаваў, што паслаў гэты ліст: „і так жа мог пабачыцца з Толякам“.

Другі ліст быў да Галены.

„Цераз вас усіх тата памёр“—была думка гэтага кароткага, злога ліста. У той-жа вечар ён выклікаў тэлеграмай дзядзьку свайго мацерынага брата, з дальняга мястэчка і адправіў туды з ім маці. Тут у яго таксама былі пляны. Маці паехала зранку, а апаўдні прышла сельсавецкая камісія і апісала малатарню, жняўкі, коні... Ён ня вышаў спачатку, і вадзіў камісію паказваць усё хлапчук-парабчук. З камісіяй хлапчук і пашоў назаўсёды з гэтага хутару, расказваючы, як нябожчык Сегенецкі бедаваў, што пан курыў вішнёвае лісьце.

Вясна пачалася адразу. У Пнівадзічах, як у вульлі, закіпела новая работа. Зноў тады і надоўга прыехаў Апанас Сегень.

Балеслаў з таго самага дня, як паехала маці, зусім зьнік. Ніхто яго тут больш ня бачыў, толькі Зося—раз, у тую ўтрапёную хвіліну свайго ненаўмыснага момантнага спатканьня з ім.

(Далей будзе)

Цыкль: „Дні спатканья са зброяю“

Т р ы в о г а

Хтосьці шнур падпаліў,
і —

сыгнальнаю,
звонкай

гранатай,

ў нараджэньні сваім,
разарвалася ноч на кускі.

Паланіўшы цішу
і шукаючы
стан

супарата,
пылам зорных ракет
напярэдзіў зямлю
небасхіл.

Мусіць,
гэтая хваля
з Турэччыны
несла

трывогу—

пералі -

— вы

кілі -

— маў

з густым

і пахучым

віном.

Бо чаго-ж,

каля скал,

дзе спакой

абяцаюць парогі,

звонам

лёг -

— кай

крыві,

лєг
кывы
і блісучы клінок.

Загулі правады:
— Хай!
Заводы!
рыхтуюць!
набоі!

Як
рвануўся наперад
яшчэ
неаседланы конь.
Моцна дыша зямля.
І
ў чаканьні
таонных
прабоін
абазначаны межы
сталёвай
лускою
штыхоў.

І
пад
гукі
тру -
бы,

наша рота
рыхтуецца к бою.
Пра наганы свае
ўспамянулі
камбат і камрот.

Як
сьцянулася даль!

Як
запахла
паветра
вайною!

І вясёлаю песьняй
пачаўся
паход.

На Варшаву

Быў вечар.
І ценьмі
дрэвы гулялі.
Прывабіла ўзлесьсе
пахучым прывалам.

І мой аддзялённы,
ад сонца
і цьміну,
расплыўся, як воблака
ва ўспамінах.

— От гэтакі вечар
і вечар
кастрыцы
са мною
ішлі
наступаць
на Варшаву.

Вясёлыя песьні!
Цяжкія дарогі!
Нам
веялі дні
агнявой перамогі!

А ў тых—
адчыніліся
роспачы дзьверы,
шалелі
з нуды
без жанчын
ахвіцэры.

І простыя сталі
акопы
журыцца
па чорнавалосых
сваіх
маладзіцах.

Завя -
заны
цесна
ў
пікрынавы

жмутак,
чакаў
свайго
выбуху
стомлены
смутак.

А мы —
разварочвалі
шэрагі стройна
пад
вернай
аховаю.

Першае
коннай,
дзе
ў воблаках
дыму
і конскага храпу,
высокія боты
ды
зорныя шапкі.

Прыхмыляцца —
коні!
прысьвісьне —
гарапнік!
І ўжо —
ня стрымаць
і ніяк
не здагнаць іх!

Ўсё —
далей
і
далей,
усё
вышай,
вышай —

чырвоныя
зоры
і
сьцягі
калышуць, —

за —
яркiя руні,
за —
сонца Комуны,
за —
сьпeвы турбіны,
за —
волю для сына —
хай —
сьцягi ўзьвiюцца,
хай —
рэкі
зьліюцца,
каб —
сьвет
аднавіўся
ў агні
рэволюцый!

Каб край
красаваў,
каб ня
плакала маці —
наперад!
імчацца!
імчацца!
імчацца!

Ішлі мы ўсё
далей,
і слаблі уланы,
і час надыходзіў
астатні
для пана.

Але...
— і крыху
пастарэў аддзялённы, —
ня хвіля прамчалася
ў нашых колённах.

Назад адступаць
быў
аддадзен загад нам.

— Пастройся!
гаворку парвала каманда.
І ён, усхвалёваны

згадкай Варшавы,
паблытаўся ў ліку —
ад

левай
да
правай.

Ўсё-ж голас
упарты
і рух яго кожны
ўвесь час гаварылі
мне:

— Мы пераможам!

Мы ўсё-ж-ткі
узьвеем
на сьценах Варшавы
савецкія колеры
сьцягаў яскравых!

Казармы 5-га палка

К а л е ц т в а

(Апавяданьне)

А сёмай гадзіне загуў гудок.

— Даўно пара,—сказала Настуля, падыходзячы да ложка,—і так з спазьнененьем.

Андрэй ляжаў запэцканым зямлёю тварам глыбока ў падушцы. Запалыя ў змучаны твар вочы былі закрыты вейкамі. Доўгія сьветлыя валасы спаўзьлі на лоб. Ён ціха дыхаў.

— Андрэй, уставай, гудок,—гаварыла Настуля і ні то баялася, ні то злавала.

Учора Андрэй прышоў а дванаццатай гадзіне ночы, калі ўсе ўжо спалі і прышоў п'яны, як і заўсёды; і так, у запэцканай вопратцы, лёг на пасьцель. (Піць ён пачаў яшчэ ў зусім маладыя гады).

Ад Настуліных слоў Андрэй прачнуўся, абвёў соннымі вачыма пакой і зноў заплюшчыў вочы.

— На працу, Андрэй, спозьнішся.

— А-а, я і забыўся...

Ён узвалокся і пахіснуўся, ідучы па хаце.

Тымчасам Настуля рыхтавала сьнеданьне. Яна шпарка завіхалася. Яе вочы жорстка ўпікалі яго і разам з тым гаварылі, што яна шкадуе яго. Андрэй адчуваў, што баліць галава. Ён узяўся за галаву і сеў за стол. Вочы яго былі чырвоныя і азызлы твар каля іх.

— Колькі я табе разоў ужо гавару, Андрэй... Ці чуеш ты!..

— Ат, хутка пройдзе.

— Колькі ты разоў казаў, што гэта ўжо апошні раз!?

Яна заплакала.

— Ну, пакінь,—прасіў Андрэй.

А яна заплакала яшчэ горай, бо ведала, што муж усё адно ня выканае свае абяцанкі.

Прачнуліся дзеці. Яны праціралі вочы, чухаліся, пыталіся, чаго плача мама.

Каб ня бачыць і ня чуць усяго гэтага, Андрэй махнуў рукою і пашоў.

— Мне пара,—сказаў ён.

Як толькі вышаў на вуліцу, пачуўся другі гудок. Андрэй паддаў ходу. Настуля падышла да вакна, глянула ў яго, але мужа ўжо ня відаць. Вуліца была пустая. Настулі горш яшчэ нудна стала.

Андрэй жа ішоў і адчуваў, як стукае боль у галаве. Ён зьвярнуў на другую вуліцу. Тут народу больш было, і спадарожнікі ўжо яму трапляліся. У галаве-ж страшна стукала і балела, аж калола над вачыма.

Было відаць вялікі цагляны комін, што ўзьнімаўся над дахамі драўляных дамоў. Высозная брама паказвала, дзе канчаецца вуліца і пачынаецца завод. Тут Андрэй мацнуў кішэню, дзе ляжалі цыркуль, унутрамер, лінеечка і іншыя токарскія прылады.

Больш цяпець ён ня мог. Галава балела і смактала ў грудзёх гэтак, што жмурыліся вочы.

Ён увайшоў у вартаўніцкую будку, выняў з кішэні пляшку, выпяў чырвонаю галоўкаю аб лаўку, адбіў рыла і пачаў смактаць. Апахмяляўся.

Пасьля пашоў уперад. Заводскі двор быў вільготны ад расы.

У дзьверах і ў карыдоры было цесна. Рабочыя разьбіралі сваю спэц-вопратку. Андрэй адзеў чорную, картовую надобіну і пашоў далей. Жалеза, валы, махавікі—маўчалі навокал.

Андрэй падаўся ў свой цэх. Вочы пачалі чырванець, галава вадзіла ўбакі. Ён ледзьве ўсьпеў стаць ля свайго варстату. Сотні токарскіх варстатаў стаялі навокал. І раптам усё ажыло. Сотні варстатаў закруціліся, запрацавалі. Стругальныя варстаты—стругалі. Жалеза—пішчала. Пачалася доўгая музыка гуду, стуку, звону, звонкага шоргання. Мітусіліся рухі, схіляліся галовы. Шківы, супарты, пасы—пашлі ў ход.

Разам з усімі і Андрэеў варстат ішоў на поўны ход. Сталёвыя стружкі віліся на цамантовую падлогу. Гатовыя ўтулкі з цэлага раду варстатаў выходзілі на сьвет.

У Андрэя шумела галава. Спачатку яму адлягло крыху было, але пасьля яшчэ горш стала: пахмельная порцыя была вельмі вялікая. Раптам зноў яму стала як быццам лепш. Яму стала весела. Ён пачаў выкрыкамі падсьпеўваць гулкаму ходу свайго варстата. Ногі-ж аслабелі. Андрэй расставіў іх шырока, налёгшы грудзямі наперад. Разец нешта ня браў. „Што, у мяне рукі сапсаваліся, ці што?!“ Але, разец толькі пішчаў. Яго трэба было адпусьціць, а Андрэй пхаў разец. Ліўся з яго пот. Ногі дрыжэлі, рукі калаціліся. Стукала сэрца. Андрэю стала цяжка. І ён зьнячэўку апусьціўся на станіну левым локцем.

Кожная шасьцярня, кожны шпэт—рабілі сваё. Андрэй адчуў у момант, што яго хтосьці цягне.

Мітусілася кожная часьціна ў варстатах, бабкі, шківы, станіны...

Вострая боль, ня гэтакая тупая, як была дагэтуль у галаве, разанула яго. У адно мгненьне расплюшчыліся вочы, праясьненьне прамільгнула ў галаве. Уся яго рука была ў супарці пад разцом. І ішла далей.

Ад страшнай момантнай сьвядомасьці разьбівалася сэрца.

— Ратуйце!—кінуўся змагацца з машынным гудам енк.

Рынуліся таварышы. Праца стала. Андрэя выцяглі з сталёвых лап. З адарванай рукі бегла кроў. Белая сінь укрывала твар. Прамільгнуў у ваччу натоўп таварышоў, блішчастая чарната машын, пасья—неба над вачыма, а ў астатках сьвядомасьці—Настуліна сумота, дзіцячыя твары.

У той дзень Настуля папаўдні ўвайшла ў больнічны пакой. Яна Андрэя пазнала па голасе — ён ціха стагнаў. Боль пасья апэрацыі праходіла марудна. Андрэй пакутна спаткаў жудасны цяпер яму сваімі ўпікамі позірк Настуліных вачэй.

Настуля схілілася над ім і, сьціснуўшы губы, глядзела яму ў твар.

— Як мне стане лепш, прывядзеш дзяцей,—ціха папрасіў ён.

Бабруйск.

М ы.

Закоўвайце нас!

Вешайце нас!

— Калечце!

Мы жывём!

— Мы вясна!

І жыццём вечна!

З цішыні,

Сэрцаў агні

аб нашай упартасьці сьведчаць.

Мы жывём!

— Мы граніт!

І жыццём вечна!

Мы не памром

У сутарэньнях брудных.

Дух наш адвагай уквечаны.

Мы жывём!

Мы магутнасьць!

І жыццём вечна.

РаSTRUшчаць чэрап,

адарвуць языкі —

Прастогнуць нашыя грудзі:

— Мы бальшавікі!

І вечна

Бальшавікамі будзем.

Пераклаў з нямецкае мовы *Алесь Зарыцкі*.

Хвядос—чырвоны нос

(казка)

Раскажу я казку-складку
Пра асобу з дзіўным лёсам;
Дам імя ёй для парадку:
Хай завецца хоць Хвядосам.

Жыў Хвядос той не сягонья,
А калі—і ўспомніць цяжка:
Як быў крытыкам Гародня,
А пісьменьнікам Барашка.

Быў яшчэ Сяргей Дарожны,
Бузаваты ад прыроды.
Што пісаў ён—бачыць кожны,
Нават, мо‘ „вякі й народы“.

Перакладчыкам быў Таўбін.
Той, каб толькі яму далі,
Том за суткі пераклаў-бы,—
Шмат тады перакладалі.

А пісалі зноў-жа лоўка,
Ўсё поэмы былі ў модзе;
Твор напіша—як вяроўка,
А чытаць—наймай дый годзе.

І бяссоньніцаю хворым
Поэтычных пару каліў
Дактары з такога твору
Па рацэпту адпускалі.

А пісаць то ўсе пісалі
„Пролетарскіх“ твораў сыцёрты,
Хоць хісталіся часамі...
Пад уплывам Цэнтрэспірту.

Ад мастацтва тады Кучар
Браць вучыўся ў рукі лейцы...
Камандзіраў было—куча,
Болей, як культурармейцаў.

Марксам часта пабажыцца
Мы любілі... з пэўнай мэтай,

Ды ня мог ніяк ужыцца
У мазгох марксыцкі мэтад.

І навука наша ў БАН'е
Над тым мэтадам пацела,
Яго ўцяміць анізваньня
Не магла ці не хацела.

Выпраўлялі ягамосьці
На сваёй яго калодцы,
Меркавалі ўзяць за хвосьцік,
Каб самім як не ўкалоцца.

А працоўныя тым часам,
Не чакаючы паперак,
Праз заводы і калгасы
Шпарка крочылі наперад.

Квас яны сярбалі з кропам,
А па сьвятах—з таранамі,
Але тлустая Эўропа
Не спраўлялася за намі.

За імпэтным крокам гэтым
Ад Палесься да сталіцы
Не ўганяліся й поэты,
Нават зьняўшы нагавіцы,

І пад грукат індустрыі
Над палямі і лясамі
Гімны кволя Марыі
Ціха нюнялі часамі.

З каміноў фабрычных дымных,
З пылу трактарнай калёны
Слухаць кволя іх гімны
Выплывалі Аполёны.

А другія, каб угнацца,
Дык рабілі вельмі проста:
Ня ўзіраючыся ў працу,
Пераймалі дым і лёскат;

Ды ў абнімку з камінамі,
Ды ў начальства ўсё на воку...
Часам масы ўспаміналі,
Толькі масы—дзесьці збоку.

.

Лез, узняўшы лямант немы,
Капітал на нас замежны,

Яшчэ марылі нац-дэмы
Аб „сваёй“, аб „незалежнай“,
Яшчэ прэзэсы і віцы
Зварачалі ўвагу нашу,
Што на панскай на травіцы
Колісь мелі сабе пашу.
Компліменты гаварылі
Яны з фігаю ў кішэні,
Аж пакуль пальбу адкрылі
Па нац-дэмаўскай мішэні.

Вось у Менску ў гэту пору
Падымаўся хутка ўгору,
На дражджах як быццам рос,
Мой Хвядос—кірпаты нос.

Нос кірпаты ды чырвоны:
Гаспадар-жа быў ягоны
„Буслу“ блізкая радня—
Сустракаліся штодня.

Хлопец быў ён ня дурніца
Ды прыхільнік будаўніцтва:
Адчуваў усім нутром
Цэнтральнік і Белсельпрам.

Да размовы быў ён вялы,
Хараством ня вельмі ўдалы,
Да работы сяк і так,
Ну, а выпіць быў мастак.

Хоць адзін ня піў ніколі—
З ім Алесь ды два Міколы;
Тры адборных Васілі
Гэтак сама з ім пілі.

Піў Сымон яшчэ й Валеры
Ну, а ўсіх дык да халеры,
Але нават сам Максім
Тут ня мог зраўняцца з ім.

Я-ж кажу—мастак быў выпіць:
Праз яго ня то што Прыпяць—
Можа, цэлае Дняпро
Пралілося праз нутро.

Да яго сыцякалі рэчкі
І клубнікі і парэчкі,

Рэкі хлебнага віна —
Глыбіня, ня ўбачыш дна!

І дубняк пякучы, горкі,
І каньяк—чатыры зоркі,
І яшчэ там розных шмат—
Проста цэлы вінаспад.

Не маглі-ж здаволіць смагі
Ні портвэйны, ні малагі,
Ані хмельны кюрасо,
Ні шыпучае дзюрсо.

Так, бывала, ночка ў ночку
Ліў Хвядос мой, як у бочку,
Безьліч рознага віна,
Ну, а бочка-то бяз дна.

Раз Хвядос на бранным полі
Увіхаўся з сябрукамі:
Вёў змаганьне з алкоголем
І закусваў агуркамі.

Так змагаліся заўзята,
Батарэй так шмат узята,
Шмат скацілася з сталоў
Мёртвых коркавых галоў,

За калёнамі калёны
Розных колераў і марак,
Разгарэўся бой шалёны,
Глушыць словы звавам чарак,
І цякуць ужо равы
Многаградуснай крыві.

Усю ноч так, але ўраньні
Ён ня вытрымаў напору:
Паў Хвядос на полі брані,
Капыты задраўшы ўгору.

З крэсла ўпаў далоў на сьпіну,
Ногі доўгія раскінуў,
Ашчарэпіў моцна „бусла“,
На губах віно загусла
(Хоць куды рэкляма він)—
Памяць вечная! Амін!

Церлі, пырскалі, качалі...
Нашатыр... Одэколён..

Хутка доктара прымчалі—

Не памог нічога ён:

Прылажыў да трубкі вуха,
Пульт памацаў ды паслухаў
І сур'ёзны сеў за стол,
Ціха буркнуўшы: „Гатоў“.

А Хвядос і піць ня просіць,
І ляжыць сабе, ня дыша,—
У вачох застыла просінь,
Доктар пашпарт сьмерці піша.

Спачуваньні і гамонка...
Жалю, сьлёз было ня мала.
Нейк даведалася жонка—
З плачам рукі заламала:

— Ой, саколе мой, Хвядос!—
Ды як крыкне:—Доктар, нос!
Не памёр ён! Ён нарокам!
Любы, ўстань! Хадзем да хаты!—
А сама ўпілася зрокам
У Хвядосаў нос кірпаты.

Галавою доктар круціць:
—Небарака, звар'яцела:
Зрок пагас, уціхлі грудзі,
Пачало ўжо стынуць цела.

Не паверыў, але скоса
Глянуў ён у бок Хвядоса,
Зьдзівіўся доктар дужа:
І ў Хвядоса, нос, як ружа,
Повен чырвані, здароў—
Здэцца, капне з яго кроў.

Доктар шэпча:—Што за чорт!?
Стаў да носа прыглядацца,
Акуляры зноў працёр,
Зноў паслухаў, пульс памацаў
І здзіўлёны паглядзеў
Ён навокал на людзей.

— Ані пульсу, ні дыханьня
Ня чуваць нідзе нізваньня—
Гэта-ж бачыце і вы,—
Ну, а нос... Зусім жывы.

Доктар я, сказаць, ня дрэнны—
Шмат адправіў мерцьвякоў,

А такое вось здарэньне
Першы раз мне на вяку.

Я так думаю, што тут
Усёроўна ўжо капут,
Але, каб не памыліцца,
Хай расхлёбвае бальніца

Закішэла ўся бальніца,
Робяць штучнае дыханьне,
Дагары кладуць і ніцма,
Ды дарэмна—больш ня ўстане.

І якую даць тут раду?
І за што тут ухапіцца?
І сышлося на нараду
Дактароў якіх мо' з трыццаць.

Прыглядаліся да носа,
Прыслухаліся да сэрца
І дзівіліся з Хвядоса—
Нос, як струк чырвоны перцу.

Бровы супілі ў бяссьільлі
Ды злавацца пачыналі
І нарэшце ўхвалілі:
Трэ' зрабіць крыві аналіз.
Падышла, як бач, сястрыца,
Каля носа захадзіла
І крыві тут нейкім шпрыцам
З паўнапарстка нацадзіла.
І праз досьледы праз тыя
Быў такі здабыты вынік:
Кроў такая не застыне,—
То ня кроў—сьпірытус віні.

Думкай згоднаю спавіты
Дактары і асыстэнты:
Сьпірту чыстага ў крыві тэй
Дзевяноста тры працэнты.
І яшчэ рабілі спробы
Ды дзівіліся нямала:
Ні аднэй нідзе мікробы—
Прасьпіртован дасканала.
Сэрца стала, сыціхлі грудзі,
На жыцьцё няма надзеі,
Але й гнісьці ён ня будзе—
Хай ляжыць сабе ў музэі.

У музей Хвядос паложан,
Гол, як мама нарадзіла,
І з мянчан сьпяшаўся кожны
Паглядзець на гэта дзіва.

А дзяўчаты чуць ня плачуць—
Каб жывы ды не жанаты!..
Што-ж, ня часта можна ўбачыць
Ім такія экспонаты.

Толькі дошчачка прыбіта,
Каб ня крталі рукамі...
Доўга так ляжаў адкрыты,
Нярухомы, быццам камень.

Даглядала яго цётка
І з усьмешкай нямінучай
Пыл сьцірала часам шчоткай,
Часам мокраю анучай.

Ён адзін у змрочнай цішы
Заставаўся часта ў зале,
Дык яго заразы, мышы
Трошкі раз паабгрызалі;

Калі сыпнулі вітацца
Дзеля першага знаёмства,—
Чуць Хвядосу тут застацца
Ня прышлося без патомства.

Тут загадчык аб вітрыне
Быў прымушан клапаціцца,
І ў шклянёй вялізнай скрыне
Наш Хвядос, як плашчаніца.

Зараўлі, напяўшы жыльля,
І папы й ксяндзы-прабошчы:
Комуністы палажылі
У музей сьвятыя мошчы!!

Закруціла, завярцела
Гэта зграя ўсе калёсы,
Каб царкве аддалі цела
Прападобнага Хвядоса.

А набожныя бабулі
Ціха плакалі ў прыглядку—
Больш ім нельга, як замкнулі,
У сьвятую цмокнуць пятку.

Напісаў адозву папа,
Абвясьціў паход крыжовы,
Растапырыў прагна лапы
У сьвятле надзей ружовых.

Хрысьціянскія пляменьні
Ад Аляскі да Родоса
Заклікаў да вызвалення
Ён сьвятой труны Хвядоса.

Толькі сеў тут папа макам,—
Ня йдзе ў бойку люд працоўны:
—Прападобных выпівакаў,
Кажа, ёсьць усюды поўна;

І дурных між намі мала
Ваяваць ісьці за труны,—
Будзем біцца з капіталам
За сусьветную комуну.

Выюць зноў ксяндзы-прабошчы,
Падвываюць папяняты:
Не папаў Хвядос у мошчы,
А застаўся экспонатам.

Як найлепшая агітка,
Пераконваў ён штогодна,
Што так піць ня толькі брыдка,
Але нават вельмі шкодна.

Шпаркім тэмпам, скорым ходам
Прабягаюць год за годам.

За гадамі пяцігодкі,
Як бурлівай рэчкі хвалі,
І даўно памерлі продкі,
Што з Хвядосам выпівалі.

А за продкамі іх дзеці,
А за дзецьмі ўнукі сьледам;
Шмат навін у белым сьвеце,
Што пра іх Хвядос ня ведаў.

Рэволюцыі сусьветнай
Адгрымелі навальніцы,
Сьцерлі клясавыя мэты
І дзяржаўныя граніцы.

І плямён адсталых масы
Разьвівацца сталі бурна,—

Готэнтоты, папуасы
Хутка вырасьлі культурна.

У спаборніцтве заўзятым
Не здаюцца ім бушмэны...
Год дзьве тысячы трыццаты
Тут старому йдзе на зьмену.

З ім і новыя падзеі,
З ім наперад поступ новы,
А Хвядос усё ў музэі
Нярухомы і бязмоўны.

Што яму людзкая слава!
Што яму і поступ шпаркі!..
Небарак ня выпіў нават
За сто год ніводнай чаркі.
Нос-жа той—як і раней:
Ні бялей, ні чырваней.

(Далей будзе).

Вятры заходнія

На прадвесні заліло сонца залатаруннымі ўсьмешкамі пушчу і, размываючы пахучыя ў сакавіку сьнягі, вызваляючы з-пад глыбокіх гурбаў безьліч захаваных сьпеваў, забілі гутарлівыя крыніцы. І ўзімку ня ведае пушча цішы, і ўзімку сьпявае штосьці паўсоннае, дрымотнае, а цяпер захліснулася шматмоўная, і тысячы жывых гукаў скавана цягнуцца ад сугліністай іржавіны зямлі ўгару да сонца, да далёкай небасіні.

Страсянулі, абліваючыся смолкай, высачэрныя хвоі да долу навісь, наліліся сокам, выпростваючы гібкія галінкі, бярозы, набухлі пучкамі сіняногія асіны, хістаючыся пад гліцай, віталі вяршалінамі шчырае сонца, а ля камлёў шапацелі леташнім лісьцем жвавыя, як яшчаркі, цуркі. Зьліваючыся адзін з адным, набіраючыся моцы, яны падхоплівалі ў пуцявіне лісьце, схілялі тонкія пралескі і з хапатлівай гутаркай уцякалі з пушчы, дзе на ўзьлесьсі імкнуўся шалёна па яру струмень.

Бурлівы, каламутны, ён скакаў, рыкаючы на каменні, аблізваў спадыспаду яру сьнег, падрываўся пад берагі і з вялікай змогай трос палі лёгкага перакінутага праз яе мастка. Здавалася, ён зараз зруйнае мост, падкапаецца пад самотную на ўзьлесьсі хату, але палі былі нярухомыя, а ўмацаваная паплётамі хата адварнулася вокнамі ад яру да пушчы.

Перад вокнамі хаты быў невялічкі з некалькімі яблынямі і кустамі бэзу садок, і тое, што на дзядзінцы ня было ніякае будоўлі, і тое, што сьцежкі ў розных кірунках разьбягаліся ад хаты да пушчы, казалі аб тым, што тут жыве не ратай, а палясоўшчык. Ля хаты ня было бачна ніводнай жывой істоты, але раптам ляснула клямка і на ганак выскачыла дзяўчына. Завязваючы на бягу хусьцінку, яна хутка пабегла праз мост па дарозе, узьбегла за ярам на высокі пагорак і спынілася.

Ззаду шумела бязустанку пушча, грукатаў ля мосту абураны перашкодай струмень, а ўперадзе курыліся палі, сінела, вырваўшыся з пушчы на волю і потым ізноў губляючыся ў ёй, далёкая Нарва. Дзяўчына засьмяялася, адкінуўшы назад галаву і выгінаючыся гнуткім станам, аблашчаная сонцам і гліцай засьпявала:

„Вясна, вясна, вясняначка,

Дзе такая дачка Мар'яначка?

— Сядзіць у садочку, шые сарочку,

— Свайму сыну Васілёчку“.

Глыбокі грудны голас паплыў над ральлёй, над памежкамі, але нечакана гліца сарвала з галавы шырынку, і дзяўчына, ня скончыўшы песьню, ізноў засьмяялася.

Вясна ўскалыхнула глыбокія віры вачэй, і ёй хацелася паляцець з пагорку да тэй бярозы, што адбілася ад гаю і схілілася самотная над прыдарожным крыжам, да каламутнай ад павадкі Нарвы, што сьпяшаецца, звонячы крыгамі, да Бугу, да шляху, але...

Па шляху, спускаючыся з кургану, ішла да Ціванцаў якаясь кабета. Толькі калі яна параўнялася з крыжам і пачала хрысьціцца, тады толькі спазнала яе дзяўчына, і раптам задрыжалі куткі губ ад гострага болю, у вачох сацьмела нядаўняя радасьць.

— Бабка Глапіра нясе штосьці ў пушчу. Такі-ж яна. З кійком, валасы сівыя, а йдзе хутка, трымаючы пакунак. Значыцца, ўчора Гальяш пашоў у пушчу? — варушыўся, разблытваючыся, клубок, думак, і дзяўчына пачула, як цяжка сьціснула грудзі горам.

— Гальяш! Любы мой! Дзе ёсьць яшчэ такі прыгожы, моцны і працавіты хлапец, як Гальяш? Няма больш! Нідзе больш няма! А ён бадзеецца, як воўк, і ловяць яго, як ваўка. Нашто ты забіў нана? Любы? Хіба-ж лягчэй ад гэтага? Зацкавалі! Жыць нельга!

Дзяўчына ўпала на вільготную, яшчэ ўчора пакрытую сьнегам зямлю, дрыжучы, як падсечаная бяроза, усім целам, а потым паднялася і пашла марудна дахаты.

На прыступках ганку сядзеў, заціснуўшы паміж кален паядынку, палясоўшчык Нікандра. Зьняўшы кашлатую кучму, выціраў чырвонай насаткай пот з высокага лба, што нязначна пераходзіў у шырокую лысіну. Не стары яшчэ, а ўжо згарбацілася сьпіна, і ляглі сеткай на твар крывыя, як барозны сахі, зморшчкі.

— А я цябе чакаў, Ганулька, і ў хату нат яшчэ не заходзіў. Чую, што ты на пагорку Мар'яніцу клічаш.

— А што, тату?

— Кагадзе, ведаеш, спаткаў ля Міхасёвага Выгару Гальяша з хлапцамі, і ва ўсіх, ведаеш, паядынкі за плячыма. Гальяш кажа, што ў вясну сорамна па лазьнях ацірацца, у Ціванцы, кажа, больш ня прыду.

Ганулька ізноў пахіснулася, але вочы былі сухія, цяжка толькі ўздымаліся грудзі і, паланёны прычাপнымі думкамі, нічога не заўважаў Нікандра.

— Кажу яму—ці бачыў, Гальяш, калі, як вераб'і вытурваюць шпака з шпакоўні? На што ўжо, здаецца, невялічкая птушка, а вось грамадой шпака забіваюць. І хіба ня мая праўда? Процьма ў пушчы цуркоў, паасобку шапацяць, як тая трава, а вось зьліліся ў адзін струмень і як рыкаюць. Чуеш? А ты, кажу, адзін пашоў супроць пана. І што атрымаў? Аднаго забіў, другі зьявіўся—яшчэ больш катуе, а ты ў пушчы апынуўся.

— А ён што?

— А ён кажа, а ты, дзядзька Нікандра, ведаеш, напэўна, што будзе з пераплотамі, калі шулы асячы? Ня будзе паноў—ня будзе пры-

ганятых. Мабыць ён пасвойму і праў. У кожнага чалавека свой статут, кожная птушка сваю зорку мае, а вось ляцяць у вырай ключамі пад Птушыным Шляхам, і, хто ведае, колькі ў ім зорак. Але заб'юць яго, небараку! Заб'юць!

Твар у дзяўчыны зрабіўся бялей сьнегу, пахіснулася і прысела.

— Ганулька! Ганулька! Хіба-ж ты кахаеш яго? Дык чаго ты захавала гэта ад бацькі?

— Зязюлька мая! Дачушка! Стары блазан твой бацька! Стары недарэка!

* * *

Уначы нібы сьнілася Ганульцы, як бацька некалькі разоў падыходзіў да яе і, штосьці шэпчучы, прыкладаў руку да ілба. На золку супакоілася ў цяжкім сьне, а калі прачнулася, сонца ўжо глядзела ў хату, за сьцяною шумеў струмень. Бацькі ня было, як і паядынкі на сьцяне—пашоў, напэўна, у абход. Праз некалькі хвілін Гануля вышла з хаты, зачыніла дзьверы і хутка пайшла па знаёмай сьцежцы.

Уначы быў замаразак, але на тонкі, што хрусьцеў пад нагамі, лядок зацягнутых лужын ужо набягала вада, і адходзіла калянасьць зямлі. Сьцежка хісталася, вілася вакол паваленых навальніцай хвой і, дабегшы да карузлага карча, разыходзілася ў два бакі. Ганулька пашла па левай, і, чым глыбей яна йшла ў пушчу, тым вышэй былі хвоі, тым больш было сьнегу, але сьнег ужо быў пухкі і смолкай пахла ад хвой. Пачалі трапляцца абгарэлыя ля камлёў хвоі, і нарэшце сьцежка прывяла на шырокі выгар. Некалькі гадоў назад бліскавіца выпаліла добры кавалак пушчы, але пушча ўжо густым хмызьняком невялічкіх хвой і елак пачала загойваць рану. Ганулька прайшла далей па сьцежцы, трапіўшы на нядаўні сьлед, спынілася ў нерашучасьці і—раптам у баку хтосьці засьмяяўся маладым, заўзятым сьмехам.

— Ха-ха-ха! Далей, далей па сьцежцы, дзяўчына! Мо табе каго небудзь далей трэба? Га? Ха-ха-ха!

Ганулька імпэтна рынулася ў бок сьмеху і за кустамі мяжджэлін убачыла Гальяша.

— У пушчу схаваўся ад цябе, Ганулька, і то знайшла!—жартаваў Гальяш, але Гануля не заўважвала жарту. Прытуляючыся да Гальяша, яна глядзела яму ў вочы, гладзіла далоньню рукаў кажуха. І Гальяш, моцна абхапіўшы дзяўчыну, сквапна цалаваў і даверлівыя сінія вочы, і тонкія дрыготныя губы, і ружовыя ад замаразку шчокі.

Яны забыліся на ўсё, а ў гэты момант праз рассунутыя лапы недалёкай хвойкі зірнулі хітравата чалавечыя вочы і зноў схаваліся.

— А вось кагадзе тата твой быў—пашоў да Доўгае Гаці. Дзіўны ён у цябе, Ганулька. Прыходзь,—кажа,—як-небудзь да мяне. Хата на водшыбе,—і шлях яе абышоў, і людзі абмінаюць. Ганульцы, кажа, весялей будзе.

— І праўда, прыходзь, любы,—шэпча дзяўчына.

— Ён думае,—казаў далей Гальяш,—што я буду ўсё ў пушчы. Я—дай час, хай пушча адзенецца—і па шляхах, па маёнтках павандрую. Ужо хлапцы гуртуюцца. Праз тыдзень нашы Ціванцы дарэшты зруйнаюць. Пляны нейкія знашоў пан, па якіх уся зямля пад вёскай належыць да яго. І суд на яго бок прысудзіў. Сёння валяць хвоі на могілках, разбурваюць царквы і майго бацькі і твае маці. Дзякуй пану, што касьцей з зямлі ня вышвырвае. Спяю ўсё! Усё! І жыта на пні і палац! У крыві выкупаю, полымем падсушу! Хіба-ж ня весела. Га?

Дзесьці пачуўся сквіл птушкі, і адразу заварушыўся Гальяш.

— Клічуць мяне! Бывай Ганулька!

— Зловяць цябе, Гальяш! Што тады будзе?—шаптала Ганулька, 'шчэ мацней прытуляючыся да Гальяша. І зноў, але ўжо бліжэй пачуўся сквіл.

— Жывым ня зловяць! Мы будзем сустракацца! Бывай!—і Гальяш рынуўся на сквіл. Дзяўчына некалькі хвілін сядзела нярухома потым устала і марудна пашла па сьцежцы.

А за некалькі крокаў ад сьцежкі поўз па зямлі чалавек, потым, прыгінаючыся, пабег праз пушчу да шляху.

Калі Ганулька, некалькі раз спыняючыся па дарозе, дайшла да хаты, на прыступках ужо сядзеў, курачы люльку, Нікандра.

— Зараз, Ганулька, спаткаўся на шляху дыякан з Суражу. Увесь у гразі, мокры ад поту, і цягне ў ваднэй руцэ пралескі, а ў другой мяшок з верасам. Кажу: „Хіба-ж вы, айцец Піліп, зараз багну гацілі, бо вельмі прыгожы ў вас выгляд?“ А ён кажа: „Ты Нікандра, набожны, як сьвятога Юр'я конь“. Так і сказаў. „Напэўна ўжо, кажа, на хвоі пачаў маліцца, што забыўся, які сёння дзень?“ „Які?“—пытаю. А ён кажа: „Страшная пятніца; сёння добрыя людзі плашчаницу прыбіраюць, вось і я нясу пралескі і верас да царквы“. І сапраўды-ж вялікдзень надыходзіць. Але-ж цікавы чалавек. Хіба-ж дзяўчаткі не назьбіралі-б верасу? Га?.

* * *

Адшумеў, пакінуўшы глыбокія калдобіны ў берагах, струмень; апанулася ў маёвую вопратку пушча.

Пад імпэтам ветру дрыжалі бярозы, і, калі яны на міг уціхамірваліся, усё 'шчэ трымцелі кожным тонкім лісьцікам асіны. Кучаравіліся маладымі парасткамі спавітыя лёгкім мохам хвоі і елкі. Парасьлі сьцежкі верасам і папарацьцю. Трымцела жыцьцём кожнае дрэва. І гуляў з хлапцамі па шляхах і па гасьцінцах рослы чорнабровы Гальяш.

Уначы загарваўся небасхіл заравам. Кідалася ў той бок паліцыя і, прыяжджаючы, бачыла толькі, як дагарвае будоўля маёнтку з змардаванымі трупамі гаспадароў на дзядзінцы, а ў гэты-ж момант заравагойсала ў другім баку небасхілу і ахрыпла гвалтавалі недабачлівыя званіцы.

А ўдзень вандравала па вёсках і маёнтках з кійком і з жабрацкай кайстрай бабка Глапіра, старанна прыслухоўваючыся да кожнай людзкой гутаркі, да кожнага выпадкова сказанага поліцыянтамі і жаўнерамі слова, а на адвячорку ішла ў пушчу да сына.

Сёньня прынесла цёплы каптанік, перасьцерагла.

— Ды сёньня ўначы ня выходзь, глядзі, да Доўгае Гаці, чула ў Пілавіцах, што будзе засада.

Заўважваў Гальяш, што маці толькі з першага погляду здаецца супакойнай, што за выглядным хаваецца вялізны боль за адзінца, і разам з вобразам маці выплываў заўжды засмучаны твар дзяўчыны. Калі маці пашла, і змрок агарнуў пушчу, Гальяш пашоў па знаёмай сьцежцы і неўзаметку вышаў на ўзьлесьсе.

Хата зіхацела каганцамі вокан, і было відаць, як перад сталом сядзіць, схіліўшыся, штосьці шыючы, Ганулька, а насупроць вышмароўвае паядынку дзядзька Нікандра.

— Ганулька! Дзяўчынка мая!—шаптаў Гальяш, і, нібы пачуўшы, Гануля абярнулася тварам да вакна, пільна ўглядаючыся ў цемру пушчы. Ён сьвіснуў некалькі раз, убачыў, як Гануля хутка ўсхапілася, сказала штосьці Нікандру, і пачуў, як заляскала клямкаю.

Вось яна вышла на ганак і спавітая пасля сьвятла цемрай ішла да пушчы, працягваючы ўперад рукі.

— Гальяш! Га-а-ляш!—клікала ціхутка.

Гальяш моцна абхапіў трыматлівае дзявочае цела.

— Сёньня тата шукаў цябе ў пушчы—не знашоў.

— А што?

— Уцякай, уцякай на тыдзень - другі з пушчы! Падайся да Мухаўца! Учора тата бачыў у горадзе—шмат жаўнераў. Сьцягваюць да пушчы!

І раптам дзесьці далёка затакаваў цецяруком кулямёт.

— Уцякай хутчэй!! Угрунь уцякай,—зьбялела Ганулька, штурхала Гальяша і, высьлізнуўшы з яго абоймаў, рынулася да ганку.

— Уцякай хутчэй! Каханы!

Ідучы да хлапцоў, пачуў Гальяш, як загрузацеў пад падковамі коньнікаў брук далёкага шляху, і праз гадзіну адыходзіў з сваімі хлопцамі да Мухаўца.

Трывожным жыцьцём жыла пушча ў гэту ноч. Разам з Гальяшом уцякалі, устурбаваныя ляскам жалеза, зьвяры. Азіраючыся жаўтавата-недаверлівымі вачыма, валачыліся ваўкі, прабег мякка, ледзь чутна ступаючы, лісь, дзесьці трашчаў сухі ветралом—ішоў, абнюхваючы зямлю, матаючы галавой, мядзьведзь. І раптам абліліся холадам, абмерлі сквапныя да жыцьця людзкія і зьвярыныя сэрцы. Дзікі закатны рогат прарэзаў настарожаную ціш пушчы:

— Ы-ы-г! Ы-ы-г! Ку-га! Га! Га!—няпрыступная, нябачная сьмяялася, хістаючыся на галіне бярозы, над трывогаю пушчы сава. Людзі і зьвяры ўцяклі. Сьпяваючы жалезам, жукавіна сьціскала пушчу.

* * *

Ня спала Ганулька ў гэту ноч. Стоячы на ганку, дрыжучы ўсім целам ад холаду, дбайна прыслухоўвалася да кожнага ледзь чутнага гуку пушчы, але ўсе шматлікія паасобныя гукі злівала пушча ў адзін глухі, як рык парогаў, грукат. Беларужовы золак спаткала дзяўчына на ганку і, калі разьвіднела, пабегла праз мост на пагорак.

Па шляху ехаў у пушчу конны аддзел, і ўперадзе ішоў пешы чалавек, у якім спазнала Ганулька дыякана з Суражу. Ён ішоў хутка, прытрымліваючы адной рукою крысьсе расы, размахваючы, як вятрак, другой.

— Напэўна, да Доўгае Гаці вядзе! Толькі чаго?—думалася Ганульцы. Але нечакана дыякан зьвярнуў з шляху на сыцежку, а за ім выцягнуліся ланцугом коньнікі. Рынулася да хаты.

— Тата!! Тата!!—закрычала, адчыняючы дзьверы, — дыякан вядзе да нас чамусьці ўланаў!

— Няхай,—спакойна адказаў бацька.—Ніколі ня быў твой тата разбойнікам!—Але калі перад хатай пачуўся грукат жандараў, што злазілі з коняй, і знаёмае адкашліваньне дыякана, Нікандра заварушыўся.

Першымі ў хату ўвайшлі дыякан з ахвіцэрамі за імі жаўнеры.

— Вось, пан плітуновы, тут заўжды ў гэтай хаце прытулак для бандытаў,—сказаў дыякан, гледзячы ў вочы Нікандру.—Вось гэта гаспадар, тутэйшы палясоўшчык, а вось і яго найдаражэйшая дачка. Гэта дзяўчына—каханка галоўнага бандыта Гальяша. Сам бачыў ля Міхасёвага Выгару, як яны кахаліся. Курва яго, значыцца.

І раней, чым жаўнеры пасьпелі схапіць Нікандру, ён рынуўся ўперад і з усяе сілы даў дыякану навоцліў у зубы.

— Трымай, айцец сьвяты, Нікандраў падарунак—за курву! Дзякуй ня трэба—мы людзі прасьвецкія! Не на багоў, а на хвоі молімся! Курва той—крычаў Нікандра, калі ўжо моцна схапілі яго жаўнеры—хто на плашчаніцу пралескі зьбірае. Чуеш?

— Ой! Ой!—енчыў, прылажыўшы рукі да залітага крывёй твару дыякан.—Ой!—і раптам, падскочыўшы, пачаў біць Нікандра кійком.—Саўдэп пракляты! Ты, ты—бязбожнік! Гэты Нікандра, пан плітуновы, галоўны пасья Гальяша бандыт! Ён толькі шыецца ў дурні! Ой! Галоўны і дужа небясьпечны драпежнік! Цяпер я вас, калі трэба, да Міхасёвага Выгару правяду.

Калі дыякан пачаў біць Нікандру, Ганулька рынулася да бацькі, але жаўнеры адштурхнулі яе да печы. Пачуўшы зараз апошнія словы дыякана, яна хутка высьлізнула паўз зьбянтэжаных нечаканасьцю жаўнераў на ганак і пабегла па сыцежцы. За ёю ўсьлед беглі некалькі жаўнераў.

— Уцякай! Уцякай!—гулка крыкнула некалькі раз, і губляючы прытомнасьць, кінулася на імшаную купінку.

Калі Нікандру вывелі з хаты, ён адмовіўся ісьці добраахвотна, пакуль не адкажуць, дзе дачка. Яго пацягнулі сілай.

У хаце застаўся адзін дыякан. Зладзейскі азіраючыся на вокны, пачаў чагосьці шукаць у сьвітцы, што вісела на круку. Выцягнуў гамэтку і хутка схаваў яе ў кішэні расы. Потым, знашоўшы на гзымсе скрыначку запалак, падпаліў зваленае ў кутку лыка. Шаптаў апухлымі скрыўленымі губамі:

— Вось табе, ачкурнік! Вось табе, саўдэп пракляты!

Полымя лізнула жаночы андарак на сьцяне, недаплеценныя лапці, запырскаў смолкай сухі царык.

Выскачыўшы з хаты, якая палала ўжо, дыякан убачыў, што жаўнераў нідзе няма. Яго ахапіў жах спатканьня ў пушчы з Гальяшом, і ён, з шалёнай хуткасьцю, пабег па сьцежцы на шлях. Згубіў па дарозе капялюш, бачыў уперадзе толькі, як мільгалі кропкі жаўнераў, а ззаду займалася полымем хата. Стагналі ад болю кожным лістком яблыні ў садку.

* * *

Зьвяры разарвалі жукавіну. Прыціснуўшы зьвяроў да багны, жалезны ляскотны круг загрузкатаў стрэламі. Ранены лось, сумна галосычы, рынуўся ў багну і адразу праваліўся. Ён спрабаваў некалькі раз вылезьці, але з кожным разам усё глыбей і глыбей зацягвала яго багна, і ўрэшце засталася на паверхні толькі галава з поўнымі смутку і болю вачыма. Але й яна хутка зьнікла, і тады пабеглі па багне кругамі зморшчкі. І, поўныя жахлівага адчаю, зьвяры, рынуліся на жаўнераў. Перш разьёшаныя ад ран вялізныя дзікі. За дзікамі ваўкі. Іх было так шмат, такой у распачы нянавісьцю гарэлі іх вочы, што жаўнеры ў сьляпым жаху, губляючы стрэльбы, рынуліся наўцекі з пушчы па шляху. Зьвяры затупацелі ад багны ў пушчу. І апошнім, цяжка кульгаючы, марудна прайшоў вялікі буры мядзьведзь. Ён ішоў, не заўважваючы жаўнераў, што ўцякалі, і сотні водгукаў нараджаў у нетрах пушчы яго магутны, раскатны роў. А за апошнім зьвяром ішлі, хістаючыся ад зморы, хлапцы і, уперадзе іх, трымаючы руку на павязцы, Гальяш.

У гэты-ж вечар пашоў Гальяш па зьвілістай сьцежцы да ўзьлесься. І застукала ў вушах, прыліўшы да твару, кроў, калі пабачыў самотны мост праз яр, закураны комін, абгарэлыя яблыні. Ён падышоў да вогнішча, чамусьці сарваў у садочку завялую пракураную дымам вяргіню, знайшоў капялюш і чамусьці запхнуў яго за пазуху. Потым убачыў на хвойцы ля сьцежкі дзіўна знаёмую хусьцінку, зьняўшы яе, пашоў далей па сьцежцы і, трохі прайшоўшы, спыніўся.

Пад мяжджэлінай ляжала паўголая Ганулька. У грудзях была глыбокая рана штыхом, другая ў воку, і кішэлі ў ёй, поўзаючы, мухі. Гальяш сагнаў мух, паправіў сукенку, чамусьці некалькі разоў абышоў вакол труп, потым прысеў на корч і раптам услых завуў.

Завыў, як вые воўк з раздробленай куляю нагой, бачачы, як далёка пушча з яе дзікай воляй, і як ўсё бліжэй і бліжэй падходзіць паляўнічы. Вочы былі сухія, і ён выў штосьці аднастайнае, бяз слоў, і знянацку кінуўся на труп.

Абнімаючы, падымаў, але галава дзяўчыны, няжывая, адкідвалася да зямлі. Прагна цалаваў твар, гладзіў валасы. Усхапіўшыся, пачаў бегаць па сьцежцы з балюча скрыўленым тварам, разьдзіраючы на грудзях кашулю, ломачы з хрустам пальцы рук, зрываючы з раны павязку. Потым зноў сеў на корч і зноў завыў, але ўжо са сьлязьмі, і адразу стала трошкі лягчэй. Пачуўшы лёгкае крокі, сьпярша схпіўся за паядынку, потым убачыў, што да яго падходзіць маці.

— Сынку! Уцякай, сынку! Жаўнеры ідуць да вогнішча! Ведай толькі, што малады пан з Пілавіц абяцаў дыякану з Суражу закінуць слова, каб яму далі папоўскае месца і грошай, калі ён дапаможа жаўнерам злавіць цябе у Міхасёвым Выгары. Ідзі, сынку! Хутчэй! Чую ўжо гутарку! А Ганульку я пахаваю. Ідзі!

Прыгледзеўшыся да маці, Гальяш раптам заўважыў, што ў яе за апошні тыдзень пачала дрыжаць галава і рукі, зьніклі апошнія чорныя валасы, але вочы былі сухія, і куткі губ ня дрыжалі. Ён, імпэтна рвануўшыся з карча, пашоў у пушчу. Маці доўга глядзела яму ўсьлед і толькі калі зьнікла зусім постаць, наліліся яе вочы нечакана сьлязьмі, і маці, кінуўшыся на труп дзяўчыны, загаласіла:

— Ганулька, птушачка мая!

— Хіба ня ты Мар'яніцу на пагорку клікала?

— Хіба ня ты лепшай долі чакала?

— Хіба ня ты сына майго кахала?

* * *

Некалькі тыдняў было ціха. І неспадзявана загарэліся чырваньню арабіны і кляны, абвіліся хвойкі карункамі павуціньня, закурлыкалі на багнах, зьбіраючыся ў вырай, жоравы. А па пушчы ўсё 'шчэ вандравалі, залізваючы раны, зьвяры, і сачыліся крывёю ў Гальяша ўспаміны аб Ганульцы. Зусім нядаўна дадумаўся, чый гэта капялюш прынёс за пазухай ад трупа каханай і некалькі дзён засаб, прыклеючы дбайна доўгую з рыжавацінай бараду, апранаючыся ў жабрацкую вопратку, з кайстрай цераз плячо і з лерай на рамяні хадзіў па вёсках, сьпяваючы псалмы. Толькі па радзімцы спазнала яго маці на бабінцу Сураскай царквы. І сёньня загадаў Гальяш хлапцом ісьці на шлях да Доўгае Гаці і засесьці ў хмызьняку.

Калісьці тут было возера, якое зацягнулі балотныя расьліны, зрабіўшы багну. Потым багну перарэзаў грэбляй шлях. У пачатку грэблі стаяў чорны крыж, пад якім і сеў, наладжваючы леру, Гальяш.

Добра граў ён на леры, бо была яна бацькавым хлебам. Калі пачуўся далёкі грукат падкоў, Гальяш пачаў круціць корбу, і мэлё.

дичная лера зазьвінела пад клявішамі, а калі грукат пачуўся 'шчэ бліжэй, Гальяш старэцкім голасам засьпяваў:

— Мой ты жачку малы,
Але дасканалы,
Скажы ты мне, што ёсьць шэсьць?

— утараваў голас струнам, і разам яны абарвалі далёка чутную ў пушчы мэлёдыю пытаньнем.

— Шэсьць лісточкаў лілеі
Найсьвяцейшай Марэі

— адказвала, пераплятаючыся з голасам, лера. Застылі нярухома хлапцы ў хмызьняку, слухуючы Гальяшову леру, застылі нават, здавалася, пахучыя мяжджэліны, што зьбегліся і абступілі чародкаю крыж і музыку.

— Адзін сын у Марыі
што над намі крулюе

— музычным акордам, накручваючы корбу, пеў Гальяш і, схіліўшы пастарэчы на бок галаву, працяжна скончыў:

— Што над намі крулю-е-е.

Даўно ўжо змоўк грукат, але толькі калі скончыў граць Гальяш, заўважылі хлопцы коньніка, які спыніўся, і спазналі ў ім маладога пана з Пілавіц.

— Га? Гэта ты, стары д'ябал? Добра граеш! Толькі чаму апынуўся ля Доўгае Гаці? Мабыць, ад Гальяша падзякі чакаеш? Ха-ха-ха! Забілі сабаку пад Мухаўцом! Няма Гальяша! Ха-ха!

— Падары, шаноўны паночку, старца,—зацягнуў з жальбой музыка, падходзячы да пана, адкінуўшы за сьпіну леру. І раптам схапіў за павады каня і, сарваўшы доўгую бараду, закрычаў пану:

— Яшчэ, паночку, Гальяш живе! Вось зараз ён на леры пачне зноў граць, а шаноўны паночку, будзе пад леру крычаць—хай живе Гальяш. Пачынай, паночку!

Пан спрабаваў штосьці крычаць, але праз сьціснутае жахам горла крык вырваўся хрыпам. Ён знашоў усё-ж змогі схапіцца за рамень паядынкі. Нечакана зьверху ўпаў пастронак, моцна сашчаміў на грудзях рукі, і адначасова грукнуў гулкі стрэл.

— Дарэмна, дарэмна без пары забілі!—крычаў Гальяш моцна трымаючы спалоханага каня.

Пан павольна пасунуўся далоў з сядла, заліваючыся крывёю. Хлопцы моцна прывязалі яго вяроўкай да сядла, павярнулі каня і пусьцілі.

— У-лю-лю-лю-лю!!!—панеслася ўсьлед, некалькі стрэлаў грывнулі над галавой каня. Ашалелы конь рынуўся назад у маёнтak, і білася аб яго клубы, закінуўшыся, панская галава.

* * *

Прышлі да Доўгае Гаці па кроплях крыві поліцыянты. Некалькі дзён шнырылі ў хмызьняку. Шнырылі яны і ў той вечар, калі да дарогі з Пілавіц у Сураж вышлі і застылі, губляючыся ў зморку, чорныя постаці людзей. Яны чагосьці чакалі і чакалі нядоўга.

Па дарозе ішоў п'яны, размаўляючы сам з сабою, дыякан: Ён, толькі што ў кума ў Пілавіцах багата перабраў гарэлкі і, ідучы да хаты, блытаючыся па дарозе ад рова да рова, мармытаў набажэнскія песні. Але калі пачаў спускацца з пагорку, тады, памахваючы ў аднэй руце капялюшом, другой прытрымліваючы крысьсе расы, засьпяваў, прытупваючы вялікімі ботамі:

— Ехаў, ехаў каля млыну,
Бачыў дзеўку, як маліну;
Як я ехаў, яна спала,
Як я сьвіснуў, яна ўстала

— і... захліснуўся на апошнім гуку, падаючы аглушаны ўдарам. Людзі пацягнулі нярухомае цела ў хмызьняк, дзе стаяў конь.

Апрытомнеў дыякан у пушчы на беразе багны. Спазнаў у цемры знаёмы твар Гальяша і заенчыў:

— Ой, Гальяш! Мой даражэнькі Гальяш! Зьлітуйся!.. Заўсёды буду бога за твае грахі маліць у царкве! Заўсёды!.. І хто табе казаў!.. Чуеш, Гальяш?! І хто табе казаў, што Гануля памерла! Яна жыва, толькі ў турме цяпер. Далібог у турме!

— Канчай, браточкі! Хутчэй канчай!—закрычаў надсадзіста Гальяш, адчуваючы, што як бізуном б'юць яго ўспаміны.

Дыякана, які зайшоўся з крыку, падхапілі і далёка швырганулі ў багну.

— Галья-а-аш!! Галья-аш! Га-а-а!..

Праз колькі хвілін багна ўжо пульсавала зморшчкамі, на паверхні паказаліся булькі, але ўспаміны ўзварушылі кроў, ня сьнілася ўначы Гальяшу.

І раніцой ён пашоў на ўзьлесьсе. Дайшоў да грудка, дзе стаяў невялікі бярозавы кій, і спыніўся.

І раптам, выбухнуўшы, стрэл апаліў цяжка грудзі. Гальяш абліваючыся крывёю, рынуўся ў пушчу. Праз некалькі крокаў упаў. Ня бачачы ўжо мушкі, зрабіў некалькі стрэлаў. Калі падбеглі поліцыянты, у яго хапіла 'шчэ змогі ўдарыць аднаго руляй, але цяжка на вока абрушыўся прыклад.

Поліцыянты пашлі, а з другога боку сыцежкі з'явілася бабка Глапіра. Заўважыўшы труп, маці падышла бліжэй. Дбайна ўглядалася ў знаёмы з выбітым вокам твар, у пачырванелую кашулю, зьбялела, але пашла, хістаючыся, далей па сыцежцы.

— Гэта ня ён! Гэта ня ён!—шаптала і адразу убачыла, як вялізныя хвоі, нібы зьбітыя навальніцай, звальваюцца на яе. Маці з крыкам рынулася да ўзьлесься. Яе нагналі некалькі лесавікоў і пачалі ласкатаць.

— Ха-ха-ха-ха!! Прэч! Прэч!—крычала бабка Глапіра, але ўсё ласкаталі неадчэпныя лесавікі. Маці прабегла паўз вогнішча і з сьме-хам паляцела з кручы, абрываючыся ўніз на халоднае, жорсткае каменье.

* * *

Плылі над пушчай з захаду чорныя хмары. Імжа зашамацела кожным лістком асін і бяроз. Прэлую падаліцу агарнула вільготная склізота. Але хіба-ж ёсьць што-небудзь над зямлёй мацней за сонца? На прадвесьні заліе яно пушчу сьвятлом.

Загвалтуе ў жылах кожнай кропляй кроў.

Запырскаяюць сокам бярозы і кляны.

Загрыміць па яру ля вогнішча струмень.

І вырвуцца з-пад гурбаў безьліч захаваных сьпеваў, і закрасуе на матчыных палёх аксамітная рунь.

Рыгор Папараць

Абвалы мар нясу—
Красе старой касьцет.
Я змрочную касу
Прымушу зарусець.

Абвалы мар туды,
Туды узьлёты дум,
Праз вадаспад жуды
Я з песнямі прайду.

Абвалы мар нясу,
Нясу агню вянок—
Вастру сваю касу
Для новых перамог.

Абвалы мар туды,
Туды ідзём бяз стом—
Палёў глухіх жуду
На трактары распнём.

* * *

Вакол сталёвы
Стромкі лес,
І рук працоўных прыткасьць,
На дымаходы месяц зьлез,
Каб дзівам фабрыкі
Запырскаць.

Вакол грыміць: расьцём, расьцём.
Ад стомы ноч самлела,
Электра-сонца,
Як васьцём,
Праніжа злыбедніка цела.

Мы ўсе—адзін!
Наш час настаў!—
Каваць не перастанем сталі.
Вы чуеце?..
Ў гранітавых пластох
Нявольнікі паўсталі.

Праз муту жыцця да гоману палёў

Кляшторны прышоў у літаратуру ў час мірнага будаўніцтва, г. зн. тады, калі рэвалюцыя перайшла ў далейшую і больш складаную стадыю свайго развіцця, калі яе заваёвы ажыццяўляліся як у горадзе, так і ў вёсцы, калі „вакно“ ў будучыну, якое пасля перамог рэвалюцыі на франтах грамадзянскіх боек шмат каму здавалася яшчэ „запацелым“, цяпер ужо стала ясным. Сваімі карэннямі творчасць Кляшторнага непасрэдна звязана з вёскай. Толькі вёска, абумовіўшая гэтую творчасць ня тая, што энэргічна зрывала з свайго цела ліпкае старое, творачы разам новыя формы жыцця. Таму і стрыжнем гэтай творчасці адразу ня стала жыццё вёскі ў яго рознастайнасці і супярэчнасцях росту. Моладзь такой вёскі ня была ў баку ад творчых процэсаў, яна ішла ў першых шэрагах будаўнікоў, яна мела акрэсленае сабе месца ў жыцці вёскі, ня шукала яго. Пападаючы ў горад ня ныла, не замыкалася ў сябе і не ўцякала ў гаі, каб адпачыць ад жыцця, бо ня губляла пэрспектыў у заўтрае, бо ішла ў горад вучыцца, акулалася ў розныя формы здаровай грамадзкай чыннасці, уважліва сочачы за пульсацияй жыцця, каб пасля стаць больш праніклівым творцам новага там, адкуль прыходзіла. Так, ідучы ў вёску, яна цвёрда ведала там сваё месца, не становілася гасцямі, што просяць сумных кветак нахштальт Лужанінавых гасцей—гэтых лішніх людзей у сягонняшнім, якія живуць „ради скуки“.

Ня будучы прадстаўніком гэтай моладзі, Кляшторны і ня прынёс адразу ў літаратуру энэргічнага сьпеву захаплення ад стварэння новых форм жыцця. У ягонай творчасці занадта шмат рознай скаргі, наракання, бяссьільля, хістанняў, непрыстасаванасці ў жыцці, што пераходзіць у ягоную бесхаціннасць. Праўда, гэта часта звязваецца з цягай да жыцця-творчасці, што прыводзіць часамі да надання сабе носьбіта творчасці, але незаўсёды і тады раджаецца ўсведамленне свайго поўнага бяссьільля, якое выражаецца лірычным гэроем словамі: „Мне-ж за днямі ня бегчы усьлед, не пабегчы усьлед“. У пляне далейшага психолёгічнага развіцця гэта прыводзіць да ўсведамлення свае непатрэбнасці ў жыцці, да прызнання неабходнасці яго пакінуць (Ніна з поэмы „Калі асядае муць“). Радасьць ад жыцця, адчуванне творчых сіл і ўздыму, як-ні-як, а ўсё-ж вельмі няўстойлівае, няпэўнае ў ягонай творчасці. У радасным прыняцці сённяшняга бадай заўсёды неакрэсленасць яго разуменьня, занадтая агульнасць.

Поэзіі Кляшторнага характэрна тое, што ў ёй няма цвёрдай лініі. У адсутнасці цвёрдай лініі, у скрыжаванні сілы і бяссьільля, у падваенні, якое змяшчае падчас у сабе самыя процілеглыя моманты і сваеасабліваць гэтай поэзіі. Композыцыйны стрыжань яе— „я“ ПОЭТЫ.

Нашы дні—пераліўныя хвалі,
Ў парусах нашых сьвішчуць вятры,
Ўсе плывём мы ў бязьмежныя ¹⁾ далі,
Каб жыццю дарагое дарыць.

Так характарызуе поэта сучаснасьць, вызначаючы ў ёй і сваё месца. У хвіліны такіх перажыванняў лірычны гэрой адчувае і сілу на змаганьне з старым жыццём, якое бяз бою ня хоча ўступіць сваё месца новаму, тады ён нават разумее, што ў змаганьні чалавек загартуваецца, мужае, ён нават даходзіць да сьцвярджэньня неабходнасьці акрэсьленага вызначэньня чалавеку шляхоў і мэты ў жыцці, каб „ня жыць сьляпымі міражамі“, каб не апынуцца ў баку ад жыцця. Здавалася-б мы маем тут справу з актыўным дачыненнем да жыцця, з такім дачыненнем, калі чалавек мае перад сабой акрэсьленую мэту і ведае шляхі да ажыццяўленьня свае мэты. Аднак, яшчэ мала сказаць пра мэту, што яна ў тым „каб жыццю дарагое дарыць“, каб ад гэтага яна стала выразнай. З нявыразнасьцю мэты зьвязваецца і неакрэсьленасьць шляхоў да яе:

Перайдзём застыўшыя даліны,
Перастанем верыць міражом;
Будзем знаць сапраўдныя пуціны
К дарагім далёкім маяком.

Вера, што „пройдзем драмучыя бары“ пры адсутнасці веданьня („будзем знаць“) сапраўдных пуцін „к дарагім далёкім маяком“ яшчэ ня ёсьць выразнае разуменьне законамернасьці процэсу жыцця і вызначэньне свайго месца ў ім, каб быць ягоным кіраўніком на аснове такога ўсьведамленьня. Такая вера яшчэ ня ёсьць гарантыя, што ў жыцці не саб'ешся з жаданага шляху, не праройдзеш ад веры да бязьвер'я, ад адчуваньня сіл да бяссьільля. Пры такім дачыненні да жыцця ўрэшце не чалавек вызначае сабе шляхі, а „само жыццё нас у далечы ўмчыць, само жыццё пакажа пуцявіны“. Гэта ёсьць няшто іншае, як выражэньне стыхійнасьці самога дачынення чалавека да жыцця. У такой стыхійнасьці, неакрэсьленасьці і сваеасабліваць оптымізму лірычнага гэроя поэзіі Кляшторнага. Там, дзе ёсьць такая стыхійнасьць, адсутнічае цвёрдасьць, чалавека носіць жыццё на сваіх хвалях, як трэску, час становіцца ўладаром чалавека і ў залежнасьці ад характару паасобных момантаў часу ўзьнятасьць пераходзіць у прыбітасьць, надзея ў распач, чалавек заўсёды знаходзіцца

1) Разьбіўка вершаў усюды мая.—І. П.

ў стане хістаньняў, заўсёды жыве ў іх сьвеце. А гэта ўрэшце прыводзіць да вызнаньня ўласнага бяссьільля перад жыцьцём, яго неразуменьня:

Чорт яго ведае, дружа,
Дзе у жыцьці берагі...
Гойсае золкая сьцюжа,—
Ў далях сьнягі і сьнягі...

Гэтыя словы невыпадковыя ў поэзіі Кляшторнага: выражаная ў іх думка ня раз паўтараецца, толькі ў розных формах.

Само сабой зразумела, што стыхійнасьць ня ведае паступовасьці ў самым процэсе жыцьця, яна чакае зьяўленьня закончанага, інакш кажучы немагчымага. Таму вечны яе спадарожнік—правалы. З аднаго боку, крык жаданьня новага, з другога—адвечная шэрасьць сёньня:

Прышла вясна.
Як многа тысяч вёсен,
Прышла і згінула
Крыклівым журавом.

Гэта і ёсьць неразуменьне таго, што прыход новага магчымы толькі ў паступовасьці, а не адразу. Ад парасткаў, якія трэба ўмець бачыць, да поўнага ўзросту—толькі такі шлях. А вось неразуменьне гэтага і прыводзіць да ацэнкі сягоньня, як нязьменлівай шэрасьці.

Усьвядоміўшы няўхільнасьць сьмерці старой рэчаіснасьці і жадаючы вітаць новае, якое прагоніць смуту з палёў, poeta ўсё-ж знаходзіцца пад вялікім уплывам таго, што адмірае. У яго не хапае энэргіі раз і назаўсёды парваць з ім, адсьпяваць яму адходную. Адсюль, парываючы з ім, і зварот да яго — „даруй“,—адсюль і вершы „Кастрычнік“ адно назва.

Не хачу над здыхаючай клячай
Я плясьнівым псалтырнікам ныць.

Але „тузануў-бы, ды нечага жаль“. Вось гэта „нечага жаль“ дае сябе вельмі адчуваць і знаходзіць сваё крайняе выражэньне ў пасывістым дачыненні да прыходу волата гарадоў, калі сам ягоны прыход прымаецца, як горкая неабходнасьць:

Дарогай ў далечы пайду я,
Пайду часамі без дарог,
І кожи кусцік расцалую
На ўміраючых палёх...
Калі над цінаю імшараў
Засьвішча волат гарадоў,
Я разаб'ю пустую чарку
На полі выпітых гадоў.

Хоць poeta і кажа, што „нашы дні—грамавы веснаход“, што „пад нізкай сялянскай страхою палымеюць зарніцы надзей“, толькі далей паасобных заўваг у гэтым кірунку ён доўгі час ня йдзе. Тое новае,

што радзілася на вёсцы вельмі рэдка спыняе ўвагу поэты, адно часамі мільгане перад яго вачмі, ды й то часцей не актыўнае, а зусім іншае. То бязвольнае працягванне рук да новага, бяссьільнае за яго ўхапіцца, бяссьільнае пайсьці наперакор бытавых традыцый (пакора перад бацькамі), каб ажыццёвіць сваё жаданне, астаючыся сам-на-сам перад гэтымі бытавымі традыцыямі без дапамогі іх перамагчы з боку тых, з кім было імкненне пайсьці разам праз жыццё. Гутарка ідзе пра дзяўчыну. думкі якой з жыццёвай слаты імкнуліся туды „дзе жыцця зоры сьвецяць, дзе ў кожным сэрцы б'ецца камсамол“. Поэта не дае адказу, як жа гэтаму чалавеку выйсьці з апрыкрага старога, як пазбавіцца гідкага бяссьільля. Ён сам у стане няведання, пытае і не адказвае:

Імклівіць час...

А што?

Што далей будзе?

І толькі слаце жыцця процістаўляецца нейкая павабнасьць гардоў і шырыня сьвету. То пасывістычнае дажыванне веку без аніякай асабістай зацікаўленасці грамадскім развіццём, дачыняючыся да жыцця па прынцыпу: „я і так дажыву а пра заўтрае хай сабе дбае сын“. (Верш „У вёсцы“, зб. „Сьветацeni“). У гэтага селяніна ўсьведамленне, што ў арцелі жыццё—„зусім другая справа“, ня ідзе далей констатацыі яго адменнасці. Арцель усё-ж для яго „нейкая... на нейкіх паях“. Такое няведанне існасці сучаснага ўласьціва і апавядальніку з поэмы „Беларусь“, напісанай значна пазьней, чым верш „У вёсцы“. На запытанне ўнука: „а што там будуець?“ ён адказвае: „вялікае нешта“... Вось гэта „нешта“ характэрна для творчасці Кляшторнага, уласьціва і яе лірычнаму гэрою. А яно і ёсць выражэнне адсутнасці акрэсленага разуменьня сучаснасці.

Моладзь, пра якую гаварылася вышэй, не сумавала па дарэмна згінуўшай маладосці, бо яе маладосць праходзіла ў грамадзкай чыннасці. Суб'екту творчасці Кляшторнага ўласьціва адменнае. Чытаючы вершы, у якіх выражана суб'ектыўнае, складаецца ўражанне, што выявіўшы сябе ў іх ня мае моцнай сувязі з сучасным грамадскім. Адсюль рэзкія змены ва ўласных перажываннях, пераход ад неакрэсленай узнятасці да бяссьільля і перавага апошняга над грамадзкім чынным. Суб'ектыўныя перажыванні ёсць няшто іншае, як вынік дачынення чалавека да рэчаіснасці. Характар жа іх цалкам залежыць ад таго быцця, прадуктам якога ёсць чалавек. Вось чаму ад суб'ектыўнага можна рабіць заключэнне да аб'ектыўнага, да таго, што яго абумовіла.

Дні маладосці перадавой моладзі вёскі не раскочваліся, не сплывалі ў туманох. Яе маладосць—вобраз творцы жыцця, таму і не асоцыявалася з пустымі і пабітымі шклянками, як маладосць суб'екта творчасці Кляшторнага. У гэтай моладзі і глыбока інтымнае

было без надрываў, а ў сваёй аснове выражала радасьць яе сьветаадчуваньня. Ня ў радасьці, а ў духовай разьбітасьці, хвораі незадаволенасьці, сэнтымэнтальнай пачуцьцёвасьці каханьне суб'екта Кляшторнавай поэзіі. Перажываньне паўнаты каханьня невядома лірычнаму „я“. Паколькі каханьне закранае самае інтымнае, найбольш непасрэднае чалавечае істоты, патолькі яно вельмі важны момант для пазнаньня психолёгіі чалавека. Можна нічога ня ведаць з паводзін чалавека і толькі ведаць ягонае каханьне, каб сказаць, хто ён такі. У соцыяльна здаровага чалавека каханьне, будучы глыбока інтымным, ёсьць разам і вялізарнейшы стымул да грамадзкай чыннасьці.

Калі гаварылася, што суб'ект творчасьці Кляшторнага ня мае цьвёрдай сувязі з сучасным грамадзім, што яно ня стала ягонай душой, то не апошняй прычынай для такога суджэньня паслужыла ягонае каханьне. І сапраўды. Як толькі абрываецца каханьне, то, як ня дзіўна, усё жыцьцё яму становіцца непрагляднай шэрасьцю, выцьвіўшай далінай, а „у сэрцы тысячы абшчыханых асін“. У каханьні ён шукае забыцьця:

Дай руку, і ў шалёным запале
Ці атруцім жальбу, ці згарым.

Каханьне—хвіліннае шчасьце, якога нельга губляць. На аснове хвіліннасьці каханьня, якое нічога пасля сябе не пакідае, акрамя скаргі незадаволенасьці і балючай да сябе цягі, лірычнае „я“ робіць вывад, што гэта ўласьціва і жыцьцю наогул, што ўсё ў ім абрываецца, не дайшоўшы да свайго лёгічнага канца, зрываючыся ў сваім посьпехе—„на паўпуці“. Астаючыся вечна незадаволеным, сэнтымэнтальна ныючым, жадаючы сябе супакоіць, ён прыходзіць да сьцьверджаньня часовасьці ў стыхійнасьці як закону, якому падначалена жыцьцё:

Усё мяняецца, —
Усё ў жыцьцёвых хвалях
Ляціць у нябыцьцё, згубіўшы павады

Але закон законам, а незадаволенасьць незадаволенасьцю. Яго вабіць да сябе ня шлях грамадзкай чыннасьці, што вядзе ўперад, а ўчарайшае асабістае, романтичнае; ён у сьвет ружовых мар жадае шукаць шлях. Свайму жаданьню „маліцца над чаркаю выпітых гадоў“ поэта астаўся верным як нічому. Скарга па ўчарайшым хвілінным каханьні займае значнае мейсца ў ягонай творчасьці. У адпаведнасьці з характарам каханьня знаходзіцца і жанчына. Па паасобных рысах, што раскіданы ў лірычных вершах, лёгка яе ўявіць. Яна то „на ледзяной гітары“ адпявае „сонечныя дні“. Ёй хтосьці „ў чароўных вочах зоры патушыў“, а з сэрца „вымеў цяплыню“ і „занёс сьнягамі ў душы вясну“, расьпяўшы каханьне на крыжы. У гэтых рысах ужо ёсьць тое, што будзе сабрана ў адно і выявіцца ў вобразе Ніны. Менавіта яе вобраз арганічна вырастае з лірычных вершаў, таму вось ён і авеяны такой лірычнасьцю.

Ні ў зборніку „Кляновыя завеі“, ні ў „Сьветаценьях“ няма ганьбаваньня пасьялкастрычнікавае рэчаіснасьці, як няма і творчага яе ўздыму. Ня будучы творцам, перадавіком жыцця ў вёсцы, прыняўшы пасьялрэвалюцыйную сучаснасьць як такую, з якой трэба ісьці разам, лірычнае „я“ аднак часта замыкалася ў сябе, ішло ў бок ад таго, што прыняло, у хворае інтымнае, што часта засьціла перад ім яснату грамадзкага. Моладзь родная яму, ня маючы ў вёсцы цеснай сувязі з ператварэньнем жыцця, пападаючы ў горад вельмі часта і лёгка пападала ў абоймы мяшчанскага гораду, становілася сваеасаблівай богемай, дэклісавалася, набівала аскаму ад жыцця, дакладней—ад ягонай твані, вызнаўшы нарэшце горад наогул, як чужое для сябе. Адсюль цяга да жытных прастораў, супакойнасьці ў павевах пахучага ветру замест гарадзкага пылу. Шлях гэтай моладзі—шлях суб'екта творчасьці Кляшторнага.

Адкуль маглі зьявіцца такія настроі, як не ад таго, што, папаўшы ў горад, ён там апынуўся ў баку ад ягоных творчых процэсаў, не знайшоў сябе ў іх:

Сумна тут у мурах да адчаю.
Здэцца, просіцца сэрца ў палі,
Дзе вясна залатымі ключэмі
Адмыкае таемнасьць зямлі.

У горадзе ен стаў нешчасліўцам, самотнікам. Ня вёска з яе людзьмі, а прырода, лэдзі—векавая бяроза, якая „лепш умее каханьне дарыць“, ніж непастаянная жанчына, вабіць яго да сябе. Там, у прыродзе, нейкая романтичная супакойнасьць, таемнасьць, непарушная адвечнасьць:

Люблю прастораў казачную муць.
Іду адзін.
А тысячы крылатых
Мне пра любоў адвечную пяюць.

Але стаўшы фактычна чужым вёсцы, ён ня можа адчуць так жаданай яму радасьці і ў прыродзе, захапленьне яе супакойнасьцю парушана, і ён прызнаецца, што ранейшага запалу ў яго няма. Набіўшы аскаму ў горадзе, ён цяпер расцэньвае і свой ухад у горад, як ухад да чужога. Ён там, „пад небам чужацкім“, жыў „без радзімы“. Тут ужо пачатак таго, што асабліва пуката выражана ў поэме „Калі асядае муць“. Богема надае адпаведную ахварбоўку і поэтычнаму слоўніку, у якім займаюць значныя месцы такія словы, як: чарка, кілішак, бакал, пабітыя шлянкі, каханьне—алкоголь, а з імі зьвязваецца і вобраз самой маладосьці. Не выпадкова і тое, што Есенін на творчасьць Кляшторнага зрабіў вельмі значны ўплыў, які часамі пераходзіў у простае перайманьне.

*
*
*

Поэма „Калі асядае муць“—найбольш упадніцкі твор Кляшторнага. Разьбітасьць, жыцьцёвая непрыстасаванасьць, ныцьцё, што было ўжо і ў лірычных вершах, сконцэнтравалася ў ёй, як у фокусе. Яна ёсьць выражэньне соцыяльнага і бытавога разлажэньня. Поэта ня толькі заглянуў у жыцьцё соцыяльнага дна і кінутых воляй гістарычнага процэсу туды людзей, а перажыў і сам падзеньне. Не выпадкова, што ў поэме няма ніводнага соцыяльна здаровага чалавека, а ўсе яе гэроі бяз радасьці жыцця, незадаволеныя жыцьцём, бадай усе бесхацінцы ў ім. Не выпадкова і горад поэта ўбачыў у соцыяльных сьметніках, дзе знаходзяць прытулак „адпетыя людзі зямлі“, а разам з імі і часта ён са сваімі гэроямі. Не выпадкова так прыкавалі да сябе ўвагу поэты рэстараны, піўныя і алкагольны чад, што сочыцца праз усю поэму і чым яна заняла зусім сваеасаблівае месца ў беларускай літаратуры. Яму, як і другім, праспявалі птахі „песьні адсьпявальныя, песьні разьвітальныя“. Не выпадкова і тое, што аб’ект каханьня ўсіх гэрояў поэмы, як і самога поэты, Ніна—гэты да канца адпеты чалавек. Богема ня толькі тэматычны плян поэмы. Усё гэта ёсьць паказчык дэклясацыі суб’екта творчасьці Кляшторнага. Поэта жыве разам з гэроямі поэмы, перажываньні іх родныя яму перажываньні, ідзе ў богему разам з імі, ходзіць разьбітым, як і яны. Ягоня разыходжаньні ў поглядах з гэроямі поэмы—разыходжаньні паміж людзьмі аднолькавага соцыяльнага быцьця. Ня будучы сам звязаным з творчымі процэсамі сучаснага, ён, проціставячы іх поглядам свае (ды і то незаўсёды), далей вельмі агульных, нявыразных і непераканаўчых слоў ня ідзе, таму і на ягоныя довады яны не звяртаюць увагі ці нават згаджаюцца з імі, ня робячы гэтым шкоды ўласным поглядам. Тыя месцы поэмы, дзе гаворыцца пра існасьць сучаснага найчасьцей вельмі нявыразныя і па мастацкаму перакананьню іх нельга параўноўваць з жыцьцёвай хваравітасьцю, што наскрозь прасякнута вялікай эмоцыянальнасьцю, глыбокім лірызмам.

За межы вобразу няўдачніка ў жыцьці ня выходзяць усе гэроі поэмы, носячы толькі некаторыя адмены.

Пачнем з аналізу паводзін чалавека з „грамадзкім стажам“. Гэта Яська. У чым яго мінулае і сучаснае? Перш за ўсё ён чалавек, які згубіў сваё месца ў жыцьці, ён бесхацінец у ім, для якога няма радаснай будучыны,—там „сьцюжа і сьцюжа, і асеньняга шчасьця экран“. Ён цяпер ня мае аніякага дачыненьня да якой бы то ні было карыснай грамадзкай чыннасьці. Яго-ж мінулае было адменным. Толькі ня гледзячы на сваю адменнасьць яно павінна было прывесць да таго, што з Яскам сталася. Яська прымаў удзел у рэвалюцыі, змагаўся за

рэволюцыю, быў у яе шэрагах. Але з змаганьня выйшаў не загартаваным, а абясьсіленым ім чалавекам:

У агнёх кананады
Дагарэла,
Што можа гарэць...
На разьбітай
Жыцьцёвай эстрадзе
Зараз нечым надзеі сагрэць.

Сам Яська гаворыць, што ён прышоў да рэволюцыі не „для скаргі і сьлёз“, а змагацца, чаму і аддаў усе свае сілы. Толькі наўрад ці былі ў яго выразна акрэсьленыя ідэалы. Яська прышоў да рэволюцыі, быў яе спадарожнікам з шэрагу такіх, якія дагаралі ў сваёй чыннасьці, а ня мужалі. Ён мог захапіцца гэроікай, романтикай канада, для гэтага нічога асаблівага не патрабавалася. Для таго-ж, каб быць рэволюцыйным змагаром не на хвіліну, а да канца, г. зн. стаць сапраўды ім, мала аднаго захапленьня. Голае захапленьне заўсёды нядоўгавечна, вельмі хутка пераходзіць у сваю процілегласьць, ападае, пакідаючы пасля сябе толькі слату. Зусім правільна піша Малахаў у сваім артыкуле „Буржуазная реакция в современной поэзии“. „... кто нащупывает ее (революции I. П.) закономерности и на их основе пытается руководить движением, тот перестает быть „мещанином в революции“ и становится ее сознательным борцом. Последнее условие для выходца из непролетарских слоев необходимо для его революционного самоопределения, иначе он останется только щепкой, втянутой в весенний круговорот, и будет выброшен в грязь, когда схлынут полые воды“. Ніхто іншы, як такія людзі гавораць вуснамі поэты:

Людзі плакалі,
Людзі імкнуліся,—
Будаваі...
Змагаліся...
Маьылі...
Кожны грэўся ля дальняга вогнішча
Недасягнутых сёньня надзей...

Але ня кожнаму ўдаецца перайсьці ад спадарожніцтва да сьвядомага ўдзельніцтва. Вось чаму ў Яскі, які быў выпадковым спадарожнікам рэволюцыі, і штых стаў „іржой загараць“, а ўкомская пасада зьявілася нязвыклай, не яго. Таму ён на гэтай пасадзе „дагараў“ аж пакуль не апынуўся ў сьвеце адпетых людзей.

Час мірнага будаўніцтва патрабаваў ад чалавека вялікай энэргіі, яснасьці ў пэрспэктывах, дакладнага разуменьня існасьці новае пары. Цяпер замест ранейшай романтикі, якой было так лёгка захапіцца нават без выразна-ўсьвядомленага дачынення да рэволюцыі, прышлі будні, калі і выявілася хто рэволюцыянэр і хто выпадковы чалавек у

рэвалюцыі. Будучы прыналежным да ліку апошніх, Яська таму і апынуўся ў баку ад ажыццяўленьня заваёў рэвалюцыі. З ім сталася тое, чаго мо' і сам не чакаў:

Дніплылі
Іплылі у прадвечнасьць,
Нібы каўкі на чорную баль.
А на сэрцы расла супярэчнасьць
Пахмурнела ружовая даль.

Утраціўшы жыццёвыя апоры, ня маючы нічога ўперадзе, у імя чаго можна было-б змагацца, адчуваючы ад гэтага паўнату самога жыцця, Яська, быўшы партыец, стаў абітальнікам соцыяльнага дна, ныцікам. Праз дзьверы ўкомства адчыніліся дзьверы рэсторанаў і піўных. Апынуўшыся ў баку ад вялікай дарогі жыцця, ён цяпер, азірнуўшыся на сваё ўчарайшае, дае яму глыбока адмоўную, але і праўдзівую ацэнку:

Пустацвітам
На чорным экране
Адцвіла,
Нібы сон маладосці.

Як-жа Яська сам усвядоміў свой прыход у бегему, у чым ён бачыць яго прычыны? Не ягоныя імкненьні былі фальшывымі, а „жыццёвая сыцюжа“ жорстка іх абрывала. Каб апраўдаць самога сябе ён апэлюе да бязьлітаснага лёсу, які кінуў яго „за сталы рэсторану“. Такой апэляцыяй ён толькі сыцвярджае ўласнае бясьсільле. „Судьба играет человеком“—ягоная філэзофія. Сэнс гэтай песенькі дробнага буржуа, створанай ім ва ўмовах панаваньня капіталізму, калі ён знаходзіцца паміж молатам і кавадлам, а таму і бясьсільны весьці самастойна змаганьне з бязладзьдзем жыцця, кідаючыся ў ім ва ўсе бакі і нічога не дасягаючы, фактычна стаў Яськавым вызнаньнем. Ды гэта і зразумела. Ён ня ёсьць кіраўнік жыцця, а яго яно носіць на сваіх хвалях, перакідаючы з аднаго месца на другое.

Вядома, бегема ня можа выратаваць ад соцыяльнай пустаты, наадварот, яна ёсьць наказчык такой пустаты. У рэсторанах і піўных такі чалавек, самае лепшае, можа атрымаць толькі хвілінны супакой, прытупіць адчуваньне правалу, але не пазбавіцца яго. Адчуваньне правалу прытупляецца таму, бо тут паслабляецца дзейнасьць думкі, бо пад уплывам алкаголю чалавек прымушае сябе ня думаць пра заўтрае. Затое, апусьціўшыся ў бегему, каб „заліць нячуваныя раны“ ён выходзіць адтуль яшчэ больш разьбіты. Вось што вынес з бегемы Яська:

Душа асьвістана

Шляхі асьвістаны

Авансам дні губляюцца,
Авансам так і дажывем.

Перажываньне моманту, хвіліннасьць узводзіцца ім у прынцып уласных паводзін бяз увагі да таго, што ад такіх паводзін будзе. Трэба скарыстаць сабе момант бяз усякага аналізу, а „пасля расплацімся“. Але такое дачыненьне да жыцця ня можа даць супакою, бо яно не вырашае пытаньня пра заўтрае, а проста яго адхіляе. Адсюль раджаецца жаданьне іншага жыцця. Набіўшы аскому ў „пустэльні заміраньня“, Яська прыходзіць да вызнаньня, што:

Там сапраўды ня купленая веліч.
Дзе на абліччы праца і любоў.
Чые ад працы жорсткія далоні,
Той разгадае мудрую зямлю...

Важна тое, што ў гэтых словах выражана асуджэньне ўласных паводзін і констатацыя процілеглага ў працы, г. зн. у актыўным дачыненні да жыцця. Прыняўшы жыццё чыннасьці, Яська астаўся „уязвленным“ чалавекам. Ён, ня маючы патрэбнай грамадзкай цвярозасьці, загартаванасьці ня мог быць спатканы рабочымі, як свой чалавек, а толькі як староньні ім. Ён астаўся носьбітам хворай сьвядомасьці, і рэчаіснасьць у сутнасьці асталася ў ягоных вачох ранейшая. Адсюль незадаволенасьць. У жыцці адбываецца нейкая „сьвистапляска“ пад каманду:

А паглядзіш, пад кожную жалейку
Тут нехта тройчы Лазара пье,
І нават „Юрку“ скача за капейку,
І за пятак ідэі прадае.

Вось гэта „а“ пры адчуваньні: „я ўсім на сьвеце, здэцца, задаволен“, яшчэ вельмі значнае ў ягонай псыхолёгіі. Яська яшчэ толькі ўхапіўся сваімі хваравітымі рукамі за край працы і жыцця, каб вылезьці з соцыяльнага балота.

Жыццёвы шлях Андрэя карацейшы і больш просты, ніж Яськаў. Андрэй з вёскі непасрэдна прышоў у горад, стаўшы незадаволеным сучаснасьці абыватэлем. Ён, як і Яська, чагосьці жадаў, таксама няўдачнік у жыцці. Пра сябе ён кажа словамі Есеніна:

Ставил я на пиковую даму,
А сыграл бубнового туза.

Ад гэтага ў яго і сум, які ён разганяе Яськавым лекаствам — чаркаю. Наш час для Андрэя ёсьць сужыццё студзеня і мая. Тое што творыцца адменнае ад старога толькі сваім пакроем, густам, ды і то „часьцей выходзіць падурному“. Калі Яська бачыў у жыцці шмат фальшу, то Андрэй бачыць у ім „многа хламу“, астаючыся пасыўным у дачыненні да яго. Ён абыватэль пасывісты, які толькі чакае лепшага, бурчыць на жыццё, не змагаючыся за патрэбнае ў ім. Прышоўшы з вёскі ў горад, ён ня бачыць паміж імі аніякіх узаемадачыненьняў, сувязяй. Ня ўбачыўшы здоровага гораду, а ягоныя падонкі, расфарбаваны, алкагольны і стаўшы сам ягоным жыхаром, ён

аднак моршчыцца, што іншыя выхадцы з вёскі пападаюць у абоймы такога гораду. Ён мешчанін, які не адчувае за сабой свайго мяшчанства. Цікава ўсё-ж, што Андрэй ня ўбачыў аніводнага выхадца з вёскі, які-б у горадзе стаў грамадзка чынным чалавекам. Наадварот, пападаючы ў горад, яны пападаюць у ягонае балота, губляюць сябе ў рэсторанах, фарбаваньні, цесных карсэтах. Проста кажучы, ён бачыць родных сабе, такіх, якія ідуць ягоным шляхам, хоць у гэтым і не прызнаецца, адмаўляе, кажучы, што яны ўспрымаюць „ня горад наш“(!) Гэта няшто іншае, як поза перад самім сабою, бо ягоны горад якраз і ёсць мяшчанскі. Можна адмаўляць і быць самому носьбітам адмаўленцтва. Голае адмаўленьне яшчэ ня ёсць сьведка процілеглага. Каб адмаўляць, трэба мець тое, у імя чаго адмаўляюцца, і выразна яго проціставіць таму, што адмаўляецца. Андрэй жа адмаўляе і ні словам не абмовіцца пра ўласнае.

Калі Яська перажываў сваю выбітасць жыцця вельмі балюча, калі ў яго быў „узлёт души, абвалі міражы“, то Андрэй больш спакойны чалавек, хоць і яго будучыня таксама ня цешыць. Апёкшыся раз на сваіх „ідэалах“ ён ацвярозеў і ня цешыць сябе ружовымі марамі, бо жыве ў „рэальным сьвеце“. У гэтым жа „рэальным сьвеце“ ён разьвязвае і пытаньне дачынення паміж мужчынай і жанчынай вельмі лёгка, як абыватэль лавец. Гэта ня Яськава сэнтымэнтальна ліпкае каханьне. Сягоньня спаткаўшыся з адной, ён без разваг кідае яе заўтра і сыходзіцца з другой, дэкламуючы перад ёй свае погляды на каханьне, каб атрымаць патрэбнае для сябе задавальненьне. Сапраўды кахаць жанчыну ён ня можа, таму і ня здолен на якую небудзь дапамогу ёй. Але разам з гэтым любіць стаць перад ёй у позу і прачытаць настаўленьне, як жыць, каб ня стаць „пасынкам жыцця“. Не пастаяннасьць, хвіліннасьць, безразважнасьць, голая пачуцьцёвасьць—ягоны прынцып дачынення да жанчыны і агітацыя за яго перад ёй. Ён пасвойму зразумеў нявечнасьць каханьня, зразумеў яго, як „ня трэба для сэрцы прысягі“, што дае яму магчымасьць лёгка, ня думаючы сыходзіцца і разыходзіцца. Але будучы сам такім, ён памяшчанску сьцепваецца ад жаночай непастаяннасьці. Гэта ёсць самая агідная форма моралі, дзе прыкрываюць уласную разьбэшчанасьць ахамі пра жаночую непастаяннасьць. Наўрад ці можна назваць такое дачыненне да жанчыны натхнёнай слодычку каханьня, як яго называе аўтар поэмы. Гэта хутчэй натхнёная свавольства, дачыненне „ради удовольствия“.

Цяпер некалькі слоў пра Ніну, якая завяршае вобраз упадніка. У сваёй поэме „Праксэда“ Кляшторны пісаў:

Мы жанчын, як тысячы другіх,
Ня трымаем толькі для пасьцелі...

Вельмі лёгка гаварыць, але заўсёды куды цяжэй давесьці сказанае ўласнай практыкай, ажыцьцёвіць яго. Прачытаўшы ўсе зборнікі Кляш-

торнага ня знойдзем у іх сапраўды мастацкага вобразу жанчыны грамадзянкі, якая творыць новае жыццё, змагаецца за яго разам з мужчынам, выразна ўсвядоміўшы гэта. Праўда, нельга адмаўляць, што поэта імкнуўся даць нешта падобнае, толькі з такога імкнення бадай нічога ня выходзіла. Праксэда—гэтая адважная дзяўчына, як яе называе поэта, пра якую „многа казак ходзіць па айчыне“ (!?) вельмі далёка ад якога-б то ні было змагара. Хіба яе рэволюцыйнасьць выяўляецца ў тым, што яна ў аднэй руцэ трымае бутэльку палітуры, а ў другой значок КІМа, жадаючы ўшанаваць і тым і тым сваю сьмерць? Даволі орыгінальна, але і дзіка. Праксэда проста памешаны на каханьні чалавек і жаднага дачынення да рэволюцыйнасьці ня мае. Даволі прывесьці некалькі вытрымак бяз ніякіх камэнтараў, каб у Праксэдзе ўбачыць родную сястру Ніны. Яна „ў каханьні бачыць забыцьцё“. У сваім лісьце да Сыцяпана піша:

Аб шчасьці я ня мару,—
Абарваны дальнія шляхі...

і далей:

Загубіла доля пуцявіну
Між абвалаў чорных і трывог...

Ніна ня ведае сапраўднага шчасьця, яно „толькі міражы“. Ха-
раство для яе „у разбураным старым“. Сёньня ня радасьць ад жыцця,
а нірвана, нічога не асталася, бо:

Усё дарагое людзі адабралі.
І цела збэсьцілі і збэсьцілі душу.

Апынуўшыся над прорвай, ёй не засталося за што ўхапіцца, каб спы-
ніць сваё падзеньне, як толькі за каханьне. Замкнуўшыся сама ў
сябе яна хацела адшукаць і супакой у асабістым. Ніна зайшла вельмі
далёка ў тупік, каб пайсьці па іншаму шляху, таму ў яе нават і не
знайшлося і Яськавага парываньня „да працы і жыцця“. Яна бязволь-
ная, камяк сэнтымэнталісткі, сама зразумела немагчымаць выйсьця
сабе. Бясьсільная перарадзіцца, зусім пакідае жыццё, пакорліва
прымае сьмерць, як няўхільнае, адзіна магчымае. Памёршы соцыаль-
на, яна кончыла з сабой і фізычна. Вобраз Ніны вельмі прымітыўны
па сваёй психолёгіі, але закончаны, без фальшывых рыс вобраз. Гэта
не Праксэда, для якой значок КІМа быў падвескай, позай; Ніна без
такой позы.

* * *

Пасьля поэмы „Калі асядае муць“ асталіся толькі два шляхі—
ці апусьціцца глыбей у богему, зрасьціся з ёй, г. зн. пайсьці фак-
тычна па старым шляху далей аж да бязвыходнага тупіка, ці зьвяр-
нуць на зусім іншы шлях: з балота ўміраньня падняцца на жыццё-
вае ўзвышша і пайсьці разам з тымі, хто творыць жыццё, разам з
працоўнымі масамі. У разгледанай поэме праз недалужнасьць, хвара-
вітае адчуваньне фальшаў жыцця, бяздомнае кватэранства і алка

гольнае заліваньне сьлёз, хоць вельмі слаба, але праглядвала адменнае—цяга ў бок ад богемы да жыцця бяз плесені і тлені, адчуваньне патрэбы для сябе іншага палажэньня ад таго, у якім апынуўся цяга ў сьвет, дзе „людзі да бяскраю перайначваюць законы і жыццё“. Далейшае разьвіццё творчасьці Кляшторнага ідзе ў кірунку адштурхоўваньня ад свайго ранейшага шляху. Вядома, што гэты працэс зьявіўся пад уплывам пераможнасьці соцыялістычнага будаўніцтва, у якое ўцягнуты мільённыя масы краіны. Абвостранасьць соцыяльнага змаганьня, дзе няма ніякіх бясконцых уступках, паставіла рашуча пытаньне перад усімі тымі, хто раней квола ступаў па вохкай сьцежцы ў даль, пагладжваючы па галаве новую рэчаіснасьць, прычапіўшы за яе плечы павадок, каб ухапіўшыся за яго было лягчэй за ёй падбягаць. Бяда ў тым, што гэты павадок часта выпадаў з рук. Такое падбеганьне не магло быць вечным, яму павінен быў прысьці канец. Усьвядоміўшы патрэбнасьць наданьня сваёй творчасьці іншага характару, Кляшторны разам асудзіў і сваю ранейшую творчасць, сказаўшы, што яго „гітары ледзяныя вартуе бусел у балоце“.

Творчасць Кляшторнага часу першых двух зборнікаў выражала, з аднаго боку, прыбітасьць настрою, бяссьільле цьвёрда іці разам з сучасным жыццём, замыканьне ў хворае асабістае, а з другога, прасвятленьне настрою, нават залічэньне сябе ў творцы новага жыцця, бадзёрасць і веру ў ягоную перамогу. У гэтым психолёгічная супярэчнасьць творчасьці пары „Кляновых завей“ і „Сьветаценьяў“. Першы момант значна пераважаў над другім, а ў поэме „Калі асядае муць“ заняў асабліва важнае месца. Адно не выключала другога, а цесна было звязана, станавіла толькі два бакі аднае і тае ж зьявы ў сваёй аснове вельмі хісткай, няўстойлівай. Творчасць поэты часу трэцяга зборніка „Ветразь“ па сваёй тэматыцы становіцца перш за ўсё пераважна грамадзкай. Тэматыка бярэцца ў большасьці з рэвалюцыйнага мінулага і падаецца найчасьцей у форме ўспамінаў, звязваючыся з сучасным, як з такім, што магло быць здабыта толькі шляхам крывавых боек і што ёсьць адзіна прогрэсыўнае. Аднак разуменьне існасьці рэвалюцыі ня выходзіць за межы „мужыцкасьці“. Поэта ня ўзьнімаецца вышэй разуменьня яе, як: „мужыцкую праўду мячом і крывёй з адвечнай маной раскумілі“, Ідучы ў гэроіку рэвалюцыі, ён галоўную ўвагу звяртае на гэроічнасьць асобы, а не колектыву. Вобразу масавага змаганьня няма, пра масу адно гаворыцца. А вось якраз толькі ў такім пляне мастацкага паказу змаганьня льга выявіць усю ягоную веліч, а разам з гэтым і больш пуката і правільна ролю асобы, якую яна адыгрывае ў працэсе самога змаганьня, як частка колектыву. Важна тое што цяпер ужо няма выпіраньня вузка індывідуалістычнага, інтымна хваравітага. Лірычнае „я“ цяпер ня шукае сьцежак у сьвет інтымна-ружовых мар, што, акрамя незадаволенасьці да нічога іншага ня прыводзіла. Яно вызнала сябе за галоўнае, грамадзкае, творчае, чаму і павінна служыць поэзія. Вызваляючыся ад уча-

рашняга сваёй поэзіі поэта разам з гэтым больш цесна звязваецца с сучаснасцю, прыходзіць да апявання яе будаўніцтва.

Зьвернемся непасрэдна да апошняга твору Кляшторнага.

У эпіграфе да поэмы „Палі загаманілі“ Кляшторны піша, што ён у ёй „імкнуўся даць гэроіку нашага будаўніцтва“... Як відаць з слоў аўтара ён на сябе ўзяў вельмі паважную і цяжкую справу. І сапраўды. Хіба не паважная і вельмі складаная рэч паказаць у мастацкай літаратуры, раскрыць у яе вобразах той нячуваны процэс, што цяпер адбываецца ў вёсцы, паказаць яго ва ўсёй велічы, ва ўсіх ягоных супярэчнасцях. Якое багацце матар’ялу, якая ягоная нязвычайнасць! А вось якраз таму, што процэс, які адбываецца цяпер у вёсцы, надзвычайна складаны, трэба быць сапраўды праніклівым мастаком, каб паказаць ягоную складанасць, супярэчнасць і веліч. Адно той мастак пакажа ягоную „подлинность“, які ўвойдзе ў ягоную дынаміку, нутро. Той пісьменьнікі, які пойдзе па вяршкох гэтага процэсу, згубіць яго складанасць і пакажа толькі сваю слабасць як мастака. Як жа справіўся Кляшторны з пастаўленым перад сабой заданьнем, як ён падышоў да ягонага вырашэння, як ён яго выканаў, што і каго паказаў у сваім творы?

Перш-наперш зьвернемся да Сормаўца. Што ён за чалавек? у якім пляне ён пададзены? наколькі ён выяўлены, як кіраўнік калгаснага жыцця? Першы раз мы яго бачым у гутарцы з агрономам у якой ён бадай цалком і выяўляе сябе. Сормавец, калі судзіць па ягоных выказваньнях, энэргічны чалавек, які ад працы ня ведае супачыну, цалкам ёй аддаўся і ад таго, што жыве ў час вялікай творчасці адчувае шчасце, невядомае правадыром ніякіх эпох. Вось што ён гаворыць аграному пра сваю працу:

Ударная вясна мне спаць перашкаджае.
У дзень я кожную хвіліну на нагах,—

Уважліва гляджу, за кожнаю брыгадай,
А ночы я праводжу за сталом,
Мяркуючы, як лепей скарыстаць
Ударную вясну ударнае эпохі.

Гэта—ягоная самахарактарыстыка. Аднак, прачытаўшы ўсю поэму, мы там нічога гэтага ня ўбачым. Няма ў поэме ні ягоных начэй бяз сна, у меркаваньнях, складаньні плянаў, проэктаў, што да колгаснага кіраўніцтва, а днём ня бачым таго, што ён „кожную хвіліну на нагах“. Словы асталіся словамі, бяз іх ператварэння ў практыку, асталіся без адзінства з практыкай. Практыкі такой, пра якую кажа сам Сормавец, няма ў поэме, што так асабліва патрэбна было для мастацкага выяўленьня характару Сормаўца, для разьвіцця ягонага вобразу ў пляне чынасьці, у пляне выяўленьня ягоных кіраўнічых здольнасьцяй. Менавіта плян цяжкай і складанай чыннасьці патрэбен

быў таму, каб стварыць сапраўдны вобраз Сормаўца, кіраўніка адказнай працы, а не дэкламатара ў працы. Вобраз Сормаўца павінен быў выражаць веліч кіраўніка сённяшніх дзей вёскі. Не такі вобраз Сормаўца ў поэме. Складаная дзейнасць выклікала-б і багацце перажыванняў (психалёгічную шырыню). Паколькі няма першага, няма і другога. Усё гэта з'явілася прычынай бледнасці вобразу Сормаўца. Ці ёсць ў Сормаўца поэмы арганізацыйныя, кіраўнічыя здольнасці, політычная праніклівасць, гэта зусім невядома (усякая здольнасць толькі і можа выявіцца ў практыцы), а тое, што ёсць, дае падставы меркаваць, што ён больш умее гаварыць, ніж пільна ўзірацца ў жыццё, каб надаваць вялікае значэнне адмоўным фактам жыцця, што выразна заяўляюць пра сябе, каб на аснове іх ведання рабіць захады для іх жа знішчэння. Як ня дзіўна можа паказацца гэта, але так. А справа вось у чым. Агроном, спрачаючыся з Сормаўцам, гаворыць:

Нам пульсаваць ніхто не перашкодзіць,
А дзень... наш дзень раўняецца нулю.

Ня цэлая эпоха ў адным дні, як Сормаўцу, а нуль. Пульсуйце, пульсуйце, але бескарысна. Думаець, што гэтаму надасць якое-небудзь значэнне Сормавец? Ён далекі ад гэтага. Ён ніяк ня можа паверыць, каб агроном (!) мог так разважаць, так адмоўна ацэньваць сучаснасць. Вельмі наіўна! А мо ён не баіцца варожага чалавека ў агрономе таму, што „з намі пролетарскі гарод і ён заўжды, заўжды нам дапаможа“. Добрая рэч упэўненасць у сваёй перамозе, але пры чым тут сьляпое нявер'е словам агронома, наіўнае здзіўленне перад тым, што агроном можа так думаць? Усякія-ж бываюць аграномы, і дзівіцца, здавалася-б, няма чаго. Вялікая роля агранома ў колгасным будаўніцтве, здавалася-б, павінна была выклікаць у Сормаўца належную пільнасць. Але не. У сваёй наіўнасці ён даходзіць да безуважнасці. Меркаванням колгаснікаў ён не надае ніякага значэння, лічыць іх проста дарэмнымі. Ня Сормавец, якія гаворыць пра вялікія перашкоды будаўніцтва, пра патрэбу пільнасці ў бауданіцтве, а колгаснік узнімае пытанне пра агронома:

Мы не павінны болей патураць
Злачыннаму нядбайству агронома.

Колгаснік зразумеў, што само нядбайства ёсць ужо злачынства, паказчык таго, што чалавека не кратае справа. Колгаснікі ўбачылі ў аграноме варожага чалавека, таму хацелі вырашыць пытанне наконт яго асобы, а Сормавец:

Таварышы, ну дайце-ж гаварыць.
Сягоння вы актыўныя залішне...
Унікнем лепш пустых сямейных спраў,
Нам агроном ня дзеўчына з пасагам...

Чалавек нічога ня робіць, больш таго, ходзяць чуткі, шо ён „знарок псаваў гароднае насенне“, чалавек, які ў вочы заяўляе пра сваю варожасьць перад Сормаўцам, а Сормавец ніякай на гэта ўвагі, яму гэта сямейная справа. Сама маса пачынае патрабаваць, а кіраўнік, ды яшчэ які—Сормавец, бязуважны да патрабаванняў. Ці ж гэта не нядбайства з яго боку, ці-ж гэта не політычная сьляпата, ці-ж гэта ня нізкасьць на вочы перад чалавекам, які меркаваў зьнішчыць калгас і толькі дзякуючы надзвычайнаму выпадку ня выканаў свайго замеру. І выходзіць, што Сормавец патурае злачынству. А выпадак сапраўды нязвычайны, пра які можна сказаць: „свежо предание, но верится с трудом“. Дапамгло тое, што „падвяла агронома трывожная ноч“, і ён, пераблытаў конвэрты, палажыўшы ліст да жонкі, у якім пісаў пра свой замер, у конвэрт адрасаваны аграному. Гэты выпадак, яшчэ раз падкрэсьліваю, вельмі дзіўны, выратаваў колгас. Інакш колгас быў-бы зьнішчаны, бо ніякіх перашкод для ажыццяўленьня замеру агронома (што асабліва важна) ня было. Мо, уводзячы выпадак з лістамі, поэта кіраваўся выключна меркаваньнямі сюжэтнага парадку, жадаючы ім ажывіць сюжэт поэмы. Калі так, то вельмі лёгка і няўдалая ажыўленьне, ад чаго поэма, акрамя адмоўнага, нічога не нажыла і ад яго дасталася перш за ўсё Сормаўцу. Ахвотна верым, што аўтар хацеў паказаць Сормаўца ў найлепшым сьвеце, толькі выйшла ня зусім так. Ня ўсё выходзіць так, як хочаш. Часамі мімаволі што-небудзь прарываецца непатрэбнае, і тады аб'ектыўна выходзіць іншае ад задуманага.

Паказ вобраза Сормаўца ў чыннасьці прывёў бы да патрэбы разгорнутасьці калгасніцкай працы, так ці інакш, але павінен быў бы вывесці на сцэну шырокія масы ў іх практычнай рабоце. Бо чым жа кіраваць больш, а калі няма гэтага, то і кіраўніцтва ня можа быць выяўлена, а значыць і сам кіраўнік. Акрамя абужнага занатаваньня сходу брыгады ды вечарыны з жыцця колгасу больш нічога невядома. А вось якраз штодзённая праца калгасу, у самым шырокім разуменьні гэтага слова, і павінна была-б заняць першае месца ў поэме. Тады-б сапраўды была дадзена героіка будаўніцтва на вёсцы ва ўсёй велічы, складанасьці і пераможнасьці. Там яшчэ няма гэроікі, дзе ўжываецца толькі слова „гэроіка“. Як на жыцці колгасу, так і на самых калгасніках увага не засяроджавана. Таму няма як самой гэроікі, так і людзей, носьбітаў гэтае героікі. Гаварыць пра вобразы калгаснікаў проста не даводзіцца таму, што іх фактычна няма, што калгаснікі неведомы ў поэме, як жывыя людзі з усім дадатным і адмоўным, што ім можа быць уласьціва. Ёсьць у поэме толькі пасобныя іх выказваньні на сходзе, якія-б маглі паслужыць рысамі ў стварэньні самых вобразаў. А выказваньні, якія займаюць у поэме вельмі маленькае месца, можна зьвесці да наступнага: пераконанасьць у сваёй сіле, выказваньне супроць агранома, згода дапамагчы пасялкоўцам узараць іхняе поле. Вось і ўсё. Ня больш, ня менш. На працягу цэлай вялікай поэмы! Занадта скупа і абмяжована!

Акрамя колгасу, як факту, поэта закрануў у поэме вельмі ўдзячную тэму, распрацаваўшы якую, можна было-б выявіць вельмі важны психолёгічны процэс. Гутарка ідзе пра пасялкоўцаў. Пра іх піша аўтар наступнае:

На сход колгаснікаў прышлі
Два абшарпаных пасялкоўцы.
На іхніх тварах смутак зелянеў,
Нібы вада ў астояных затонах...

Вось гэтыя пасялкоўцы прышлі прасіць парады ў колгаснікаў, што ім рабіць, бо сэктанты забараняюць сяўбу. Праз некаторы час яны ды яшчэ некалькі ўступаюць у колгас. Не таму дрэнна, што пасялкоўцы ідуць скора ў колгас, перамогшы сваю слабасць, а таму дрэнна, не пераконвае ў сваёй праўдзівасьці гэты іх учынак, бо непаказан процэс гэтага перамаганьня, не раскрыта психолёгічная супярэчлівасьць. Тым больш былі для гэтага падставы, што пасялкоўцы раней прэрэчылі колектывізацыі, пра што ўспамінае адзін з іх. Хай сабе гэта прэрэчаньне было ўплывам і агронома ці ягонай хэўры, ад гэтага яно не перастае быць фактам. Ды каб і ўплываць, патрэбны адпаведныя перадумовы на ўплыў у таго, на каго ўплываеш, інакш і ўплыву ня можа быць. Каб поэта так падышоў да распрацоўкі азначанае тэмы, тады-б мы мелі вобразы пасялкоўцаў у іхнім разьвіці, яны-б былі мастацка пераканальнымі.

Нельга ніколі ўпускаць процэсу, трэба толькі ўмела адбіраць з яго сабе патрэбнае, так адбіраць, каб гэты адбор выяўляў дынаміку процэсу, каб ён ня прывёў да выпадзеньня самога процэсу, ня быў толькі констатацыяй паасобных момантаў процэсу, а разьвіцьцём тыпічнага ў ім. У поэме гэтага няма.

Кожны poeta ці пісьменьнік павінен заўсёды, на колькі ў яго ёсьць магчымасьці, унікаць голай фразэолёгіі, мусіць імкнуцца раскрыць канкрэтыку зьявы, стварыць яе жывы вобраз, каб паверылі ў ягоную сапраўднасьць, каб праз яго ўбачылі самую дынаміку зьявы—яе жыцьцё. Зразумелая рэч, што гэта залежыць, як ад здольнасьці мастака, так і ад ягонай клясавай прыналежнасьці. А калі так, то зразумела і тое, што самавыяўленьне—выяўленьне сваёй клясы ці групы ўнутры данае клясы—будзе найбольш пукатые, найбольш глыбокае ўсебаковае, а значыць і найбольш мастацкае. Гэта трэба памятаць пры разглядзе кожнага твору.

Памер часопіснага артыкулу не дазваляе спыніцца на больш падрабязным разглядзе поэмы. Я спыніў увагу на тым, што асабліва кідаецца ў вочы, чаго абыйці ніяк нельга, на карысьць самога далейшага разьвіцьця творчасьці поэты, якая пайшла па належнаму шляху. На шырокае эпічнае палатно ў поэты не хапіла фарбаў, і месца разгорнутых малюнкаў занялі невялічкія эскізікі. Гэроікі будаўніцтва, ня гледзячы на імкненьне яе даць, усё-ж няма. Ня гледзячы на мастацкасьць паасобных месц, поэма ў цэлым ня ёсьць такой.

Яна занадта расьцягнута, яе можна было-б значна скараціць, ад чаго поэма толькі-б выграла. Гэту поэму нельга інакш расцэніваць, як экспэрымэнт. На яе памылках поэта павінен навучыцца іх ўнікаць, перамагчы іх, каб паказаць сапраўды гэроіку будаўніцтва. Гэта поэма павінна паказаць Кляшторнаму тое, як цяжка быць мастаком будаўніцтва. А ім стаць сапраўды значна цяжэй, чым угледзіць вельмі агульныя абрысы самога будаўніцтва. Кляшторны пакуль, што яшчэ толькі прышоў да „гоману палёў“, таму і ня мог даць адразу усяе багатай ягонай сымфоніі пры ўсім сваім жаданьні.

Наша эпоха для свайго мастацкага выяўленьня патрабуе ад мастака глыбокага яе вывучэньня, складанай і ўпартай працы. Хто глядзіць на гэту справу лёгка, той нічога не разумее. Нашы поэты і пісьменьнікі пакуль што яшчэ вельмі мала пра гэта клапацяцца. А гэта недапушчальная зьява. Бясспрэчна, што ніякай цяжкасьці не складае констатаваць наяўнасьць тае ці іншае зьявы, але вельмі цяжка яе раскрыць, паказаць. Дзе няма мастацкага паказу, там няма і твору ў высокай мастацкай каштоўнасьці, а праз гэта і грамадзкая функцыя літаратуры зьніжаецца, часта проста роўна нулю. Тут адно цесна зьвязана з другім.

Нарэшце, нашай крытыцы пара перастаць ўжо задавальняцца толькі тым, калі поэта сказаў, што ён за індустрыялізацыю ці калектывізацыю краіны. Нарэшце, ужо прышла пара перастаць быць ёй найўнай констатанткай індустрыянасьці. Калі яна хоча выражаць інтэрэсы грамадства, а не літаратурных будуараў, то пара перастаць слухаць пульсацыю жыцьця праз адчыненыя форткі сваіх габінэтаў. Нарэшце, пара ўжо зьвярнуць сур'ёзную ўвагу на тую „індустрыянасьць“, якую даюць поэты і не захапляцца тым, што захапленьня часта ня варта. Нядбайнасьць прывяла ўжо да штампу, недапушчальнай прасталінейнасьці (прымітывізму) у падыходзе да выяўленьня нашага будаўніцтва. Пара перастаць шмат гаварыць і нічога не рабіць. Пара сапраўды заняцца практычна пытаньнямі якасьці літаратурнай прадукцыі, а не дэклямаваць пра якасьць. Жыцьцё ня любіць дэкляматараў ва ўсіх галінах чыннасьці!

Аб творчых шляхах Беларускага другога дзяржаўнага тэатру

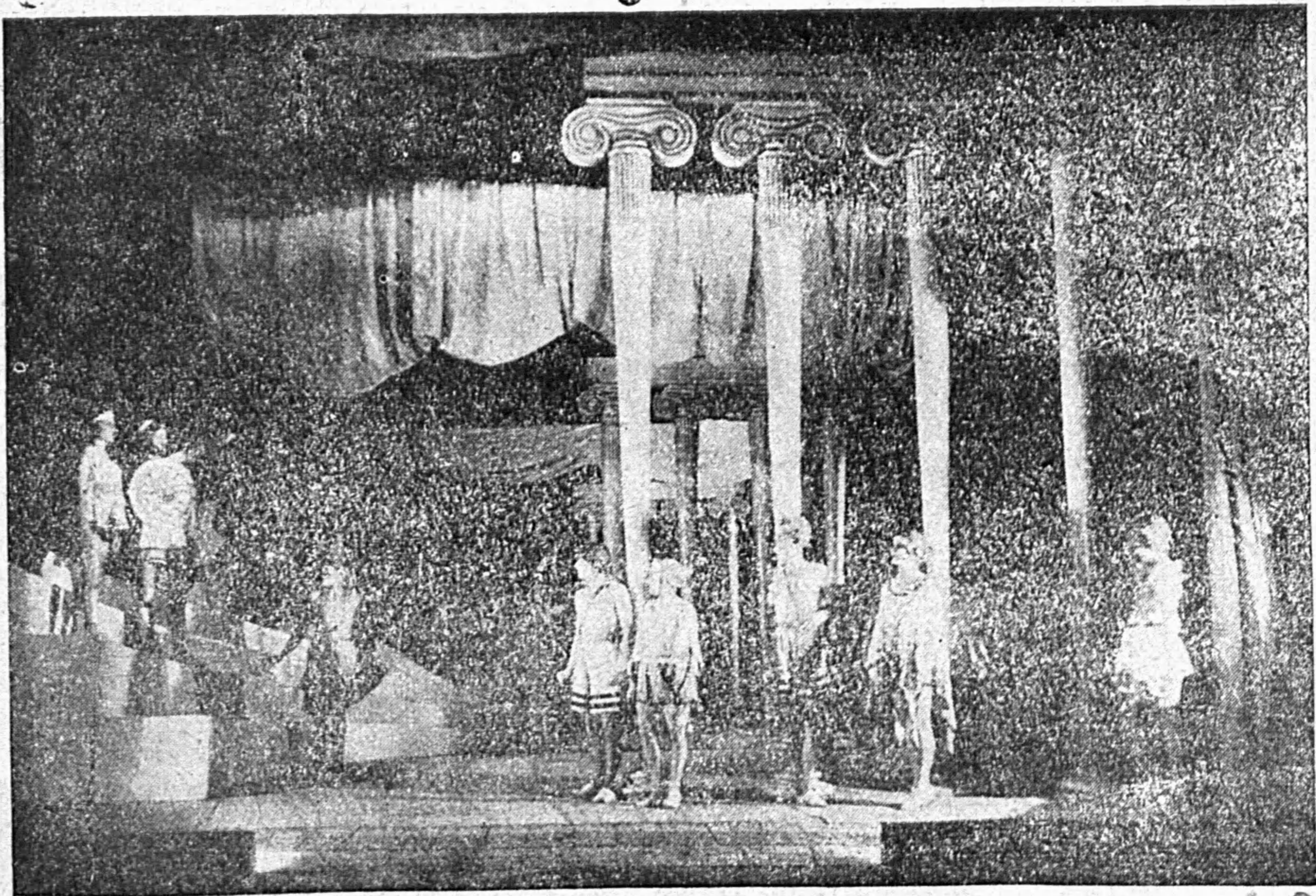
З самага пачатку існавання як самастойнай тэатральнай адзінкі (стварыўся БДТ у 1926 г. з Беларускай тэатральнай студыі ў Маскве) перад Беларускім другім дзяржаўным тэатрам адразу паўстала праблема выбару свайго самастойнага мастацкага кірунку. Першыя крокі тэатру тут нельга было лічыць удалымі. Прычыны гэтага трэба шукаць, як гэта ўжо ня раз адзначалася, у памылковай політыцы былога складу Наркомасъветы. Няўдала падабраны з соцыяльнага і політычнага боку і малады склад студыйцаў (большасць іх паходзіла з мяшчанскага, антыграмадзкага і аполітычнага асяродзьдзя) цалкам даверылі бесконтрольнаму і нічым не абмежаванаму кіраўніцтву з боку найбольш грамадзкі абмежаваных і вядомых сваімі рэакцыйнымі настроямі працаўнікоў Маскоўскага мастацкага акадэмічнага тэатру.

Політычнага выхавання студыйцы амаль што зусім ня мелі. „Чыстае, узвышанае сьвятое мастацтва, мастацтва—для мастацтва“—вось тое нязьменнае кола ідэй, што ўвесь час і ўсялякімі мэтадамі ўбівалася ў галовы студыйцаў. Асноўныя маладыя кадры беларускага тэатру, пасланыя ў Маскву на тое, каб успрыняць у першую чаргу мастацкую спадчыну маскоўскай тэатральнай культуры, каб сьвядома вывучыць усё тое лепшае, што стварылі за час свайго шматвяковага існавання лепшыя расійскія тэатры, прымушаны былі неразважа, на веру, як нейкі канон, успрымаць ня толькі станоўчыя, але разам з імі і адмоўныя, зусім ня вартыя нашага часу, бакі сцэнічнага мастацтва МХАТ'у.

Калі прыняць пад увагу тое выключна эстэтычнае выхаваньне, якое атрымала ў Маскве беларуская драматычная студыя, і дадаць сюды яшчэ няўдалае, кансэрватыўнае кіраўніцтва тэатрам у першыя часы яго існавання, дык зробіцца зусім зразумелымі тыя памылкі, якія мелі месца ў працы маладога тэатру на працягу яго першых двух сэзонаў.

Яшчэ студыйныя пастаноўкі тэатру паказалі, што ён з посьпехам выканаў свае задачы ў справе максымальнага ўладаньня формальнымі дасягненьнямі акадэмічных тэатраў. Мастацкая якасьць яго сцэнічнай прадукцыі была на адпаведнай вышыні. Аб гэтым сведчылі галоўным чынам тыя яго пастаноўкі, што былі запазычаны з сусьветнага клясычнага рэпэртуару („Сон у летнюю ноч“ Шэкспіра, народная драма „Цар Максімільян“, „Бакханка“ Эўрыпіда і г. д.). Гэтыя бліскучыя паказы, зробленыя з тонкім густам і праведзеныя ў свой

Тэатральны буды-
нак у Віцебску, дзе
ў пярыню пачаў
працаваць БДзТ 2

Сцэна з паста-
ноўкі „Сон у
летнюю ноч“.

час колектывам з вялікім уздымам і выключным майстэрствам, даказалі наяўнасьць бяспрэчнай культурнай і сцэнічнай сьпеласьці ў маладога тэатру.

Але ў той жа час паказам „Астапа“—першай спробы стварэньня сучаснай бытавай пастаноўкі—БДТ2 выявіў сваю бездапаможнасьць і поўную непадрыхтаванасьць як у выбары, так і ў распрацоўцы сучаснага матар’ялу, таксама як і неразуменьне ім тых запатрабаваньняў, якіх вымагаў ад свайго тэатру працоўны глядач.

Стала ясна, што тэатр ня можа, як сьлед, выкарыстаць сваіх магчымасьцяў з прычыны грамадзкай непадрыхтаванасьці свайго складу. Якасьць мастацкай формы выкананьня ён ня здолеў злучыць з соцыяльнай значнасьцю зьместу.

Прагучэўшыя ў яго далейшых пастаноўках ноткі беспрадметнага містыцызму („Эрос і Псыха“ Жулаўскага), афарбаванага да таго ж і ў нацыянал-дэмакратычныя колеры („Апраметная“ Шашалевіча), якія прагучэлі ў яго далейшых пастаноўках, сыгналізавалі аб пэўнай небясьпецы для тэатру ў сэнсе, поўнага адрыву ад працоўнага глядача. І сапраўды, тэатр перасталі наведваць.

Спачатку тэатр не ўразумеў усяе гібельнасьці таго стану, у якім ён апынуўся. Тым больш, што вялікі крызіс, які перажываў тады БДТ2, абвастрыўся яшчэ і тым „падтрыманьнем“, якім карыстаўся тэатр ня толькі з боку пэўных колаў вядомых сваімі нацыянал-дэмакратычнымі настроямі, культурных працаўнікоў, але і з боку свайго офіцыйнага кіраўніцтва НКА.

Спробы протэставаць супроць няправільнага шляху, па якім пачаў ісьці малады тэатр, разглядаліся тады з боку некаторых асоб, як спробы „зьнішчэньня“ тэатру. Замест выпраўленьня яго лініі, замест цьвёрдай і адкрытай крытыкі ўсіх яго недахопаў і памылак, замест таго, каб дапамагчы яго маладому колектыву выйсьці з тупіка формальнага акадэмізму і рэакцыйнага „служэньня“ адцягнёнаму надклясаваму мастацтву, куды завялі яго дрэнныя кіраўнікі, шмат хто імкнуўся гладзіць яго па галоўцы, пакрываць яго слабыя бакі і тым затрымліваць яго далейшае разьвіцьцё і мастацкі рост, аслабляючы ў той жа час яго грамадзка-політычнае значэньне.

Для перадавых колаў беларускай савецкай грамадзкасьці з самага пачатку было ясна, што пры гэтых умовах далейшая творчая праца БДТ2 становіцца пад пагрозой зрыву.

Консэрватызм ў падборы рэпэртuarу мог яшчэ быць зразумелым для старых акадэмічных тэатраў, высокая сцэнічная культура якіх стварылася ў выніку шматвяковага абслугоўваньня пэўнай клясавай (гандлёва-абшарніцкай) групы. Беларускі-ж тэатр нарадзіўся ва ўмовах Кастрычнікавай рэвалюцыі і быў, дзякуючы гэтаму, пазбаўлены неабходнасьці несці на сваіх плячох мёртвы цяжар старых, дарэволюцыйных традыцый. Абавязаны сваім існаваньнем шматмільённай масе беларускіх працоўных, абуджаных да сьвядомага творчага

жыцця, БДТ2 павінен быў у сваёй працы садзейнічаць іх далейшаму культурнаму і політычнаму росту, разьвіваючыся і ўдасканальваючыся ў той-жа час разам з імі.

Маладому беларускаму тэатру было не да твару цягнуцца ў хвасьце адсталых традыцый МХАТ'у. З памылковага шляху надклясавага, рэакцыйнага мастацтва ён павінен быў стаць на шлях стварэння мастацтва новага, рэволюцыйнага, нацыянальнага формаю, пролетарскага зместам, прызнанага ўзмацняць культурны ўздым мас і садзейнічаць будаўніцтву соцыялізму.

Ужо пастаноўка п'есы „Каля тэрасы“ М. Грамыкі сьведчыла аб нейкім зруху, аб пэўным, хаця і нясьмелым, але ўсё-ж такі павароце ў мастацкім жыцці тэатру, аб жаданні яго наблізіцца трохі да грамадзкасці. У гэтым сэнсе пастаноўка „Каля тэрасы“ з'явілася для БДТ2 свайго роду „лютаўскай рэволюцыяй“. П'еса гэтая, гістарычная сваім зместам (падзеі на вёсцы ў 1917 г.), якая мела на мэце адлюстраваць Кастрычнікавую рэволюцыю праз сьветапогляд асобных праслоек буржуазна-абшарніцкай інтэлігенцыі, ня можа лічыцца зусім добрай і ўдалай, але ў свой час пастаноўка яе адыграла пэўную ролю ў жыцці і кірунку тэатру і вызначыла яго далейшы творчы шлях.

Рашучы-ж пералом, такі неабходны для далейшага жыцця тэатру, адбыўся ў 1928 г. Рэакцыйнае кіраўніцтва было зьменена. Тэатр здолеў нарэшце рашуча наблізіцца да грамадзкасці і пастаноўкай „Разлому“ (асабліва карыснай была для актараў праца над масава-рэволюцыйнымі сцэнамі) пачаў новую пару свайго існаваньня.

Гэтым спэтаклем тэатр адразу паказаў свае магчымасці ў масавым, рэволюцыйным, сучасным у сваёй ідэёвай насычанасьці відовішчы і вярнуў сабе гэтым ізноў спачуваньне і павагу з боку гледача. Неабходны паварот быў зроблены. Ідэолёгічны кірунак тэатру выправіўся.

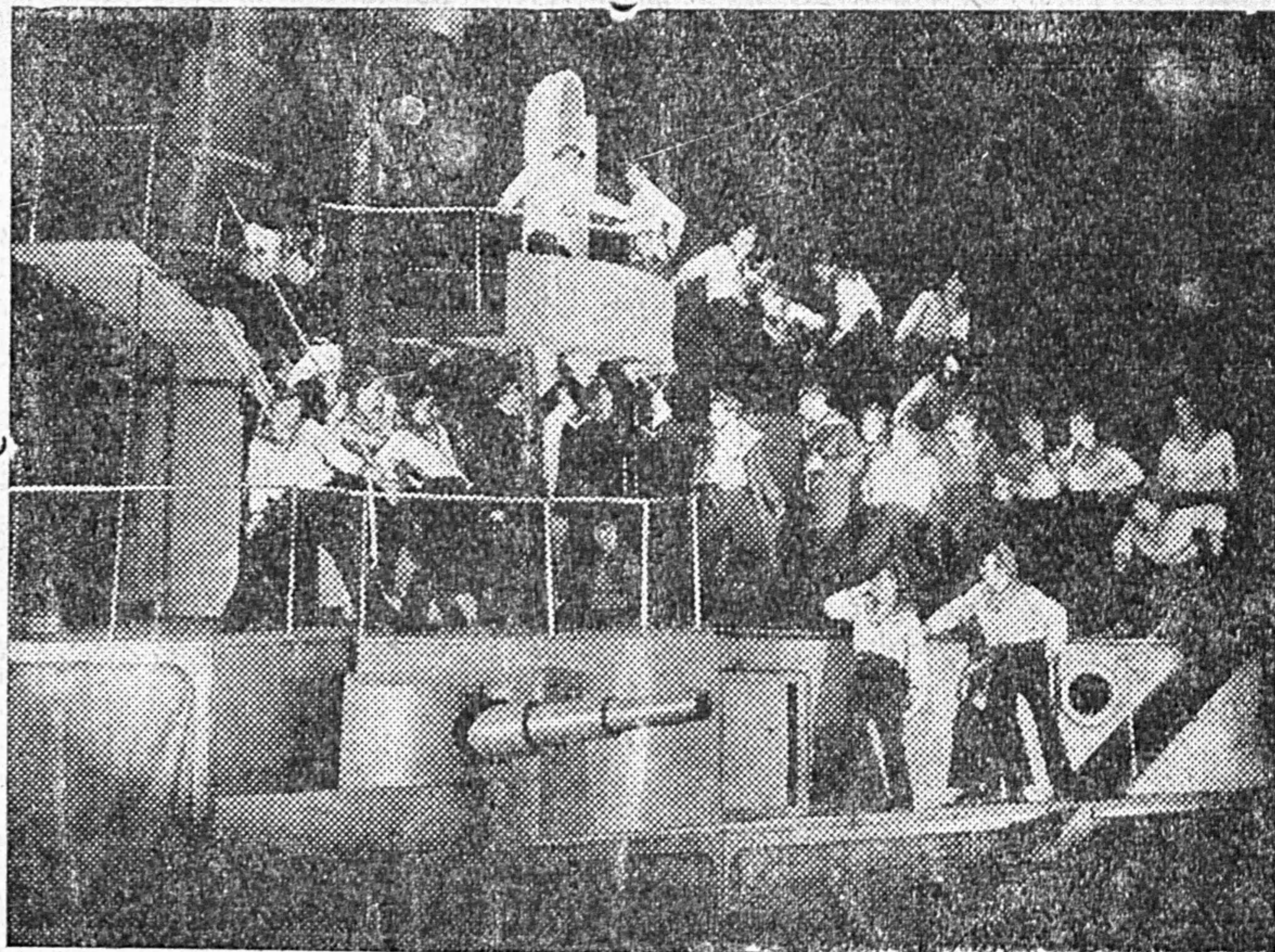
За гэты час БДТ2 даў цэлы шэраг новых, самых рознастайных у сваім стылі, ідэолёгічна моцных, політычна вытрыманых, грамадзкі карысных і мастацкі каштоўных пастановак.

У паказе „Рэйкі гудуць“ ён высунуў, на фоне змаганьня за ўзмацненьне савецкай гаспадаркі, шэраг вострых і злобадзённых для свайго часу момантаў: узаемаадносіны паміж дырэкцыяй, рабочай масай і грамадзкімі організацыямі на прадпрыемстве, роля ячэйкі і заўкома, праблема вылучэнства, павышэння прадукцыйнасьці працы і г. д. Гэтым паказам БДТ2 сьцьвердзіў на беларускай сцэне патос штодзённага змаганьня за соцыялістычнае будаўніцтва.

У сваёй соцыяльнай мэлэдраме „На прадвесні“ М. Ёльлінскага ён ускрывае першыя праявы клясавай дыфэрэнцыяцыі і змаганьня, разгорнутага вакол пабудовы грамадзкага млыну ў беларускай вёсцы. Зроблена гэта на цікавым фоне беларускага фольклёру.

У пастаноўцы „Простыя сэрцы“ С. Разанава, М. Міцкевіча і Заяіцкага, якая зьяўляецца першай спробай стварэння на беларускай

Сцэна з „Разлома“
на палубе крэйсэра)

Сцэна з „Простых
сэрцаў“ (у комса-
мольскім клубе)

сцэне сучаснай музычнай комэды, БДТ² пасьпяхова дэманструе свае магчымасьці па лініі складанага сынтэтычнага спэтаклю. Гэта пастаноўка зьяўляецца фактычна сцэнічным памфлетам на мяшчанства нашых дзён, характэрнае на Беларусі ў дробных гарадох і мястэчках. Адмоўным пэрсонажам гэтага паказу БДТ² супроцьстаўляе новы, жвавы, жыцьцярадасны і бадзёры, колектыўны сьвет комсамольскай моладзі.

Проблемнай, у сутнасьці, п'есай „Авангард“ В. Катаева тэатр адлюстроўвае асобныя здарэньні на фронце калектывізацыі і індустрыялізацыі, імкнучыся абагуліць гэтыя прыватныя выпадкі, сымбольшаваць іх і ўзьняць на прынцыповую вышыню.

Нарэшце „Горад вятроў“. Зусім зразумела, што беларускі тэатр можа і нават павінен працаваць ня толькі на беларускім матар'яле. У яго задачы ўваходзіць таксама і адлюстраваньне на беларускай сцэне жыцьця і змаганьня працоўных і іншых нацый і краін, асабліва-ж братніх савецкіх рэспублік. Ёгнараваньне гэтых задач сьведчыла-б толькі аб небысьпецы нацыянальнай абмежаванасьці, і таму мы бачым на сцэне БДТ² п'есу У. Кіршона „Горад вятроў“, прысьвячаную трагічнай сьмерці 26 Бакінскіх комісараў. У гэтай гісторычна рэвалюцыйнай трагэдыі тэатр імкнецца знайсці і паказаць глядачу памастацку моцныя і пераканаўчыя формы для перадачы на беларускай сцэне складаных нацыянальных асаблівасьцяў клясавага змаганьня ў Азэрбайджане.

Такім чынам, як мы бачым, акторскі колектыў БДТ² здолеў, ня гледзячы на некаторую вузасьць свае мастацкае школы, аснанавай га-лоўным чынам на індывідуальным психолёгізьме, ператварацца ў залежнасьці ад патрэб у зусім рознастайныя ў сваёй сутнасьці і зьместу мастацкія ўмовы.

На працягу гэтага часу акторскі колектыў БДТ² добра ўразумеў усю памылковасьць і шкоднасьць свайго папярэдняга мастацка-ідэолёгічнага шляху, а гэта сьведчыць аб тым, што асноўны пералом быў зроблены ня толькі ў офіцыйным кірунку тэатру, але, часткова, і ў настройах актораў.

Але гэтага, вядома, мала. Гэтым пераломам тэатр толькі апраўдаў сваё існаваньне. Ён дамогся, дзякуючы пералому, толькі права называцца савецкім тэатрам, а бяз гэтага, як вядома, ня можа ў нашых ўмовах існаваць ніводзін сталы тэатр. Калі-б БДТ² ня здолеў з посьпехам перамагчы свой унутраны крызіс, дык ён бязумоўна-б закасьцянеў у вузкіх рамках бязглебнага і змрочнага тэатру бездапаможных эстэтычных шуканьняў.

Такім чынам, дзякуючы свайму павароту да сучаснасьці, тэатр вярнуўся толькі да таго, з чаго ён фактычна і павінен быў распачаць сваё самастойнае творчае існаваньне.

Цяпер перад тэатрам стаіць задача замацаваць дасягнутыя ў выніку свайго павароту ці пералому посьпехі, стварыўшы з іх базу

для далейшага мастацкага росту. На гэтым шляху перад БДТ2 стаіць шэраг цяжкасцяў і перашкод, якіх яму трэба пазбавіцца і на якіх тут варта спыніцца.

Папершае, тэатру трэба ня спыняць свайго сцэнічнага ўдасканалення—наадварот, пасоўваць наперад і ўзьнімаць вышэй мастацкую вартасць сваіх паказаў. Справа ў тым, што за пэўны час існавання тэатру мастацкая якасць сцэнічнай прадукцыі БДТ2 пачала выяўляць тэндэнцыю да нейкай стабільнасці. Далейшы мастацкі рост тэатру крыху спыніўся. Тлумачыць гэта трэба ў першую чаргу тым, што рашучы паварот тэатру да сучаснасці, як зусім слушна зазначыў у сваім артыкуле аб далейшым развіцці тэатральнай справы на Беларусі тав. Некрашэвіч¹⁾, паварот, які не выцякаў з нутранае сутнасці тэатру і быў зроблены пад націскам савецкае грамадзкасці, пакінуў след некаторым чынам на формальных дасягненнях тэатру. Ні актор, ні ўвесь тэатр у цэлым ня быў падрыхтаваны сваёй вучобай і папярэднім жыццём да гэтага павароту, і гэта дало свае вынікі ў мастацкай прадукцыі тэатру гэтага перыяду.

Трэба таксама адзначыць, што, пазбавіўшыся пэўнай часткі адмоўных бакоў МХАТ'аўскай спадчыны, акторскі колектыў тэатру пазбавіўся часткова і некаторых яе дадатных бакоў, якія не пашкодзіла-б яму захаваць. „Благоговейныя“ адносіны да сцэны, як да нейкай сьвятыні, уласцівыя некаторым колам мастацкага тэатру, адносіны да тэатру, як да нейкага храму, а да працы ў ім, як да ўрачыстага містычнага „служения“ багом вялікага мастацтва, былі актораў БДТ2 у свой час рашуча адкінуты, але разам з гэтым у якасці нейкай рэакцыі супроць „мхатаўшчыны“ з'явіліся сярод іх і недаволі сур'ёзныя адносіны да сцэны і да працы на ёй.

Сярод актораў пачало наглядацца нейкае самадавольства і саманадзейнасць („я ўсё змагу, я ўсё здолею“), так званае прэм'ерства. Акторы вышэйшай катэгорыі пачалі лічыць для сябе не абавязковай папярэдняю працу над роляю, самаўпэўнена спадзяючыся стварыць мастацкі вобраз непасрэдна на паказе, экспромтам. Няма чаго і казаць пра тое, якія небяспечныя гэтакія тэндэнцыі для працы ўсяго тэатру ў цэлым. Пры такіх умовах можа быць лёгка страчана калектывам пачуццё ансамблю. А бяз гэтага пачуцця такі тэатр як БДТ2 ня здолее нормальна працаваць, бо яго мастацкія поспехі магчымы толькі на глебе максымальнай колектыўнай сыгранасці, творчай дыцыплінаванасці і сцэнічнай спаянасці акторскага складу.

Адмоўныя бакі старых тэатраў нас, вядома, ня цікавяць, а вось дадатныя трэба захаваць і выкарыстаць. На падставе цвёрдай і моцнай ідэалёгічнай базы (асновы якой у БДТ2 ужо ёсць) трэба стварыць высока мастацкую, знутры цэмантаваную, сцэнічную культуру гэтага маладзейшага з беларускіх тэатраў. Праца ўсяго тэатру ўнут-

¹⁾ „Маладняк“, № 1 за 1930 г., стар. 133.

ры сябе павінна быць накіравана ў бок стварэння цесна згуртаванага, аб'яднанага агульнымі ідэямі і агульнай мэтай, насьцяжэння ансамблю, у бок выхавання ў актора пачуцця здаровага, бадзёрага патрыятызму да свайго тэатру, зацікаўлення да сваёй працы і ўсведамлення ўсяго адказнасці ня толькі за яе, але і за лёс усяго тэатру ў цэлым. Тады і справа сацыялістычнага спаборніцтва, якое знаходзіцца ў нашых тэатрах не на належнай вышыні, страціць свой казённы характар і набудзе зусім іншы змест і іншую афарбоўку.

Імя тэатру ўнутры яго павінна быць узнята на такую вышыню, каб кожны актор ганарыўся сваёй прыналежнасцю да тэатру, каб кожны актор ведаў, што поспехі тэатру залежаць ад яго, што яны зьяўляюцца яго ўласнымі поспехамі, і, наадварот, ўласныя поспехі актора—гэта поспехі ўсяго тэатру ў цэлым. Кожны актор павінен памятаць, што тэатр—гэта ён сам, што тэатр—гэта калектыўная злучнасць саміх актораў. Неабходна яму таксама ведаць, што актор зьяўляецца арганізатарам, праз уласцівыя яму мастацкія сродкі ўздзейнічання, сьвядомасці і пачуцця працоўнага глядача на карысць сацыялістычнага будаўніцтва. А гэта вымагае ад актора неабходнасці самому добра разбірацца ў пытаннях політычнага і грамадзкага значэння, самому быць, дый не з апошніх, сьвядомым будаўніком сацыялізму.

Адсюль і паўстае патрэба ў пашырэнні і паглыбленні мастацка-політычна і культурна-выхаваўчай працы над актормі.

Бліжэйшыя пастаноўкі БДТ2 таксама павінны будуць выходзіць з прынцыпу глыбокай, прадуманай і абгрунтаванай працы актора над вобразам і над п'есай, хоць нават і за кошт знадворнага бляску і мішурнай эфектыўнасці паказу. Перад мастацкім кіраўніцтвам БДТ2 паўстае задача ня толькі ўзмацніць выхаваўчую працу над актормі, але і ўжыць сродкі да замацавання ў актораў тых арганізацыйных, у сцэнічным сэнсе, навыкаў, якія большасць з іх набыла ў Маскве, але патроху пасьпела ў свой час страціць.

Гэтыя задачы робяцца больш лёгкамі да некаторай ступені з прычыны таго, што калектыў БДТ2 зьяўляецца,—папершае, параўнальна маладым, а падругое, што ён атрымаў больш-менш аднолькавую мастацкую падрыхтоўку.

Усё гэта адчыняе перад ім неабмежаваныя магчымасці далейшага творчага росту і мастацкага развіцця. Аб яго далейшых перспектывах, аб тым, што ён, не забываючы непасрэдных задач абслугоўвання працоўнага глядача, павінен расцьці, як тэатр, у аснове сваёй хоць і рэалістычны, але не пазбаўлены пэўнага наватарства, сынтэтычны па сутнасці, эксперымэнтальны па імкненасці, што ён павінен будзе стаць тэатрам, які шукае новых сцэнічных форм беларускага тэатральнага мастацтва, гаварылася ўжо ня раз. БДТ2 павінен будзе знайсці такія мастацкія формы пролетарскага зместам відовішча, якія-б адпавядалі нацыянальным асаблівасцям Беларусі

Для гэтага ў яго ёсць усе магчымасці. БДТ2 павінен быць і напэўна будзе тэатрам з выразна акрэсленым, самастойным, мастацка-творчым тварам.

Але шлях да гэтага ляжыць праз:

- 1) далейшае замацаванне сваіх ідэалёгічных пазыцый;
- 2) узмацненне выхаваўчай працы над актёрам;
- 3) узмацненне тэмпаў працы тэатру;
- 4) інтэнсіўнае стварэнне свайго ўласнага рэпэртую.

Аб першых 2 момантах мы ўжо казалі.

На трэцім з іх спынімся далей. Апошняе-ж пытанне, аб рэпэртую, зьяўляецца для тэатру бадай што найбольш складаным і цяжкім для вырашэння.

Ясна, што без свайго ўласнага рэпэртую БДТ2 ня можа набыць самастойны мастацкі твар. І таму пытанне стварэння рэпэртую зьяўляецца адным з цэнтральных пытанняў, дый ня толькі для БДТ2, але і для ўсіх беларускіх тэатраў наогул. Галоўныя недахопы нашых тэатраў (як урэшце і ўсіх тэатраў СССР) упіраюцца галоўным чынам у адзін асноўны момант—адсутнасць рэпэртую. У звязку з гэтым нашым тэатрам прыходзіцца карыстацца перакладнымі п'есамі з рэпэртую галоўным чынам расійскіх тэатраў, альбо ісці па шляху найменшага супраціўлення, хапаючыся за выпадковыя рэчы, і ставіць усё, што толькі пад руку падвернецца, абы толькі было-б арыгінальна і напісана на тэрыторыі БССР (прыклады: „Вір“, „Кривая аблона“ ў БДТ1, „Апраметная“ ў БДТ2).

У нас фактычна няма яшчэ свайго драматурга. Наш драматург яшчэ ня вырас. Наша драматургія, калі яе можна так назваць, знаходзіцца яшчэ ў дзіцячых пялёнках.

Фактычна тэатр сам павінен выхаваць свайго драматурга. Але-ж як гэта зрабіць?

Адзін тэатр сам вырашыць гэта пытанне ня здолее. Яму павінны тут прыйсці на дапамогу і Наркомасветы, і культурныя ўстановы і грамадскія арганізацыі. Пытанне стварэння рэпэртую павінна стаць баявой задачай, павінна быць прадметам самага шырокага грамадзкага абгаварэння і вырашэння. Але адно здаецца мне ясным: пісьменьніцкія аб'яднанні павінны вылучыць пэўны лік сваіх сяброў, прымацаваўшы іх да асобных тэатраў. Няхай яны вывучаюць там тэхніку і законы сцэны і выкарыстоўваюць сваё непасрэднае знаёмства з тэатрам для стварэння беларускай драматургіі.

А пакуль што ізноў трэба вельмі часта карыстацца перакладнымі творамі братніх савецкіх рэспублік з больш высока развітым тэатральным жыццём і перабівацца час ад часу выпадковымі і рэдкімі

п'есамі сваіх аўтараў, прымаючы, са свайго боку, пры падтрыманьні са-
вецкай грамадзкасьці, усе неабходныя меры для таго, каб зрушыць з
месца і вырашыць нарэшце ўстаноўчы бок пытаньне аб стварэньні
дабраякаснай беларускай драматургіі.

Узмацненьне тэмпаў працы тэатру, а гэтага няўхільна патрабуе
рэканструкцыйны пэрыод, упіраецца ў сваю чаргу ў пытаньне
аб кадрах. Для пераходу тэатру на бесьперапынны тыдзень, для
больш шпаркай працы над аформленьнем новых пастановак, для свая-
часовага абслугоўваньня рабочых клюбаў і г. д. павінна быць амаль
што ў 2 разы павялічаны асноўны склад акторскага колектыву. А тым
часам, нават і на сёньняшні дзень тэатр адчувае ў сваёй працы ня
толькі недахоп у жывой акторскай сіле, але і адсутнасьць тых кры-
ніц, адкуль ён мог бы чэрпаць для сябе новыя кадры. У гэтым сэнсе
неабходнасьць стварэньня ў Менску тэатральнай школы гаворыць са-
ма за сябе. Тым часам ў 1930-31 г. тэатральны тэхнікум, праэктава-
ны Галаўмастацтвам, адчынены, як ужо вядома, ня будзе. Такім чы-
нам, пытаньне непасрэднай падрыхтоўкі для беларускіх тэатраў актор-
скіх кадраў адсунута на пэўны тэрмін (трэба яшчэ ўлічыць і той час,
які зойме навучаньне першага набору пасля адчынення тэхнікуму).
Пры гэтых умовах падрыхтоўка кадраў можа ісьці толькі па 2 кі-
рунках: 1) запрашэньне на працу ў тэатр студэнтаў, што скончылі
тэатральныя навучальныя ўстановы ў Маскве ці ў Ленінградзе, і
2) папаўненьне акторскага складу тэатру за кошт супрацоўнікаў, на-
браных з лепшай, найбольш таленавітай і выдатнай (шляхам конкур-
су) моладзі з клубных самадзейных драмгурткаў і вандроўных тэатраў.

Абодвы шляхі ня зусім добрыя. Хоць запрашэньне на працу
студэнтаў (бязумоўна, больш блізкіх тэатру па сваёй школьнай пад-
рыхтоўцы) з навучальных устаноў РСФСР на практыцы бадай што і
апраўдалася, але ўсё-ж такі прыходзіцца лічыцца з тым, што гэтыя
студэнты ў большасьці сваёй амаль што зусім ня ведаюць беларускай
мовы, і пэўны час траціцца на тое, каб яны ёю аўладалі. Частае-ж
папаўненьне імі тэатру, бязумоўна, павінна адбіцца на чыстае вымаў-
леньне са сцэны.

Пры папаўненьні-ж тэатру за лік драмгурткаў таксама павінен
быць затрачаны пэўны час для таго, каб супрацоўнікі азнаёміліся
з мэтадамі працы тэатру, усвоілі яго школу і канчаткова-б зьліліся
з колектывам, не парушаючы суцэльнасьці ансамблю.

Тым часам праблема кадраў стаіць перад тэатрам ва ўсёй сваёй
вастраце і ня можа быць мэханічна адсунута назад. Усё-ж такі, пры
дадзеных умовах, тэатру не застаецца нічога іншага, як задаволіцца тымі
двума мэтадамі забясьпечаньня кадрамі, якія былі толькі што паказаны.

Не пашкодзіла-б таксама ажыцьцёвіць і зусім слушную прапа-
нову т. Ліманаўскага¹⁾), каб Наркомасьветы, не чакаючы заснаваньня

¹⁾ „Маладняк“, № 2, стар. 131.

свае школы ў Менску, забраніраваў пэўны лік месц у тэхнікумах сцэнічнага мастацтва Ленінграду і Масквы з тым, каб штогод пасылаць туды на вучобу студэнтаў з ліку найбольш здольных удзельнікаў беларускіх драмгурткоў, абавязаўшы іх зваротам, пасля сканчэння вучобы, на працу ў тэатрах БССР.

Вось, прыблізна, тое кола асноўных пытанняў, якія стаяць перад БДТ2 на шляху да яго далейшага творчага разьвіцця і мастацкага ўдасканаленьня. Пасьпяхова вырашыўшы іх, БДТ2 з гонарам здолее заняць адно з першых месц у справе змаганьня за культурную рэканструкцыю свае краіны.

Гэты артыкул быў ужо ў наборы, калі я азнаёміўся з артыкулам „Заслона закрыта“ А. Некрашэвіча ў часопісі „Полымя“, № 7.

На некаторыя моманты, закранутыя т. Некрашэвічам, я лічу неабходным тут жа даць адказ.

БДТ2 сапраўды працуе цяпер над „Першай Коннай“—пастаноўкай, прысьвячанай тэатрам Чырвонай арміі.

Чаму спыніўся тэатр як раз на гэтай п’есе?

Папершае, таму, што БДТ2 ня меў яшчэ ніводнай пастаноўкі з жыцця Чырвонай арміі, а з усіх сучасных п’ес на вайсковыя тэмы, „Першая Конная“ Вішнеўскага, былога кулямётчыка гэтай арміі, зьяўляецца найбольш цікавай і каштоўнай як з мастацка-сцэнічнага боку, дзякуючы сьвежаму, жыцьцёваму і поўнакроўнаму матар’ялу, на якім яна пабудована, так і з боку свайго зместу, прасякнутага сьвядомай ідэолёгічнай мэтаімкнёнасьцю. Сюды-ж трэба дадаць і тое, што чакаць аналёгічную па сваёй удаласьці ці нават і слабейшую п’есу пра Чырвоную армію з нетраў беларускай драматургіі было для БДТ2 зусім немагчыма. Шукаць альбо заказваць арыгінальную п’есу на гэтую тэму—значыла-б спыніць тэмпы працы тэатру. Тымчасам агульна-політычны момант, ва ўмовах нашага прымежнага існаваньня, вымагае, здаецца мне, ад тэатру якраз гэткай п’есы. У гэтым сэнсе пастаноўка „Першай Коннай“ павінна прынесці на сёньняшні дзень пэўную карысьць ня толькі тэатру і глядачу, але і ўсёй беларускай пролетарскай грамадзкасьці. Пастаўлена яна будзе пры непасрэдным удзеле і сталай консультацыі з боку вайсковых працаўнікоў—былых удзельнікаў грамадзянскай і польскай вайны ў шэрагах арміі Будзённага. У гэтым ніякага сораму для нашага тэатру, спадзяюся, няма.

Апроч таго, п’еса „Першая Конная“ зьяўляецца багацейшым трэніровачным матар’ялам для далейшага сцэнічнага ўдасканаленьня ўсяго колектыву тэатру. Яна вымагае ад актора глыбокай, сур’ёзнай і ўдумлівай працы над цэлай галярэяй жыцьцёвых і непадробных

выразна абмаляваных і рознастайных, абвеяных подыхам рэволюцыі вобразаў. Яна дае таксама неабмежаваныя магчымасці для выяўлення мастацкай тэхнікі рэжысэра-пастаноўшчыка і ўсяго калектыву ў разгортваньні і дэталёнай распрацоўцы шматлікіх масавых сцэн, з якіх складаецца п'еса. А гэта мае цяпер асаблівае значэньне для тэатру, які ўзяў курс на штодзённае практычнае паглыбленьне і пашырэньне сцэнічнага выхаваньня актора, што магчыма толькі на такім дабраякасным матэрыяле, як „Першая Конная“.

Гэтыя меркаваньні робяць закіды па адрасе рэпэртuarнай палітыкі БДТ2 з боку т. Некрашэвіча, які павінен быў добра ведаць мотывы, што выклікалі пастаноўку „Першай Коннай“, зусім незразумелымі.

Лішнімі і непатрэбнымі здаюцца мне таксама і спробы „прадбачыць“ будучыну, як гэта робіць т. Некрашэвіч, сьцьвярджаючы, што тэатр, „жадаючы ўнікнуць ад папрокаў ў ігнараваньні арыгінальнай драматургіі, можа ўхіліцца ў другую крайнасьць і ўзяць у працу даволі прымітыўную рэч“.

Папершае, тэатр зусім не ігноруе арыгінальныя драматычныя творы, наадварот, ён імкнецца заўсёды ставіць іх у першую чаргу і ўжывае належныя захады, каб іх для сябе забясьпечыць, працуючы над лепшымі ўзорами іншакраёвай драматургіі толькі ў выпадку неабходнасьці. А падругое, навошта забягаць уперад? Скуль ведае т. Некрашэвіч, што наступная, арыгінальная пастаноўка тэатру павінна быць абавязкова „прымітывам“?

Возьмем, напрыклад, „Гуту“ ў БДТ1, пра якую т. Некрашэвіч так многа піша. У свой час ён лічыў гэту п'есу зусім слабай і нявартай сцэнічнага аформленьня, а цяпер ён лічыць пастаноўку яе асаблівай заслугай БДТ1 у процілегласьці іншым тэатрам. Дзе-ж крытэры для выяўленьня ступені прымітыўнасьці? І калі-б т. Некрашэвіч падышоў да справы больш уважліва і аб'ектыўна, дык ён напэўна-б запрыкмеціў, што сам сабе супярэчыць. Спачатку ён раіць „сьмела і рашуча, не чакаючы шэдэўраў і імён“, узяцца за шырокае вылучэньне маладых драматургаў з рабкораў, а крыху ніжэй з падзронасьцю і палахлівай старожкасьцю загадзя папярэджвае аб няўхільнай небясьпецы з боку арыгінальнага „прымітыву“.

Нарэшце, крыху здзіўляе тое, што т. Некрашэвіч так няпрыветліва настроены зараз супроць „Першай Коннай“, у той час, як былое кіраўніцтва Галоўмастацтвам (у складзе А. Некрашэвіча і Я. Дылы) ня толькі ўхваліла выбар тэатру, але нават і рэкамендавала яму працаваць над гэтай п'есай. Дык у чым справа? Трэба, т. Некрашэвіч, выказвацца больш ясна—проста і адкрыта, без схолястыкі і бяз лішняга манэўраваньня. Гэта нікому не патрэбна і карысьці ня дасць!

Тэатр Руставэлі

У Маскве скончыліся гастролі Першага дзяржаўнага нацыянальнага тэатру імя Руставэлі пад кіраўніцтвам тав. Сандро Ахмэтэлі.

Пасьля гэтых пасьпяховых гастроляў Другога дзяржаўнага тэатру Грузіі пад кіраўніцтвам вядомага рэжысэра К. А. Марджанава, які паказаў Маскве адну з лепшых сваіх пастановак—„Урыэль Акоста“ Гуцкова — цяжка было чакаць больш дасканальнае работы ад дружнага тэатру. Тым больш, што малады кіраўнік Першага дзяржаўнага нацыянальнага тэатру тав. Ахмэтэлі ў формальным дачыненні выйшаў непасрэдна з-пад кіраўніцтва К. А. Марджанава ў кругабег рэформатарскае дзейнасьці апошняга ў гэтым тэатры ад 1922 да 1926 году.

Першая Ўсесаюзная тэатральная олімпіяда ў Маскве распачалася дзьвюма асноўнымі пастаноўкамі тэатру імя Руставэлі—„Анзор“ і „Ламара“.

На грунце сюжэту аповесьці „Бронецягнік“ Усевалада Іванова, пераробленай для сцэны грузінскім драматургам Шаншыяшвілі, Першы грузінскі нацыянальны тэатр узяў вобраз арганізатара партызанскага руху Анзора, імя якога і дадзена самой п'есе. Процэс перараджэньня бунтоўнае стыхіі ў арганізаваную і мэтаімкнёную моц калектыву - вось тэма новае п'есы. Месца дзеі „Бронецягніка“ з Сібірскае тайгі пераносіцца ў горны Дагестан. Адпаведна з гэтым зьмяняецца і грузінская гаворка—яна набліжаецца характарам вымаўленьня да горскага дыялекту; зьмяняецца хада актораў, спосаб мімічных гэтаў і г. д. Ідучы сьледам за психалёгічным заломам п'есы Іванова, тут лёгка можна было ўпасьці ў мясцовы бытавізм, але тэатр правільна ўхіліўся ад усякае літаратуршчыны на сцэне і на фоне чыста дзеявага выяўленьня напружаных, што так узрушаюць, пэрыпэтый партызанскага змаганьня з белагвардзейцамі, разгарнуў тэатральнае жыцьцё нязвычайнае моцы.

Нянавісьць да белых, якія зруйнавалі Анзораў дом і сям'ю, ператвараецца пад бальшавіцкім уплывам старшыні рэўкому Іванова і матроса Пятрова ў ідэю агульнага змаганьня за вызваленьне. Анзорову нянавісьць падзяляе і ўвесь зруйнаваны Дагестанскі аул. Арганізуецца паўстанцкая дружына. Яе бярэ ў кіраўніцтва Анзор, адважны і спагадлівы да чужога гора селянін. Уся ўвага партызанскае дружыны згрупоўваецца на бронецягніку, які стараецца прарвацца да гораду, што заняты чырвонымі. Бронецягнік пападае ў рукі дружыны, і паказ канчаецца трыумфаваньнем аулу, які прапускае цягнік гукамі зурны і агульнай урачыстасьці.

Такім чынам, вытруіўшы з п'есы Ёсевалада Іванава непатрэбны інтэлігенцкі психолёгізм, тэатр на аснове соцыяльна-арганізаванага матар'ялу разгарнуў правільную мэтавую ўстаноўку паказу, поўнага вялікай дзеявай і эмоцыянальнай насычанасьці.

Войстрае драматычнае напружаньне п'есы, сугучны паўдзённаму тэмпераменту рытм паказу і сучаснасьць глыбока соцыяльных праблем, узятых ў аспэкт нацыянальных форм, прычыніліся да выключнага посьпеху ня толькі ў тыфліскай работніцкай аудыторыі і большасьці каўкаскіх народнасьцяў, якія ажыццяўлялі работу над п'есай „Бронецягнік“ у пляне пастаноўкі тэатру Руставэлі—„Анзор“,—але і ў тэатральнай грамадзкасьці Масквы, якая ўтоесаміла тэатравы пастаноўкі з сапраўднай тэатральнай падзеяй усясьветнага маштабу.

Не малая доля гэтага посьпеху палягае ў тэй пераканальнасьці, з якою тэатр Руставэлі разьвязвае пытаньне пра сваю сцэнічную прастору. Канечная патрэба выяўленьня ў акторы рытму, арганічна ўласнасьцівага каўкаскай нацыянальнасьці, прывяла тэатр да патрэбы новае сцэнічнае пляцоўкі. Компактныя монумэнтальныя ўстаноўкі мастака тэатру Ір. Гамрэкелі („Анзор“, „Ламара“, „Разлом“) дужа ўдала разьмяшчаюць на сабе ня толькі дынамічную масу живога акторскага матар'ялу, умельскім арганізатарам якога зьяўляецца рэжысэр Ахмэтэлі, але і ўсю формальна-нацыянальную тэатраву ідэю.

На працягу больш як сто год на грузінскай сцэне прышчапляліся густы старое літаратурнае драмы буржуазнага эўрапейскага тэатру. Наўсупроць багацьцю сваіх уласных тэатральных пачаткаў, заложаных у карэньні грузінскага тэатру, апошняму даводзілася нацягваць на сябе чужы сваёй прыродзе матар'ял, сыстэму акторскае творчасьці і сцэнічнага ўцэлаўленьня. Бадай што ніколі ня было на грузінскай сцэне грунтоўнай работы над актёрам, выпрацоўкі ўласнага тэатральнага стылю і правільнай арганічнай работы над жывым сцэнічным матар'ялам. А тымчасам у новым савецкім тэатры імя Руставэлі ўпяршыню ўзьнята пытаньне пра стварэньне арганічна-нацыянальнага стылю і ўласнае сыстэмы работы над актёрамі.

Дыяпазон ад прымітыўных танцаў з маскамі ў стара-грузінскіх сьвяткаваньнях Кэсноба і Бэрыкоба да канонізаванае лезгінкі на стрэхах аулу (у трэцім акце „Анзора“, „Ламары“) надзвычай вялікі, але разам з тым ён арганічна пераключаецца ў знойдзенае рэчышча нацыянальных тэатральных форм. І гэтыя формы зусім не зьяўляюцца набыткам выключна грузінскага тэатру. У іх аднолькава чуваць увесь горны Каўказ, Армэнія, Азарбайджан—усё Закаўказьзе. У старадаўнім відовішчы гэтак званага ўсходняга тэатру слова, музыка і танцы зьліваюцца ў адно гармонічнае цэлае, пры чым пад танцамі разумеецца ўся сукупнасьць рытмічных рухаў цэла. Музыкальнасьць і рытм зьяўляецца асноўным жыццёвым нэрвам тэатральнага мастацтва ўсходніх краёў. Актар у гэтым пляне менш за ўсё психолёгічны. І ня дзіва, што калі тэатру ўдалося намацаць гэты арганічны рытм грузін-

скага актора, яму давялося моманты психолёгізму з п'есы „Бронецягнік“ пераклучыць у чыста дзеявы пачатак паказу. І ў гэтым ня толькі формальна-тэатральнае апраўданьне задуму. Тут цэлае тэатральнае сьветаадчуваньне правільна зразуметай прыроды ня толькі ўсходняга гледача, але і ўсяе клясы, якая непасярэдня і дзеява рэагуе на жыцьцё і долю свае справы. І калі пры першым жа ўзьняцьці заслоны вы бачыце на сцэне, як грузка ўзьбіраецца на горныя схоны вярта ў наплечніках, перад вамі яскрава паўстае ўся прыгнечаная доля Каўказу, які цынічна топча вялікадзяржаўны быт. На тых жа горных схонах у трэцяй дзеі затрапечацца ў танцах поўная энтузіязм у волі маса горскага народу.

Тэатру льга дараваць зрывы наасобных момантаў (сцэна на чыгуначнай станцыі або ў бронецягніку перад здачаю за контасноўнага, правільна знойдзенага шляху, за конт сьмерці баязьлівага весьніка, які паказаў сьпіну ворагу і якога прыстрэліў за здраду Анзор. Веснік падае з гары. Падцятыя ногі ня могуць сутрымаць яго на сустрэчных горных выступах, і ён коціцца ўніз да цясьніны, але так што тысячы перадсхонных сутарчаў і психолёгічных мармытаньняў не маглі-б выклікаць мацней адчуваньня гэтага скоку.

Паказ „Ламары“ цалкам уключаны ў сыстэму тае-ж работы рэжысэра Ахмэтэлі. Праўдзівей, прынцыпы кампазыцыі масавых сцэн і характар некаторага органічнага стылю ўпяршыню быў раскрыў тэатр пры пастаноўцы паказу „Ламары“, рытмічны рысунак якога палёг у аснову далейшых вызначэньняў тэатрам сыстэмы органічнага рытму грузінскага актора.

Аўтар „Ламара“ Гр. Робакідзе менш за ўсё драматург і больш чым нясучасны мысьленьнік на сцэне. „Ламара“ і ня п'еса. У аснову яе пакладзена романтичная ідэя поэмы Важа Пшавэла (Лукаш Разікашвілі, 1861—1915) „Зьмеяжэрца“—поэтычная легенда пра каханьне двух братоў хеўсураў да дачкі правадыра кісцкага пляменьня Ламары. Сьмерць апошняе прычыняецца да пагаджэньня двух варожых пляменьняў.

Геніяльна-самабытнае аблічча „Горнага арла“ грузінскае поэзіі ў інсцэнізацыі Робакідзе набывае характару абстрактнае сымболікі, поўнай усякіх ідэялістычных нараканьняў. Глыбока поэтычны антропоморфізм, уласьцівы творчасьці Пшавэла, у інсцэнізацыі Робакідзе ўзводзіцца ў культ „веснай і адухоўленай прыроды“, у ідэялізацыю быту.

У пастаноўцы тэатру Руставэлі гэроі „Ламары“—моцныя самабытныя людзі, хоць і авеяныя натуральным романтичным патосам прыроды. Тэатр зьвернуты тварам непасрэдна да соцыяльнае стыхіі Пшавэла, а не да аўтара дэкадэміцкай стылізацыі яго. Ніхто з грузінскіх поэтаў не стаяў так блізка да горскае народнае творчасьці, ніхто гэтак ня чэрпаў свой багаты літаратурны слоўнік непасрэдна з народнае мовы, як Пшавэла. І ў шуканьні сваіх нацыянальных форм

тэатр зусім правільна зьвярнуўся якраз да яго. Мастак новае сцэны знайшоў тут у сабе невычарпальны і ўдзячны матар'ял апрача нацыянальнага фольклёру і этнографічна-бытавых момантаў, якія паслужылі ў далейшай рабоце тэатру („Разлом“, „Анзор“ і „Горад вятроў“) лепшым матар'ялам для соцыяльнай арганізацыі паказу.

У сувязі з гэтай пастаноўкаю тэатр Руставэлі наважвае цяпер гістарычны крок стварэння арыгінальнае грузінскае драматургіі, заснаванай на прынцыпах масавае тэатральнае дзеі першых популярных масак сваяасаблівай каўкаскай комедыі дэль'арт—„Бэрыкоба“.

Зарана яшчэ гаварыць пра гэты тэатр, як пра закончанае цэлае. Тэатр перажывае бурны процэс росту і вызначаецца, як зброя і орган нашае выключна савецкае соцыялістычнае культуры.

Стагадовая гісторыя грузінскага тэатру (1850—1930 г.) — гэта эпоха чужых тэатральных уплываў як у абсягу сцэнічнага мастацтва, гэтак і ў абсягу драматургіі. Рэформацыя апошніх год у гэтым тэатры (ад 1922 да 1926 г.) — гэта апошні водгук тых буржуазна-наватарскіх тэндэнцый, якія мелі месца ў культуры расійскае тэатральнае рэчаіснасьці перадрэканструкцыйнай і перадрэволюцыйнай пары. Тэатр Руставэлі першы кладзе канец меншавіцкім і буржуазна-эстэцкім уплывам у грузінскім тэатры ім стварае арыгінальна-самабытны і соцыяльна-абумоўлены твар творчага колектыву тэатру.

Органічнае ядро нацыянальных форм тэатру ў наяўнасьці. У гэтыя шчасьліва знойдзеныя тэатр і формы ўліваецца той новы зьмест, які павінен нанова адрадіць тэатр, зашчэплены векавою нацыяналістычнаю сьвядомасьцю.

БІБЛІОГРАФІЯ

П. Логінаў-Лясьняк. — Спадчына—апавяданьні, пераклад з расійскае мовы. Беларускае Дзяржаўнае Выдавецтва, 1930. Бал. 158. Цанг 65 к.

У кнігу ўваходзяць тры апавяданьні: „Спадчына“, „Горадулагчыне“ і „Антоніўка“, апавяданьні, пісаныя пісьменьнікам Логінавым-Лясьняком, відаць, у пачатку яго літаратурнай дзейнасьці. Тэма апавяданьняў — рэвалюцыя ў вёсцы: зрух ў вясковым жыцьці, konflikты ў сям’і... Час дзеі — першыя гады, нават часы рэвалюцыі і пачатак нэпу. Апавяданьні бытавыя. У „Спадчыне“ — конфликт у сям’і, зьмены ў ёй. Сям’я раскідаецца і зьменьваецца. Варочаецца з гораду ў сваю вясковую сям’ю малады чалавек. Валодзька. Пэўнае асяродзьдзе ў горадзе яго сапсавала, да некаторай ступені ён ўжо дэклясаваўся. Вёску ён ўжо ня прымае пасялянску. Ён кідае жонку-сялянку з дзіцём і сыходзіцца з паненкаю, што яшчэ засталася з бацькам. Жонка-ж яго сыходзіцца з краўцом Афонькам. Тут роўныя з роўнымі, часамі роўныя нутраною накіраванасьцю (Валодзька і паненка.) Валодзька прабіваецца ў вясковыя „начальнікі“, тут, вядома, зрываецца. Выбіты з каляіны, ён неўзабаве трагічна гіне ў момант павароту сваіх думак назад да ранейшае сям’і. Бацька-ж яго і разам і былая жонка, як гаворыцца ў

апавяданьні, „нанава жыцьцё сваё будуюць“.

Апавяданьне „Горад у лагчыне“ напісана на тэму, як савецкі работнік у вялікай глушы, пад уплывам навакольнага абывательства, скочваецца ў абывательствае балота. Трэцяе апавяданьне „Антоніўка“ — падобна на першае, амаль з гэтакімі-ж самымі сітуацыямі, на тэму — konflikты ў сялянскай сям’і.

Аўтару ўдалося паказаць сялянскую стыхію ў першыя гады рэвалюцыі. Гэта стыхія нясуцэльная, у ёй самой адбываецца змаганьне, хістаньне паасобных людзей. Праз усе апавяданьні прайходзіць усё-ж нейкая нявыразнасьць у сэнсе ідэявай накіраванасьці, нейкая абстракцыя ў дачыненні да тэй рэвалюцыйнай накіраванасьці, што вызначала той шлях вёскі, які вёў яе ў глыб рэвалюцыі, далей па тым шляху, што прывёў яе да цяперашняга ператварэньня ў калектыў. У апавяданьнях, уласна кажучы, зарысаваны аўтарам паасобныя эпізоды.

Магчыма, што перакладаць цяпер гэтую кніжку было ўжо й запозна. Актуальных проблем на сёньня яна ня ставіць, да таго-ж, гэта ёсьць ня самая лепшая, а нават адны з слабейшых твораў Логінава-Лясьняка.

Г. Ярун

ПАДПІСВАЙЦЕСЯ

НА ДРУГОЕ

ПАЎГОДЗЬДЗЕ

НА ЧАСОПІСЬ ЛІТАРАТУРЫ, МАСТАЦТВА І КРЫТЫКІ

УЗВЫШША

„УЗВЫШША“ адлюстроўвае ў мастацкіх творах соцыялістычнае будаўніцтва і клясавое змаганьне ў розных галінах нашага жыцця.

„УЗВЫШША“ адгукваецца на выдатнейшыя праявы культурнага будаўніцтва і шырока высьвятляе пытаньні поэзіі і іншых галін мастацтва.

„УЗВЫШША“ імкнучыся дапамагчы стварэньню беларускай пролетарскай літаратуры, дае грунтоўны крытычны разгляд творчасьці беларускіх пісьменьнікаў і, такім чынам, зьяўляецца адным з лепшых дапаможнікаў для выкладчыкаў беларускай літаратуры.

„УЗВЫШША“ дае месца кожнаму працоўнаму чытачу, які-б захацеў выказаць сваю думку наконт таго ці іншага твору.

УМОВЫ ПАДПІСКІ НА ЧАСОПІСЬ „УЗВЫШША“ У 1930 Г.

I	абонэмент—часопісь на 1930 г. (10 кніг)	5 р. — к.
II	” ” ” 1/2 1930 г. (5 кніг)	3 р. — к.
III	” ” ” 1 месяц 1930 г. (1 кніга)	— р. 70 к.
IV	” ” ” 1930 г. і комплект за 1929 г. (20 кніг)	9 р. — к.
V	” ” ” 1930 г. і комплект за 1928 г. (16 кніг)	8 р. — к.
VI	” ” ” 1930 г. і комплект за 1927 г. (16 кніг)	7 р. — к.
VII	” комплект часопісі за 1929 г. (10 кніг)	5 р. — к.
VIII	” ” ” 1928 г. (6 кніг)	4 р. — к.
IX	” ” ” 1927 г. (6 кніг)	2 р. — к.
X	” часопісь на 1930 г. і комплект за 1927 г., 1928 г. і 1929 г. (32 кнігі)	13 р. — к.